

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ПРАВознавства
імені О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО

JUVENIA STUDIA

Збірник студентських наукових праць

Випуск 5

Видавництво «Десна Поліграф»
Чернігів
2015

УДК 930(41/99)+37
ББК Ч48+3(0)+Т5+Х
Ю 14

Редакційна колегія: Кеда М.К. (голова редколегії), Петровська Ю.М. (заступник голови редколегії), Шара Л.М., Щербина С.В., Ясновська Л.В.

Відповідальний за випуск – кандидат історичних наук, професор Коваленко О. Б.

Ю 14

Juvenia studia : Збірник студентських наукових праць. Випуск 5. / Інститут історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 83 с.

ISBN 978-966-2646-17-7

Матеріали збірника наукових праць студентів висвітлюють широке коло проблем вітчизняної та всесвітньої історії, педагогіки, етнології та правознавства. Для студентів, учнів, учителів.

Друкується за рішенням Вченої ради Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського (протокол № 8 від 27.03.15 р.)

Адреса редакційної колегії: 140000, м. Чернігів, Проспект Миру, 13. Тел. (0462) 699 - 481

УДК 930(41/99)+37
ББК Ч48+3(0)+Т5+Х

© Автори, 2015
© Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т.Г. Шевченка, 2015

РОЗДІЛ 1. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Вікторія Багмет

БОРОТЬБА ЄГИПТУ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У 1879–1923 РР.

Стаття присвячена національно-визвольній боротьбі єгипетського народу за звільнення від колоніальної залежності в період з 1879 по 1923 рр. Виділено основні причини та етапи боротьби.

Ключові слова: Єгипет, національно-визвольний рух, колоніальний режим, конституція, партія Вафд.

Єгипет наприкінці XIX – на початку XX ст. намагався вийти з-під контролю таких країн, як Велика Британія, Франція та Османська імперія. Вивчаючи події національно-визвольного руху, радянські історики переважно стверджували, що його метою було становлення комуністичного ладу в Єгипті [4; 23]. Однак у публікаціях, починаючи з 90-х рр. XX ст., можна простежити й інший погляд на події [1; 2; 6–9; 11, 12, 15; 18]. Так, історики відзначали, що учасники єгипетської революції 1918 – 1919 рр. боролися за створення незалежної держави, а не лише за зміну форми правління. Прихильником такої думки, зокрема, був В. С. Кошелев [9]. Він акцентує увагу саме на розгляді, переосмисленні революційних подій у Єгипті та зазначає, що в країні відбувався перехід від колоніалізму до суверенітету. Заслужують на окрему увагу роботи зарубіжних дослідників, а також цінним джерелом для нас є спогади безпосередніх учасників революційних подій 1919 р. [18; 19; 22].

Незважаючи на те, що причини єгипетської революції 1918 – 1919 рр., основні її події, що в цілому змінили історію Єгипту, неодноразово потрапляли в поле зору дослідників, однак сьогодні вони потребують корекції і нового, незаангажованого перегляду. Тому головним завданням статті є неупереджене визначення причин та мети революції, виокремлення та характеристика основних етапів становлення національно-визвольної боротьби в Єгипті наприкінці XIX – на початку XX ст.

Головною метою європейської влади наприкінці XIX ст. було економічне та політичне, а потім і військове захоплення Єгипту. Слід відзначити, що недалекоглядна фінансова політика хедива Ісмаїла (1863 – 1879 рр.), дорогі й амбітні проекти, не вигідна участь у будівництві Суецького каналу, а також занадто велика свобода діяльності іноземних компаній і вплив іноземних держав – все це призвело до зростання заборгованості Єгипту. В остаточному підсумку він потрапив у фінансову залежність від європейських країн і виявився нездатним розплатитися з боргами. Крім того, втручання англійських дипломатів у внутрішню політику країни призвело до зростання невдоволень серед панівної верхівки в єгипетському парламенті, що зрештою стало однією з причин формування національно-визвольних ідей.

В цілому можна виокремити такі етапи становлення національно-визвольної боротьби в країні:

- 1) початковий етап (1879 – 1882 рр.) – період політичної боротьби між Консультативним зібранням та «європейським кабінетом». Повстання Арабі-паші.
- 2) Організаційний етап (1883 – 1918 рр.) – період британського колоніального режиму та організації нових політичних партій.
- 3) Заклучний етап (1918 – 1923 рр.) – потужне зростання національно-визвольного руху, діяльність партії Вафд [9].

Звернемо увагу, що початковий етап характеризувався першими спробами протистояння єгипетської влади англійській еліті. У серпні 1878 р. в Єгипті сформувався «європейський кабінет» – представницький орган Англії. З перших днів свого існування він перебрав на себе функції Консультативного зібрання – єгипетського парламенту. У цьому кабінеті посаду міністра фінансів обіймав англієць, а громадських робіт – француз. Фактична втрата

самостійності викликала протести в країні. Неодноразово «європейський кабінет» і Консультативне зібрання видавали петиції, в яких обмежували права один одного [4, с. 20; 9, с. 50]. Відзначимо, що в цілому Консультативне зібрання позиціонувало себе як зібрання «представників єгипетської нації». Слід відзначити, що його дії підтримувала армія. Офіцери були налякані погрозами звільнення через постійну економію коштів. Слід відзначити, що хедив Ісмаїл в цілому не влаштовував британців, оскільки був сильним і авторитетним правителем, а отже, його було усунено від влади за допомогою турецького султана.

З приходом до влади нового хедива Тауфіка (1879 – 1892 рр.) у січні 1879 р. було сформовано новий кабінет міністрів на чолі з Рияд-пашею. В. С. Кошелєв, зокрема, відзначав, що син Ісмаїла – Тауфік був дуже відданий англійцям, а ще не мав ані характеру, ані здібностей його батька-реформатора. Також його деспотична політика призвела до виступу єгипетської армії 9 вересня 1881 р., поклавши початок подіям, які увійшли в історію під назвою «повстання Орабі-паші» [3]. Головними вимоги повстанців були: 1) відставка уряду Рияд-паші; 2) формування нового єгипетського парламенту; 3) збільшення чисельності армії та платні офіцерам. Результат був досягнутий – уряд Рияд-паші було повалено, хедив Тауфік втік до Александрії, а в Каїрі залишився Орабі-паша. Орабі-паша, його прихильники, улеми були байдужі до вимог свобод, але наполягали на дотриманні мусульманських звичаїв і приписів шаріату, вимагали видалити іноземців та анулювати борги [5, с. 229]. У результаті повстання 2 лютого 1882 р. армія повалила вже новий уряд Національної партії і взяла владу в свої руки. Нові правителі закрили розважальні та інші несумісні з Кораном установи, стали виганяти європейців і тих, хто їм співчував, почалася чистка армії та державного апарату.

Боячись втрати свій вплив у Єгипті, у конфлікт втрутилась Англія. Унаслідок своєї поразки при Тель-ель-Кебірі Орабі-паша був засуджений та відправлений на острів Цейлон. Отже, Єгипет у середині 1882 р. був повністю окупований англійськими військами, хоча ця окупація й вважалася «тимчасовою».

Таким чином, події періоду 1879 – 1882 рр. продемонстрували зростання національної самосвідомості єгипетського суспільства, дали поштовх для появи в ньому власне єгипетських соціальних і політичних сил. Проте, в той же час, ці події призвели до нової втрати незалежності країни, і показали, що найбільш сильними в країні були ті верстви, які здатні були відвести її в бік від прогресу, та які в боротьбі з впливом іноземців, звертались до вже по суті віджилих догм.

Другий етап (1882 – 1918 рр.) можна в цілому назвати організаційним, з огляду на те, що початок ХХ ст. ознаменувався стрімким утворенням партій, які виступали проти колоніального режиму та закликали до боротьби. Відзначимо, що після окупації 1882 р. Єгипет де-юре залишався частиною Османської імперії, а де-факто, знаходився під економічним і політичним контролем Великої Британії. У 1892 р. султанським фірманом був затверджений новий хедив, син Тауфіка – Абасс II Хільмі. Він намагався проводити незалежну політику від Великої Британії і співпрацювати разом із Туреччиною. Внаслідок цього виник конфлікт з представником англійської влади в Єгипті Е. Кромером. Справа в тому, що на чолі колоніальної адміністрації в Єгипті стояв представник Англії, який мав титул агента або Генерального консула. Цю посаду послідовно обіймали: лорд Евелін Кромер (1883 – 1907 рр.), Елдон Горст (1907 – 1911 рр.) і Гарас Гербельт Кітчнер (1911 – 1914 рр.).

Відзначимо, що на політичній арені на початку ХХ ст. з'явилась нова постать – Мустафа Каміль (1874 – 1908 рр.) [21], який відіграв дуже важливу роль у ході національно-визвольного руху єгипетського народу. В 1900 р. він заснував газету «Аль-Ліва», в якій засуджував політику Великої Британії і закликав до визволення Єгипту від британської окупації, введення конституції та запровадження парламенту [4]. Важко сказати, коли саме були встановлені зв'язки між хедивом і Камілом. Проте, з документів відомо, що Мустафа отримував фінансову допомогу від Абасса II Хільмі. Разом вони виступали за автономію Єгипту у складі Османської імперії. Однак Деншавайська трагедія 1906 р. змусила Мустафу Каміля розірвати відносини з Абассом II [22]. Проте, вже в 1907 р. їхні політичні відносини стабілізувалися. 22 жовтня 1907 р. Мустафа Каміль створив Національну партію «Ватан» [9]. На нашу думку, Абасс II

зрозумів, що Національна партія і її прихильники можуть витіснити його, тому він посприяв створенню «партії Народу», яка підтримувала владу хедива [9]. Обидві партії проголошували внутрішню самостійність Єгипту. Крім того, початок XX ст. в Єгипті ознаменувався виникненням таких нових політичних партій, як «Вільна Національна партія», «Конституційна», «Копська», «Республіканська» та «партія Принців» [4]. Можна констатувати, що в цілому громадський рух був дуже строкатим, але основними його складовими стали прозахідний і проісламський напрямки.

Боротьба єгипетського народу проявлялася також в масових страйках, демонстраціях на підприємствах. У першу чергу робітники вимагали підвищення заробітної плати та покращення умов праці. Такі страйки влаштовували не лише корінні єгиптяни, але й іноземці. Зокрема, 1900 р. відбувся страйк італійців-будівельників, у 1901 р. – страйк іноземних і єгипетських робітників на швейній фабриці [9]. Постійні затримки у видачі платні та соціальна незахищеність змушували іноземців організовувати робітничі страйки.

Створення різних партій, організацій, а також народні виступи посприяли тому, що у 1913 р. Абасс II Хільмі оприлюднив нову Конституцію [4], яка передбачала створення нового парламенту. Абасс II затвердив законодавчий орган для того, щоб згрупувати новоутворені партії у політичні блоки та надати їм можливість виконувати свої обов'язки на законних правах. Однак така самостійна політика Абасса II Хільмі призвела до того, що 5 листопада 1914 р. британські війська усунули його від влади, створивши єгипетський султанат. З цього часу Єгипет перестає бути частиною Османської імперії не тільки фактично, але й юридично. 19 грудня 1914 р. першим єгипетським султаном було проголошено сина Хусейна Каміля. Під час Першої світової війни Єгипет перетворився на головну англійську військову базу. У 1915 р. англійці сформували трудові та транспортні корпуси, які будували укріплення, табори для військових, залізницю та шосейні дороги. За час перебування при владі (1914 – 1917 рр.) Хусейн Каміль тримав політичний курс на Велику Британію. Однак після його смерті влада перейшла до його брата Ахмеда Фуада – (1917 – 1936 рр.). Британці мали сподівання, що він також стане слухняним виконавцем їхньої політики. Проте, розрахунки британської влади виявилися не вірними. Ахмед Фауд швидко встановив зв'язки з єгипетськими націоналістами та почав проводити опозиційний щодо британської влади курс.

Отже, головною характеристикою організаційного етапу становлення національно-визвольної боротьби Єгипту за звільнення від колоніальної залежності від Великої Британії була активізація діяльності політичних сил. Саме протягом перших десяти – п'ятнадцяти років XX ст. політичні партії починали формувати свої програми, представляти їх у газетах, відстоювати свої політичні погляди. З'явилися нові національні лідери.

Піком національно-визвольної боротьби був період з 1918 по 1923 рр. – заключний, що був насичений важливими подіями. Піднесення єгипетського національно-визвольного руху восени 1918 р. було пов'язано з активним функціонуванням партії Вафд. 14 листопада 1918 р. Саад Заглул – очільник партії, оголосив «Резюме єгипетських вимог», що представляло собою першу програму Вафду [19]. Аналізуючи ці вимоги, можна сказати, що Вафд боровся за повну незалежність Єгипту. 8 березня 1919 р. за відкриті виступи проти англійської влади Заглула і його прибічників було заарештовано. Такі безправні дії англійського уряду щодо партії Вафд стали головною причиною повстання 1919 р. Арешт спричинив хвилю протесту. Основною рушійною силою стала молодь. У демонстраціях брали участь студенти юридичного коледжу, згодом – інженерного, сільськогосподарського, медичного та торгового училищ. Найбільш стихійною вважають демонстрацію 7 березня 1919 р., коли чисельність демонстрантів перевищила 20 тисяч осіб. Слід звернути увагу на той цікавий факт, що в 1919 р. в єгипетському національному русі вперше взяли участь жінки [4]. Очолила жіночий рух дружина керівника партії Вафд Саада Заглула – Сафія Заглул і дружина головного казначея партії Вафд Алі Шаараві – Хода Шаараві.

У результаті подій 1919 р. вимоги єгиптян були виконані, Саада Заглула та його прибічників (Алі Шаараві, Мухамеда Махмуда, Ісмаїла Сідкі) звільнили, однак вони були відсторонені від політичних справ і до 1920 р. перебували в Парижі.

У 1919 – 1920 рр. британський уряд надіслав до Єгипту спеціальну урядову місію на чолі з А. Мілнером. Повернувшись навесні 1920 р. в Лондон, він заявив, що треба змінити протекторат на незалежність [9]. Після багаторазових зборів англійський уряд ухвалив рішення надати незалежність Єгипту 28 лютого 1922 р. Очільник колоніального уряду в Єгипті Аленбі опублікував декларацію про незалежність Єгипту [14, с. 309]. Проте, проголошена незалежність країни була лише формальністю. Зрозуміло, що англійський уряд мав право і надалі втручатися у внутрішні справи Єгипту.

З проголошенням незалежності постало питання про конституцію. 3 квітня 1922 р. для розроблення конституції уряд створив спеціальну комісію. До її складу увійшли 32 особи. Очолив її Хусейн Рушді. Текст конституції остаточно був схвалений 19 квітня 1923 р. [16, с. 310, 336]. Конституція забезпечувала незалежність і суверенітет країни. Єгипет ставав конституційною монархією. На виборах до парламенту восени 1923 р. Вафд отримав беззаперечну перемогу. І вже 28 січня 1924 р. Саад Заглул став прем'єр-міністром Єгипту. Хоча Єгипет все ще фактично залишався під політичним і військовим контролем англійців, і попереду було ще багато драматичних подій на шляху до справжньої незалежності, однак вперше з XVI ст. країна стала хоча б формально незалежною.

Наприкінці XIX ст. думка про незалежність задавалась Єгипту лише недосяжною мрією. Проте, жорсткий колоніальний режим спричинив формування національних ідей. Цілком очевидно, що після революції 1919 р. самосвідомість єгиптян остаточно сформувалась. Як єгипетська еліта, так і звичайне населення усвідомило, що мають право на незалежну державу. 1922 р. – рік здобуття хоча й формального суверенітету, умовно можна вважати межею між стадією розвиненої та зрілої держави в Єгипті, оскільки для країни, з урахуванням її історичних особливостей, це був значний крок уперед. Наслідками визвольних змагань стали також формування власної політичної еліти Єгипту та в цілому значні поступки з боку Англії. Насправді ж зрілою державою Єгипет стане лише після 1952 р., після здобуття ним реальної незалежності та суверенітету.

Джерела та література:

1. Беляков В. В. Русский Египет (воспоминания) / В. В. Беляков. – М. : Вече, 2008. – 352 с.
2. Васильев А. С. История Востока / А. С. Васильев. – М. : Высшая школа, 2001. – Т. 1. – 560 с.
3. Военные беседы, исполненные в штабе войск Гвардии и Петербургского военного округа в 1891 г. – СПб. : Издат. штаба войск гвардии и Петербургского военного округа, 1891. – Вып. 10. – 170 с.
4. Голодобин А. М. Национально-освободительная борьба народа Египта (1918 – 1936 гг.) / А. М. Голодобин. – М. : Наука, 1989. – 329 с.
5. Иванов Н.А. Египет // История Африки в XIX – начале XX века / Под ред. В. А. Субботина. – М. : Наука. – Ч. 1. – С. 43–55; Ч. 2. – С. 226–238.
6. Хааг Майкл. История Египта : [пер. с англ.] / Майкл Хааг. – М. : Астрель, 2008. – 256 с.
7. Кошелев В. С. Зарождение организационных структур национально-освободительного движения в Египте в конце 70-х – начале 80-х годов XIX в. / В. С. Кошелев // Государственная власть и общественно-политические структуры в арабских странах. История и современность / Под ред. И .М. Смилянской. – М.: Наука. – С. 98–122.
8. Кошелев В. С. Консультативное собрание депутатов в Египте 1866 – 1879 гг. / В. С. Кошелев // Восток в новое время. Экономика, государственный строй. – М. : Наука, 1991. – С. 180–200.
9. Кошелев В. С. Египет: от Ораби-паши до Саада Заглула 1879 – 1924 / В. С. Кошелев. – М.: Наука, 1992. – 288 с.
10. Кошелев В. С. Из истории тайных антибританских организаций в Египте (1870 – 1924) / В. С. Кошелев // Народы Азии и Африки. – 1980. – № 1. – С. 111–119.
11. Кууз А. Арабская Республика Египет : Справочник / А. А. Кууз – М. : Наука, 1990. – 355 с.
12. Ланда Р. Г. Восток в новейшее время (1914 – 1945) / Р. Ланда. – М. : Восточная литература, 2006. – Т. 5. – 717 с.
13. Ланда Р. Г. История арабских стран / Р. Г. Ланда. – М. : Восточный университет, 2005. – 319 с.
14. Левин И. Декларация британского правительства (28 февраля 1922 г) / И. Левин // Конституция буржуазных стран : Государства Азии, Аравийского полуострова и Африки. – М. : Соцэкгиз, 1936. – Т. 3. – 382 с.
15. Левин З. И. Развитие общественной мысли на Востоке / З. И. Левин. – М. : Наука, 1993. – 245 с.
16. Левин З. И. Конституции 19 апреля 1923 и 22 октября 1930 г. // Конституции буржуазных стран : Государство Азии, Аравийского полуострова и Африки. – М. : Соцэкгиз, 1936. – Т. 3. – 382 с.

17. Наумкин В. В. Новейшая история арабских стран Африки : 1917 – 1987 гг. / В. В. Наумкин. – М. : Наука, 1990. – 472 с.
18. Рафии А. Восстание 1919 года в Египте. История национально-освободительного движения 1914 – 1921 гг. / А. Рафии [сокр. пер с араб. А. Ф. Султанова и В. Н. Красновского]; [под ред. Е. А. Беляева и А. Ф. Султанова]. – М. : Иностраный мир, 1954. – 431 с.
19. Резюме египетских требований 1918 год // Рафии А. Восстание 1919 года в Египте. История национально-освободительного движения 1914 – 1921 гг. / А. Рафии. – М. : Иностраный мир, 1954. – 431 с.
20. Сейранян Б. Г. Конституционное движение в Египте в XIX – первой четверти XX вв. / Б. Г. Сейранян // Арабские страны Западной Азии и Северной Африки. – М. : Институт Востоковедения РАН, 1999. – Вып. 3. – С. 277–290.
21. Сейранян Б. Г. У истоков египетского национального движения : Мустафа Камиль / Б. Г. Сейранян // Восток. – 2010. – № 1. – С. 49–62.
22. Шафии Ш. А. Развитие национально-освободительного движения в Египте (1882 – 1952) / Ш. А. Шафии : [пер. с араб. В. Н. Соловьева]. – М. : Иностранная литература, 1961. – 279 с.
23. Юрьев М. Ф. Новейшая история стран Азии и Африки / М. Ф. Юрьев. – М. : Изд-во МГУ, 1965. – 594 с.

Анастасія Бриль

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В НІМЕЧЧИНІ (1940-і рр. – початок XX ст.)

У статті розглянуто загальні тенденції формування української діаспори в Німеччині. Зокрема, послідовно викладено інформацію про утворення осередків українства в Німеччині, їх становище в період Другої світової війни та в післявоєнний період. Також проаналізовано сучасний стан української діаспори в цій державі.

Ключові слова: українська діаспора, Німеччина, Друга світова війна, післявоєнний період.

Українська діаспора у світі є досить чисельною. Її всебічне вивчення дозволить скласти повне уявлення про історію українського етносу та його соціально-демографічний та національно-культурний розвиток. Важливим аспектом етноміграційного аналізу повинно стати дослідження причин, напрямків та наслідків еміграції українців.

Одним з основних центрів міграційної акумуляції етнічних українців та українських громадян в цілому стала Німеччина. Саме на прикладі цієї держави можна простежити весь комплекс взаємодії різних історичних чинників, видів міграції етнічного українського населення та українських громадян в цілому, а також впливу міграційних потоків на ситуацію в Україні.

Метою цієї роботи є визначення умов та впливу тогочасних міждержавних процесів на появу української діаспори в різних країнах і, передусім, у Німеччині.

Посилює актуальність проблеми і той факт, що процеси міграції є досить широким тематичним пластом для вивчення, але їм приділялася недостатня наукова увага. Більшість досліджень характеризуються географічною і хронологічною локальністю. Однією з найменш досліджених є українська діаспора в Німеччині, хоча унікальність її творення та існування заслуговує на окреме вивчення.

Переміщення мас населення були притаманними нашому суспільству незалежно від історичної епохи. Еміграція ж етнічних українців історично відбувалася чотирма великими хвилями: перша – тривала з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни; друга – це період між двома світовими війнами; третя – завершальний період Другої світової війни та перші п'ять років після її закінчення; також виділяють четверту хвилю, яка не є такою масовою як попередні, але триває і в нас час [6].

На сьогоднішній день вчені виділяють 2 види української діаспори: східна і західна, пік утворення яких припав на період військових дій 1939–1945 рр. і післявоєнні роки [3, с. 199].

Західна діаспора склалася в результаті військових кампаній XX ст. За часів Другої світової війни рухи населення були зумовлені як політикою ворогуючих сторін, так і шляхом примусового переселення мас корінного населення захоплених країн в якості робочої сили [2, с. 196]. У Німеччині гостро відчувалася нестача робітників, що могло значно вплинути на перебіг

подій. Спершу нацисти покладали сподівання на кілька мільйонів радянських військовополонених. Однак з 3,5 млн. червоноармійців, які потрапили в полон, 60% не пережили зими 1941–1942 рр. Саме тому на окупованих територіях СРСР великі зусилля були кинуті на вербування цивільного населення [9].

На початковому етапі, тобто ще влітку 1941 р., проводилася агітація для заохочення добровільного виїзду українців на роботи. Вона була розрахована на сільську молодь, а також жителів розорених міст. Головні стратегічне значення мали Харків, Київ, Сталіно (сучасний Донецьк) [9]. Підопічні А. Розенберга поширювали агітацію як в усній формі, так і на плакатах і листівках. Вони обіцяли безкоштовний проїзд, проживання, гідні умови роботи і грошову винагороду щомісяця високого рівня. Акцент було зміщено на те, що радянський режим не дозволяв, за словами німецьких агентів, людям жити нормально і спеціально забороняв будь-які зносини з іноземцями, щоб приховати помилки свого керівництва. Вивезених робітників називали остарбайтерами або острівцями. У 1945 р. їх налічувалося близько 2,3 млн. [4].

Перший ешелон з 1117 робітниками вирушив з Харкова до Кельна 18 січня 1942 р., другий до Бранденбурга – 21 січня. Зокрема, вивезення населення з Києва розпочалося 22 січня 1942 р., – загальна кількість інтернованих склала 1,5 тис. осіб, а 24 лютого перший потяг від'їхав зі Сталіно. Особливістю німецьких наборів на першому етапі була чітка спеціалізація робітників за професіями (перевага віддавалася чоловікам зі спеціальністю будівельників, металургів, гірників тощо), а також їхній переважно добровільний характер [9].

Помилкою було б не згадати документи, які в історії були відомі як «Зелена папка». Вони являли собою програму дій, що була підготовлена в Берліні Г. Герінгом і офіційно мала назву «Використання робочої сили за рахунок місцевого населення». На Нюрберзькому процесі також був наданий на розгляд, підписаний вищезгаданим Г. Герінгом 7 листопада 1941 р. указ «Про використання російської робочої сили», в якому йшлося про те, що росіяни (в даному випадку мається на увазі народи СРСР) показали свою працелюбність у будівництві великої радянської промисловості, а надалі вона повинна бути направлена на розбудову Німеччини [4].

Умови, в яких опинилися українці, були просто жахливі. Людей відправляли на найважчі роботи, з яких вони або взагалі не поверталися, або поверталися скаліченими. Про наміри німців можна було судити на пероні залізничного вокзалу. Конвої з автоматами і вагони, в які заганяли, мов худобу, місцевих юнаків і дівчат, майже одразу розвінчували обіцянки.

Пройшовши медичний огляд, люди розподілялися за своїми трудовими місцями. Жили, найчастіше, в бараках, чи якихось приміщеннях господарського вжитку, харчування було як у домашніх тварин, повна експлуатація. За непосильну працю людям дійсно платили, але утримуючи з цих коштів витрати на проживання, по факту на руки видавали по кілька марок.

Весна 1942 р. показала, що народ вже не бажає виїздити добровільно. 7 березня генеральний уповноважений Рейху з використання робочої сили Ф. Заукель направив вимогу до міністра окупованих земель А. Розенберга збільшити поставки робочої сили з території СРСР до 1 млн. чоловік. Його вимога звучала так: «Нам конче потрібен цей мільйон потягом наступних 4 місяців. Починаючи з 15 березня ми встановили такі щоденні норми вивозу робітників до Рейху: з Генерального комісаріату Білорусії – 500 чол., з Райхскомісаріату України – 1000 чоловік. З 1 квітня цього року норма повинна бути подвоєна» [4].

Оскільки населення масово відмовлялося їхати на роботи, то німецькому командуванню довелося організувати примусовий вивіз населення. Для цього по всій території України були організовані гебітскомісаріати, окружні, міські та районні управи, жандармерія, охоронні війська, підрозділи СС. Почалася друга стадія – примусова міграція. Навіть сам Ф. Заукель зауважував, що із 6 млн. іноземних робітників, добровольцями були менше за 200 тис. чоловік [4]. Почалися облави в населених пунктах, на зборах і в установах різних типів – школах, училищах та ін. Забирали всіх жителів віком від чотирнадцяти років. Вагомою причиною була тільки довідка про фізичні вади. Цим в основному і користувалися молоді люди. А ті, що не мали такої можливості тікали в ліси, де згодом стали поповнювати ряди підпільних загонів [4].

Промова, що була проголошена гаулярттером Е. Корхом 5 березня 1943 р. у Рівному, на нараді вищого керівництва Райхскомісаріату, яскраво ілюструє вище сказане: «Ми – раса панів.

Ми прийшли, щоб закласти фундамент для нашої перемоги. Ми повинні пам'ятати, що навіть найгірший німецький робітник біологічно і расово в тисячу разів становить більшу цінність ніж дане місцеве населення». З цього приводу можна навести цитату з промови Г. Гіmlера: «Питання про те, чи житимуть ці нації у добробуті чи загинуть голодною смертю, цікавить нас постільки, поскільки нам потрібна їх рабська праця на благо нашої культури. Інакше воно нас абсолютно не повинно цікавити. Чи помруть десять тисяч руських баб від злиднів та голоду, риючи для нас окопи, мене це мало хвилює, мене хвилює коли ці окопи будуть закінчені та щоб принесло це користь Німеччині».

Слід відзначити заслуги партизанського руху у реальній протидії вказаним ганебним планам фашистів. Поліцаї, які були представниками німецької адміністрації на місцях, були відповідальними за збір молоді для виїзду в Німеччину, що було досить дієвим заходом, оскільки поліцаї належали до місцевих общин, прекрасно знали місцеве населення і місця схову кандидатів на виїзд. Партизани ж усіляко зривали поставки молоді до ворожої країни. Вони виводили з ладу залізничні полотна, знищували німецьких військових та прислужників нацистів.

Наприкінці війни умови оstarбайтерів стали на один рівень з умовами утримання військовополонених та в'язнів концтаборів. Прикладом є той факт, що в 1943 р. ешелони з молоддю були направлені до концтаборів Бухенвальд, Маутхаузен, Дахау та Грос-Розен [4].

За офіційними джерелами за час від 1941 до 1944 р. з України було вивезено понад 2 млн. 300 тис. чоловік, але і ця цифра є заниженою, оскільки багато етнічних українців з Польщі було забрано ще до початку війни з Радянським союзом. Також поляками вважалися десятки тисяч військовополонених українців, що в подальшому опинилися у військових таборах [4].

По закінченні війни для населення, що проживало певний час на території іноземної держави, були створені фільтраційні табори. Їх робота полягала в перевірці працівниками СМЕРШу людей через підозру в зradі Вітчизни. Рішення про звинувачення приймалися за Директивою НКВД від 24 листопада 1945 р. за № 224\126. А це означало ув'язнення строком близько 10 років у радянському ГУЛАзі чи заслання [4]. Репатріація для колишніх робітників була примусовою. Проте на Заході враховували принцип особистої волі, що закріплений в документах ООН.

Питаннями «переміщених осіб» і політичних біженців займалися два міжнародні органи – UNRRA та IRO (організації ООН у справах біженців), які передали свої повноваження в 1952 р. Верховному комісаріатові ООН з питань біженців [1, с. 52].

Були створені табори перебування в Німеччині, відомі під назвою «Ді -Пі Кемпс», знаходилися вони в таких містах як: Авгзбург, Ашафенбург, Байройт, Бамберг, Діллінген над Дунаєм, Мітенвадль, Мюнхен, Ноймпрт, Пассав, Регенсбург, Розенгайм, Травнштайн, Ульм й інших, розміщувалися вони в американській, англійській і на французькій окупаційних зонах. «Ді-Пі Кемпси» мали своє управління, внутрішню систему охорони порядку, церкви, спільну кухню, харчові магазини, початкові школи, гімназії та молодіжні організації.

З 1950-х рр. табори починають зникати. Цей процес розпочався вже в 1948 р. Ті люди, що лишилися, жили на правах повоєнних емігрантів. Загалом з цих таборів виїхало 865 тис. українців, з них 29% опинилися в США, 18% – в Англії, 13% – в Бельгії, 8 % – в Канаді, 3% – в Бразилії [5, с. 19].

У Радянському союзі проводились постійні «чистки» оstarбайтерів, тому деяка частина люду вирішила не повертатись. Ці 29 % українців, що лишилися і склали потужний кістяк сучасної етнoгpупи в Німеччині. Нині в там проживає більше 25 тис. українців та осіб українського походження. 44% живуть в Баварії, 18% – в Баден-Вюртернберзі, 16% – в Гессені, 7% – в землях Північного Рейн-Вестфалія та Нижньої Саксонії [3, с. 253]. В Німеччині діє українське посольство, а також консульство.

На сьогоднішній день практично в усіх адміністративних центрах Німеччини склалися українські осередки, але найбільший з них розташовується на території Баварії, а саме в Мюнхені. За оцінками вчених, діаспора нараховує близько 6400 осіб, з яких лише 1400 мають українське походження, а решта являються мігрантами з України часів незалежності [7].

В місті працює три церкви – Греко-Католицька та православні – Автокефальна та Київського Патріархату [5, с 21]. Також діє 31 організація українців, що дбають про культурне, релігійне та освітнє життя. Найактивнішою з них є Товариство «Україна». Також діє організація «Союз Українських Студентів в Німеччині». Його члени основним своїм завданням вважають допомогу в адаптації іншим студентам, багато з яких навчаються в Українському Вільному Університеті [5, с 22].

Не можна не відзначити видатних діячів української міграції в Німеччині, таких як письменники І. Багрянний, Ю. Клен, історики Н. Полонська-Василенко, Д. Чижевський, фізики О. Смакул, Б. Раєвський, співак М. Менцинський та ін. [8].

Через політику ворогуючих держав під час Другої світової війни Українська РСР зазнала важких втрат, насамперед серед молоді. Це вплинуло на загальний рівень населення, що в свою чергу згубно відобразилося і на тодішній демографічній ситуації та продовжує впливати на сьогодення.

Українська діаспора в Німеччині посідає дуже важливе місце не тільки як демографічна одиниця. Вона укріплює взаємозв'язки між двома країнами, залагоджує спільними зусиллями проблеми, що можуть виникати в різних аспектах спільної взаємодії, а також надає підтримку співвітчизникам, що тільки недавно потрапили на їх територію.

Джерела та література:

1. Бублик В. Українська еміграція в Німеччині: минуле і сучасне / В. Бублик // Слово і час. – К., 1991. – № 5. – С.51–54.
2. Заставний Ф. Еміграція з України / Ф. Заставний // Географія України. – Львів, 1994. – С. 194–199.
3. Заставний Ф. Розселення українців в зарубіжних країнах. Інші країни. / Ф. Заставний // Географія України. – Львів, 1994. – 253 с.
4. Пацула Й., Сорохан О. Заручники Другої світової [Електронний ресурс] // Реабілітовані історією. Рівненська область. – 2006. Режим доступу до статті: <http://www.infoukes.com/ukremb/history/UPA/2/ost001.html>. -Дата звернення: 03.01.2014.
5. Костеліна Л. Українська еміграція в Німеччині – колись і тепер / Л. Костеліна // Українське слово. – Чикаго, 2012. – № 4. С. 18–23.
6. Стрільчук Л. В. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни. [Електронний ресурс]: автореферат, дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – Чернівці, 1999. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contentst/29338.html>. - Назва з екрана. – Дата звернення: 01. 01. 2014.
7. Файчак І. Українська діаспора [Електронний ресурс] / Матеріали проекту «Духовність і культурна спадщина України». – К., 2009. – Режим доступу до статті: <http://ridna-ukraina.com.ua/diaspora/>. – Дата звернення: 01. 01. 2014.
8. Абліцов В. Українська діаспора: вчора і сьогодні [Електронний ресурс] / Матеріали Українського культурологічного центру Донецька. – Донецьк, 2008. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=11132. – Дата звернення: 21. 12. 2013.
9. Українські примусові робітники в Німеччині [Електронний ресурс] / Матеріали музею тоталітарних режимів «Територія терору». Львів, 2013.– Режим доступу: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1939-1945/third-reich/ost-arbeiters/>. – Дата звернення: 22.12.2013.

Максим Гоцацюк

АНГЛОМОВНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРИЧИН КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ (1853-1856 pp.) ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті розглянуто англомовну історіографію причин Кримської війни (1853-1856 pp.), охарактеризовано видатних представників історичної науки з кожної теми, проведені паралелі із вітчизняною історіографією питання.

Ключові слова: Кримська війна, англомовна історіографія, Великобританія.

Історики активно обговорювали причини Кримської війни (1853–1856 pp.) останні 150 років. Вивчення обставин, що призвели до війни, виявилось однією із найскладніших проблем сучасної історіографії [4, с. 33]. Витоки конфлікту виявляються складними та заплутаними.

Різні інтерпретації подій, що призвели до війни, викликані поступовим розширенням бази первинних джерел із Західних держав, а також їх співставлення із більш пізніми дослідженнями австрійських, турецьких та російських архівів. Зусилля багатьох істориків були зосереджені на визначенні відповідальності конкретних держав та історичних постатей. Деякі історики навіть визначали війну як предтечу світових війн, поряд із Семилітньою. Більшість дослідників вказують на вагомість війни, як остаточний кінець для системи колективної безпеки серед великих держав, встановленої після Віденського Конгресу (1814-1815 pp.) [1].

Британський письменник та історик В. Кінглейк (5 серпня 1809 – 2 січня 1891), на честь якого було названо місто Кінглейк у австралійському штаті Вікторія, та розташований поряд Кінглейкський національний парк, описує спалах конфлікту у першому томі свого масивного дослідження, опублікованого у 1863 році [2]. Він приписує причини війни до зовнішньої політики Луї Наполеона III після 1850 року. На думку дослідника, витоками до агресивної політики імператора були внутрішні проблеми Франції, щоб переключити увагу з останніх до питань зовнішньої політики у східному Середземномор'ї. Таким чином, вважає автор восьми томної праці «Вторгнення у Крим: його причини та хід подій до смерті Лорда Реглана», володар Франції спровокував конфлікт із Росією через питання святих місць в Османській імперії, а пізніше до конфлікту залучив і Великобританію, щоб захистити французькі інтереси [2, с. 497]. Водночас, британський історик абсолютно упереджено і умисно не вказує у своїй праці жодної провини з боку британської чи турецької зовнішньої політики, але підкреслює прагнення Росії зберегти вплив на Османську імперію, як найважливішого чинника [2, с. 487]. Однак, підтвердити упереджений умисел посиленнями на джерела, автор, вочевидь, із зрозумілих причин, не зміг. І, як його критики згодом зазначили, антифранцузька позиція автора скоріш за все стала результатом особистого конфлікту із Луї Наполеоном в спробі отримати прихильність міс Говард [4, с. 45].

Варто зазначити що В. Кінглейк зазнав критики і з боку Росії. Російський уряд відповів щодо нападу британця на політику Миколи I публікацією апології російських дій у 1874 році [3]. У своїй праці, барон О. Жоміні (1814-1888) російський дипломат, виклав погляд принца О. Горчакова, російського міністра закордонних справ (1856-1882), щодо подій, котрі призвели до Кримської війни. Автор стверджує, що саме французька зовнішня політика несе відповідальність за міжнародну кризу навколо святих місць, і, згодом, об'єднані дії Франції, Англії та Туреччини змусили Росію до т. зв. небажаного конфлікту. На думку О. Горчакова, пише О. Жоміні, Микола I прагнув лише дотримання статус-кво в Османській імперії, а також захищати інтереси Росії і їй православних християн [3, с. 512]. Але проблема та ж сама. Критика не наукова, а суто політична. Відповідала, в першу чергу, вимогам російського уряду, а ні ж методиці історичного дослідження, адже, як і В. Кінглейк, автор не підкріпив вищезгадану тезу щодо майже пацифістської політики Миколи I відповідними посиланнями на документи.

В. Кінглейк згодом був справедливо звинувачений у надмірній симпатії до британського фельдмаршала Лорда Реглана, що загинув від холери 28 червня 1855 року під Севастополем, і на честь якого було названо вид покрою рукава – реглан, адже лорд втратив руку у битві під Ватерлоо 1815 року, і таким видом рукава намагався замаскувати інвалідність. Також британський історик був прогнозовано критикований за неприязнь та відверту ворожість по відношенню до Луї Наполеона III. Такого роду упередженість абсолютно зрозуміла, адже це найперша вагома праця, присвячена зовсім нещодавній, на той момент, події. На суб'єктивність автора послідовно впливали особисті враження, британський націоналізм та патріотизм, замовлення британського читача. Така властивість притаманна більшості історикам-сучасникам, по відношенню до ними описаних подій, особливо коли у конфлікті замішана їх вітчизна.

Інший однобічний дослідник, британський сходознавець та археолог Лен-Пуль Стенлі (18 грудня 1854 – 29 грудня 1931), захищає дії Стретфорда у однойменній біографії опублікованій у 1888 році [10]. Автор користувався спогадами Стретфорда, його депешами і особистими паперами. Дослідник підкреслює вагомість довготривалої дипломатичної ролі останнього у

Константинополі, його прагнення до близьких Англо-Турецьких відносин, а також підтримку Танзимату, як європейської моделі реформування.

Також дослідник звертає значну увагу до шостої дипломатичної місії посла Великої Британії у Константинополі, що розпочалась 1853 року. При цьому наголошує, що британський міністр намагався врегулювати суперечки за святі місця між Францією, Росією та Туреччиною. Він порадив Порті бути зваженою у відповіді на вимоги Меншикова, та прийняти без змін Віденську ноту 31 липня 1853 року [10, с. 296]. Навіть коли Британія віддала наказ флоту відправитись до Константинополя на початку дев'ятої російсько-турецької війни, Стратфорд його затримав, щоб уникнути війни із Росією [10, с. 308]. Таким чином, автор показує дії дипломата як арбітражні, у подіях, що ведуть до війни. Однак, незважаючи на критику дослідження через однобокість та певну упередженість, підбір зручних фактів під задалегідь сформовану точку зору, відсутність критичного ставлення до героя біографічної праці, остання є важливою і корисною, адже містить джерела, що мали пряме відношення до Стретфорда, і котрі згодом були назавжди втрачені [9, с. 471]. Тим не менше, використання дипломатичного листування було доволі вибіркоким, і залишається лише здогадуватись, що ж не було включено у дану біографію.

Британський історик Ф. Сімпсон (1883–1974) у праці «Луї Наполеон III та апологія Франції, 1848-1856», виданій 1923 року, захищає зовнішню політику Франції у середині XIX століття від упередженого, надмірно критичного ставлення своїх попередників [5]. Використовуючи британські та французькі архівні джерела, автор заявляє, що раніше згаданий В. Кінглейк та інші англійські історики представили, з політичних мотивів, зовнішню політику Наполеона у грубо перекрученому вигляді. Ці автори хотіли відчужити Англію від Франції, переконавши британську громадськість, що Наполеон обдурих Англію у Кримській війні [5, с. 230]. На противагу цьому, Ф. Сімпсон показує, що Наполеон шукав союзу з Англією для співпраці у Східному питанні, оскільки проблема Святих місць 1852 року була вирішена на користь Франції, щоб це не виглядало порушенням балансу сил. Французький імператор шукав підтримки для миру у східній частині Середземномор'я. Тим не менш, інтрига, Стретфорда, котрого Ф. Сімпсон звинувачував у відвертій неприязні до Миколи I через відмову останнього прийняти його у Петербурзі як посла від Великої Британії 1832 року, спонукав турків відхилити Віденську ноту 31 липня 1853 року, та оголосити війну Росії [5, с. 237]. Варто нагадати і на цьому ж наголосити, що, вище згаданий Лен-Пуль Стенлі писав діаметрально протилежні висновки, що, начебто Стретфорд намагався досягти миру і схилив Порту до дотримання Віденської ноти. Крім того, автор звинувачує британського посла у маніпулюванні дипломатичною ситуацією, щоб залучити разом британські та французькі військово-морські сили до війни. Крім Стретфорда, автор наполегливо звинувачує Миколу I у російській відмові від ультиматуму Наполеона, спрямованого на підтримку миру, коли маховик війни уже був майже розкручений [5, с. 246]. Тим не менш, посилання на документи, на підтримку тези автора щодо відповідальності Стретфорда, і щодо втягнення Франції у війну Великобританією, на думку наступників, виглядають не надто переконливо. Проте, британець, який критикує британську політику і водночас захищає французьку, однозначно заслуговує на увагу. Маючи хоча б дві протилежні думки, можна дійти значно більш справедливих висновків, а ніж ґрунтуючись лише на однобокому висвітленні питання, хоч і багатьох дослідників.

Підтримка думки, що Великобританія розділяє відповідальність у розв'язанні війни, висловлена у цікавому дослідженні британського історика та журналіста Кінгслі Мартіна (28 Липня 1897, Лондон – 16 Лютого 1869, Каїр) у його монографії «Тріумф Лорда Пальмерстона: дослідження суспільної думки в Англії перед Кримською Війною, опублікованій у Лондоні 1924 року [8]. Він досліджує антиросійську позицію на Близькому Сході В. Пальмерстона, міністра внутрішніх справ Великобританії (1852–1855), як маніпуляцію суспільною думкою через пресу. Монографія базується на вивченні сучасних досліднику британських газет, журналів та брошур. Автор вважає, що лорд Абердін, прем'єр міністр Британії (1852–1855), не підтримував бажання Стретфорда з Турками розв'язати війну проти Росії. Але, К. Мартін демонструє як Пальмерстон і викликана під впливом преси у суспільстві русофобія вимагають

війни із Росією після знищення останньою турецького флоту у Синопі. Преса показала це як нетерпиме національне приниження Британської політики [8, с. 18]. К. Мартін стверджує, що це маніпулювання громадською думкою зіграло ключове значення у вступі Великої Британії у війну.

Американський історик Вернан Джон Периір (31 березня 1901 – 10 листопада 1970), заслужений професор Каліфорнійського університету, у своїй монографії «Англія, Росія та питання проток», розглядає англо-російські дипломатичні та економічні відносини з 1844 по 1856 рік [11]. Дослідник звертає особливу увагу на імперському суперництві Великої Британії та Росії на Близькому Сході і на провал секретного договору 1844 року. Дослідження засноване на опублікованих та неопублікованих британських та французьких першоджерелах, а також на британських, французьких, німецьких та російських історичних працях, так званих джерелах другого порядку, як їх прийнято називати у Західному науковому колі, тобто є певною мірою історіографічним. Автор розпочинає монографію із тези про те, що Лорд Абердін та Російський міністр закордонних справ граф Нессельроде заключили таємну усну угоду про англо-російську співпрацю по збереженню Османської імперії, але, якщо так буде потрібно, і про її розподіл [11, с. 65]. Однак В. Периір стверджує, що ця угода була приречена на провал через імперське економічне суперництво між Великою Британією та Росією у східній частині Середземномор'я протягом 1840-х – 1850-х років [11, с. 74].

В. Периір описує провал англо-російської угоди у період кризи, що призвело до Кримської війни. У 1853 році Микола I, вважаючи, що він мав підтримку Великобританії, послав князя Меншикова у Константинополь, як надзвичайного посла, щоб залякуванням змусити Турків прийняти російські вимоги, що стосуються православних християн та Святих місць. Російська історіографія підтверджує, що поведінка Меншикова була неприйнятною, наводить багато неймовірних, як для дипломатичної поведінки, подробиць. Але Британія почала побоюватись російських намірів до активних дій на Близькому Сході, вістрям яких була місія князя Меншикова і переговори між Сером Джорджем Хамільтоном Сеймуром, послом Британії у Петербурзі, та Миколою I на початку 1853 року. З цього моменту, за твердженням В. Периіра, серйозно налаштований проти Росії Стретфорд, посол Великобританії у Константинополі, діяв без дозволу офіційного Лондону і закликав Порту не приймати Російські вимоги [11, с. 285]. Автор звинувачує Стретфорда у серії конкретних вчинків, що призвели до Російсько-Турецької війни, у порушенні Британської Конвенції про протоки 1841 року і, в кінці кінців у розв'язанні повномасштабної Кримської війни. Периір, як і його попередник Сімпсон, вважає, що Стретфорд прагнув помститись за особисту образу 1832 року [23, с. 262–285]. Російський історик Е. Тарле описує цю подію наступним чином. Повернувшись із Константинополя у 1832 р. Стретфорд настільки увійшов у милість до Пальмерстона, прем'єр-міністра Великобританії, що той надав йому одне із найважливіших призначень, які тільки могли увінчати кар'єру дипломата: Стретфорд був призначений великобританським послом у Петербург. Але Імператор Микола I йому відмовив. Відмовив тричі. Без пояснення причин. Навіть не зважаючи на хитрощі, цитуючи російського історика Е. Тарле «Стретфорд тільки приїде, представиться і зараз же, негайно і безповоротно покине Петербург. Микола I не без гумору відповів, що він обіцяє дати Стретфорду один із самих високих російських орденів, лише б тільки він зовсім не приїжджав до Петербургу». Проте Е. Тарле наголошує, що це не стало причиною до війни. Це було не в дусі дипломатичної боротьби XIX століття, а лише наголошує, які пристрасті відбувались навколо Східного питання ще за 20 років до Кримської війни. Однак, Е. Тарле може спростовувати думку про роль Стретфорда у війні, щоб відвести очі від критичної помилки Миколи I та Нессельроде, котрі вважали, що Англія не вступить у війну. Котрі приділяли недостатньо уваги політичним інтригам британського посла.

Шотландець Гевін Хендерсон, професор університету Глазго, досліджує переговори між Миколою I та Д. Сеймуром у 1853 році у його невеликих статтях опублікованих 1933 року [6]. Автор використовує опубліковані російські документи, що стосуються переговорів, щоб забезпечити інтерпретацію намірів царя. Він вважає, що Микола I, як і британський уряд, підтримував збереження Османської імперії. Цар побоювався швидкого розпаду Туреччини

після повстання у Чорногорії 1852 року. Тому Микола I шукав можливості заключити англо-російський договір щодо Османської імперії щоб уникнути європейської війни за Турецький спадок. У ході переговорів із Д. Сеймуром Микола I не зміг досягти домовленості щодо розподілу Османської імперії на випадок її падіння, але цар вірив що здобув договір із Англією щодо підтримання статус-кво у Туреччині. Але, важлива деталь, цар помилково вважав що Англія прийняла ідею статус-кво, яка означала домінування Росії над Туреччиною. Це непорозуміння зіграло важливу роль у рішенні Росії окупувати Дунайські князівства Моравії та Валахії, що зруйнували дипломатичну довіру між Росією та Великою Британією [6, с. 10]. Хендерсон підкреслює тезу про те, що Микола I виступав не як провокатор, а як помилковий ініціатор до війни, тим більше, що він прагнув мирного врегулювання Східного Питання [6, с. 11].

На відміну від В. Перира та Ф. Сімпсона, Гарольд Темперлей, професор Кембриджського університету, своєю працею «Англія та Близький Схід: Крим», виданою у Лондоні 1936 року, представляє досить потужний захист британської політики і конкретно дій Стретфорда у своєму огляді про причини Кримської війни [7]. Його дослідження фокусується на британській політиці по відношенню до Османської імперії з 1806 по 1854 роки. Г. Темперлей опрацював британські дипломатичні та адміральські документи, а також Французькі, Австрійські, та Голландські першоджерела. Він підкреслює Британську підтримку Танзимату та збереження Імперії. Лондон остерігався розпаду Османської імперії під дипломатичним та військовим тиском Австрії, Росії та Франції на початку 1850-х років. Він зазначає, що «такою тендітною була Турецька імперія, що навіть невеликі потрясіння послаблюють єдність та здатність до опору». Британська політика, зосереджена на збереженні імперії, була націлена на уникнення війни на Близькому Сході, що спричинить розпад Османської імперії. Під час кризи, що створив Меншиков, Г. Темперлей стверджує, що Порта ігнорує пораду Стретфорда до миру і не погоджується на вимоги Росії. В ході поступової ескалації конфлікту, включаючи Російську окупацію Дунайських князівств, руху британського та французького флотів на підтримку Туреччині, і Віденської ноти, Стретфорд продовжував працювати над збереженням миру. Він тиснув на Порту, що би та прийняла Віденську ноту, і затримав рух британського флоту до Константинополя [7, с. 352]. Автор наголошує, що дії Стретфорда відповідали інструкціям офіційного Лондону [7, с. 358]. Британський уряд під тиском суспільства ввів у Чорне море флот тільки після Синопської катастрофи у листопаді 1854 року [7, с. 381]. Таким чином Г. Темперлей перекладає відповідальність у більшій мірі на Лондон, щодо британської участі у Кримській війні. Британська політика на підтримку Османської імперії провалилась.

Таким чином приходимо до висновків, що до однозначної позиції щодо причин війни англomовна історіографія до середини ХХ ст. не дійшла. Чи не єдиною спільною рисою було, що найменше, часткове визнання відповідальності усіх країн за проведення війни. Щодо більш детальних аспектів, думки істориків різняться. І це говорить про те, що подальше дослідження історіографії другої половини ХХ – першої половини ХХІ ст. буде також доволі продуктивним. Проте, було однозначно розвінчано той факт, що, на думку деяких російських дослідників, англomовна історіографія в один голос визнає участь Західних держав у війні як суто альтруїстичний захист Туреччини від агресії Російської імперії. Адже жодних подібних прикладів віднайдено не було.

Історіографія ХІХ століття виглядає заангажовано, з високим ступенем суб'єктивності. Історіографія І половини двадцятого століття вже набуває об'єктивних рис. В цілому характеризується як позитивістська.

Якщо узагальнити сукупність причин Кримської війни, до яких, у тій чи іншій мірі, дійшли англomовні історики до середини ХХ століття, можемо їх перелічити, за виключенням спростованих цими ж істориками, у такому вигляді:

1. Східне питання:

- очікування майбутнього поділу території Османської імперії;
- режим роботи проток Босфор та Дарданелли, у мирний та воєнний час;
- патронаж над християнами у Османській імперії

2. Ціла низка дипломатичних непорозумінь і прорахунків, особливо з боку Росії, та інтриг конкретних історичних постатей.

Варто відзначити особливу роль Росії у даній війні. Росія, очевидно, прагнула війни. Але війни із Туреччиною. Якби Микола I чітко розумів, що за Туреччину заступляться передові Західні держави, він би однозначно зупинився.

Також вагому роль зіграла західна преса, як уже повноцінний засіб масової інформації.

Джерела та література:

1. A Global History of Modern Historiography [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=AXXaAAAAQBAJ&pg=PA80&dq=the+origins+of+the+crimean+war+historiography&hl=ru&sa=X&ei=PgSvVOOPMPaaqmGg&ved=0CDAQ6AEwAw#v=onepage&q=crimean%20war&f=false>
2. Alexander William Kinglake, *The Invasion of the Crimea: Its Origin and an Account of Its Progress Down to the Death of Lord Raglan*, 8 vols. (Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1863-67), vol. 1.
3. Alexandre Jomini, *Diplomatic Study on the Crimean War (1852 to 1856)*, Russian Official Publication, 2 vols., English translation (London: W.H. Allen and Co., 1882). The Russian Foreign Office prepared this study in 1863, and had it published in French in 1874, vol. 1.
4. Brison D. Gooch, "A Century of Historiography on the Origins of the Crimean War," *The American Historical Review* 60 (October 1956).
5. Frederick A. Simpson, *Louis Napoleon and the Recovery of France, 1848-1856* (London: Longmans, Green and Co., 1923).
6. Gavin B. Henderson, "The Seymour Conversations, 1853," in *Crimean War Diplomacy and Other Historical Essays* (Glasgow: Jackson, Son and Co., 1947).
7. Harold Temperley, *England and the Near East: The Crimea* (London: Longmans, Green and Co., 1936).
8. Kingsley Martin, *The Triumph of Lord Palmerston: A Study of Public Opinion in England before the Crimean War* (London: Hutchinson and Co., 1924).
9. Norman Rich, *Great Power Diplomacy, 1814-1914* (New York: McGraw-Hill, 1992)
10. Stanley Lane-Poole, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe: From His Memoirs and Private and official Papers*, 2 vols. (London: Longmans, Green and Co., 1988)
11. Vernon John Puryear, *England, Russia, and the Straits Question, 1844-1856*, University of California Publications in History, vol. 20 (Berkeley: University of California Press, 1931)

Ірина Кебенко

ОЛІМПІЯ ДЕ ГУЖ: ЖІНКА, ДРУЖИНА, ПОЛІТИК

У статті проаналізовано зародження жіночого руху у Франції та основні віхи життя і діяльності однієї з його найвидатніших представниць – Олімпії де Гуж.

Ключові слова: Велика Французька революція, боротьба жінок за свої права, рівність, Олімпія де Гуж, Декларація прав жінки і громадянки 1791 р.

На сьогоднішній день ідея рівності чоловіків і жінок є настільки буденною, що не викликає жодних сумнівів чи протиріч практично в кожній країні сучасного світу. Подібні питання не турбують сучасні покоління, які фактично народилися і виховалися в епоху повної рівноправності й однакових можливостей для самореалізації в будь-якій сфері життєдіяльності. Рівні права жінок з чоловіками офіційно затверджені Загальною декларацією прав людини та майже 100 документами ООН [1]. Кожна демократична країна світу у своїй Конституції має статті, які офіційно підтверджують подібні положення. Наприклад, Конституція Франції 1958 року «гарантує жінці в усіх галузях рівні права з чоловіком».

Сьогодні над цим питанням ніхто не замислюється, а всього лише два століття назад за подібні думки жінці відрубали голову. Вона ж тільки вимагала рівності в шлюбі та права голосу на виборах. Цією жінкою була Олімпія де Гуж.

Олімпія де Гуж дуже неординарна особистість, у її житті було все: відносний спокій, приниження, розчарування, горе, сльози, кохання, повага з боку жінок та чоловіків революційної Франції і, як результат її діяльності в тогочасному світі, гільотина. Проте, навіть перед обличчям смерті вона трималася гідно і не прохала пощади.

Загалом, про життєвий шлях Олімпії де Гуж відомо не дуже багато. Народилася майбутня зачинателька феміністичного руху у невеличкому французькому містечку Монтобані в родині

Тарн і Гаррона. Від народження дівчинці було дано ім'я Марі Гуз. За офіційною версією її батько був м'ясником, а мати – дочкою торговця тканинами. Проте все маленьке містечко пліткувало, що справжнім батьком Марі був поет Жан-Жак Лефран, маркіз де Помпеньян, який набув широкої популярності завдяки полеміці з Вольтером. Цю версію всіляко підігрівала мати Олімпії, проте маркіз не визнав дівчинку своєю донькою. Напевне, саме цей факт послугував такому пристрасному потягу до захисту прав незаконнонароджених дітей.

У досить юному віці Марі видали заміж за постачальника Луї Обрі. Це не був шлюб із розрахунку, адже чоловік не був ні знатним, ні багатим, ні поважним у суспільстві, до того ж сама Олімпія його не кохала. Пізніше у своєму частково автобіографічному романі *Mémoire de Madame de Valmont contre la famille de Flaucourt* (Пам'яті мадам Вальмон від сім'ї Флакорт) вона напише такі слова: «Я була принесена в жертву без будь-якої наявної на те вагомої причини, що могла б згладити відразу, яку я відчувала до цієї людини». Зовсім скоро в новоствореній родині народилася дитина – це був син П'єр. Проте сімейне життя тривало недовго, і у вісімнадцятирічному віці жінка стає вдовою.

Щоб якось позбавитися від тягаря минулого життя, Марі у 1770 році разом із сином переїжджає до Парижу і змінює ім'я на Олімпію де Гуж. Через три роки вона познайомилася з Жаком Б'єтрі де Роз'єром, який стає її покровителем. Саме завдяки цьому жінка разом із сином можуть вести прийнятний спосіб життя. Фактично ці стосунки відкривають для Олімпії дорогу до вищого світу, її ім'я починає фігурувати у світських колах Парижа. З початком Великої Французької революції ці стосунки припиняються, оскільки Жак був на той час впливовим державним чиновником[3, с. 63].

З 1774 року Олімпія розпочинає активну літературну діяльність як драматурга та публіциста – написала аболіціоністську п'єсу «Поневолення негрів», у якій засуджувала расову дискримінацію і наголошувала на природній рівності всіх людей.

З початком Великої Французької революції вона повністю змінила своє життя і присвятила його служінню «спільній справі». Хоча Олімпія й не мала вищої освіти, що було зумовлено особливостями того часу, але природний розум і обдарованість робили її надзвичайно популярною серед населення Парижу. Найзаможніші жінки столиці жертвували свої прикраси задля порятунку голодуючих та створення майстерень-прихистків для безробітних і бездомних.

У 1771 році вона вступає до складу «Соціального клубу», що активно виступав за надання жінкам рівних прав з чоловіками. Однією з перших Олімпія де Гуж закликає жінок боротися за право на розлучення та за заміну церковного шлюбу громадянським договором.

Надихнувшись ідеями революції, Гуж очолила жінок, які вимагали представництва у французькому парламенті. Проте ні Декларація прав людини і громадянина 1789 року, ні Конституція 1791 року таких прав жінкам не надавала, згідно з нею жінки оголошувалися «пасивними» громадянами, які не мали права голосу та інших цивільних прав.

На знак протесту Олімпія видає працю, яка робить її однією з найпопулярніших і найактивніших жінок – учасниць революції. Це був маніфест на захист жінок – Декларація прав жінки і громадянки 1791 року. У ній вперше в історії було сформульовано вимогу рівноправності чоловіків і жінок перед законом: «Жінка народжується і залишається вільною і рівноправною з чоловіком перед законом». Ст. 6 проголошувала: «Закони повинні виражати загальну волю, всі громадяни, як жінки, так і чоловіки, повинні особисто або через своїх представників сприяти законотворчості. І чоловіки, і жінки повинні бути рівні перед законом, мати однаковий доступ до державних посад, почесностей, громадської діяльності згідно з їхніми здібностями і на підставі їхніх талантів»[2].

У своїй роботі вона спирається на концепцію природного права та суспільного договору, вважає необхідним поширення демократичних прав і свобод на всіх громадян незалежно від їх статі. Вперше в історії громадської думки трактує поняття гендерної дискримінації, визначає його не лише як різновид соціального пригноблення, а й як порушення природного стану речей, оскільки усі люди народжуються і помирають рівними, а тому і впродовж життя мають користуватися однаковими правами.

Значну увагу у своїй діяльності Олімпія де Гуж приділяє соціальному питанню. Вона стала однією з ініціаторів створення системи охорони материнства та дитинства, організації пологових будинків, низки заходів, спрямованих на покращення матеріального становища найбільш вразливого населення, категорично виступала проти смертної кари, адже з гуманістичних позицій найвищою цінністю є людське життя.

Діячка наголошувала на тому, що подолання гендерної нерівності неможливе без реформування суспільного та приватного життя, зокрема інституту шлюбу, системи освіти, активного залучення жінок до суспільного виробництва та зміни законодавства країни.

Олімпія де Гуж була противницею смертної кари і засуджувала страту короля Людовіка XVI та всієї королівської родини і бажала стати їхнім адвокатом. Для того часу це були надзвичайно серйозні й сміливі заяви, до того ж вони лунали з вуст фактично безправної жінки, але де Гуж не збиралася відступати від своїх поглядів. Вона була глибоко переконана, що «якщо жінка може зійти на ешафот, то вона може зійти і на трибуну»[4, с. 223]. Ці слова в прямому сенсі стали пророчими для Олімпії.

У 1793 році вона видає памфлет «Три урни, або Порятунком батьківщини повітряним мандрівником», який фактично став останньою її працею. Після цього на Олімпію посипався потік доносів, і 6 серпня 1793 року її було заарештовано як контрреволюціонерку і позбавлено права користуватися на суді послугами адвоката. І вже у листопаді 1793 року за вироком Революційного трибуналу Олімпію де Гуж було страчено на гільйотині як ворога революції та роялістку [6, с. 74]. Революціонерка не зрадила своїм поглядам навіть в останні хвилини життя, вона з мужністю прийняла такий вирок, і останніми її словами перед стратою були: «Сини вітчизни помстяться за мою смерть». Це говорить про те, що вона була абсолютно впевнена у своїх думках і у тому, що її справа не завершиться, а знайде своїх нових лідерів.

Після страти Олімпії де Гуж її політичні та художні твори на довгий час були забуті, інтерес до них з'являється в середині XX століття і лише з 80-х років цього ж століття у французькій та світовій науці утверджується трактування де Гуж як самотнього політичного мислителя, думки якої значно випередили свій час.

Текст Декларації не втратив своєї актуальності і в наш час, але сприймається зовсім інакше, адже всі ці права нині ми маємо, але цим завдячувати повинні саме таким особистостям як Олімпія де Гуж, яка власним життям заплатила за благо майбутніх поколінь.

Джерела та література

1. Документи ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declrh.shtml.
2. Гуж де О. Декларація прав жінки та громадянки [Електронний ресурс] / Олімпія де Гуж // MegaSite.In.UA. – Режим доступу: <http://megasite.in.ua/118088-deklaraciya-prav-zhinki-igromadyanki.htm>.
3. Браун Л. Женский вопрос, его историческое развитие и экономическое значение / Л. Браун / Пер. с нем. – СПб.: Издание Д. П. Ефимова, 1903. – 431 с.
4. Грубінко А. В. Права жінок у філософсько-правовій думці і практиці: зарубіжний та вітчизняний досвід / А. В. Грубінко // Форум права. – 2013. – №1. – С.221–228.
5. Лассер А. Коллективное участие женщин в Великой Французской революции / А. Лассер/ Пер. с нем. – СПб.: Ламанский, 1907. – 280 с.
6. Успенская В. И. Суфражизм в истории феминизма / В. И. Успенская // Женщины в социальной истории России. – Тверь, 1996. – С. 70–80.

Сергій Павленко

ТРАДИЦІЙНИЙ ФІНСЬКИЙ НІЖ ПУУККО У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ

У статті розглядається проблема місця фінського національного ножа пуукко у повсякденному житті фінського населення. Увага акцентується на типології пуукко та пов'язаних із ним народних традиціях.

Ключові слова: національний ніж, пуукко, Фінляндія, традиції.

Пуукко – фінський національний ніж, гордість фінського народу. На перший погляд, дуже простий та непоказний. Від самого початку цей ніж ззовні та конструктивно особливо не відрізнявся від ножів інших скандинавських країн та ножів, які використовувалися на території давньоруської держави. Але згодом ніж набуває самобутніх форм та стає добре впізнаним, з особливою національною естетикою [4, с. 24–24].

Серйозне наукове вивчення пуукко почалося вже у другій половині ХХ ст. у Фінляндії. Серед найбільших знавців фінського національного ножа П. Сакарі [13], Ю. та М. Кенппінен [11], А. та Ал. Ярвенпаа [10], Л. Рістінен [12], Муре [6] та ін. Вони досліджували історію виникнення ножа пуукко, технологію виготовлення, регіональні особливості, описали існуючі типи та склали їхню класифікацію.

Який він, фінський ніж? Конструкція дуже проста. Руків'я з деревини, інколи з елементами шкіри, рогу або просто набрана з берести. Має невелике, з одnobічною заточкою та прямим обухом, але дуже зручне лезо, довжина якого або трохи перевищувала довжину руків'я, або була трохи менша, хоча траплялися екземпляри з дуже великим лезом – до 30 см. Руків'я кожен фін обирав під свою руку, щоб зручно було працювати з деревиною, поратися по господарству, тому його завжди носили з лівого боку, хоч інколи й з правого також. Крім того, пуукко є невід'ємною частиною національного костюму фінів. Лезо монтувалося просто – за допомогою пропалювання дерев'яного руків'я розпеченим хвостовиком, коли кінець хвостовика виходив з черену та розклепувався чи загинався, або просто вбивався в руків'я та промазувався смолою, аби в середину руків'я не потрапляла вода. Кожен господар робив ніж собі сам, окрім леза, яке він купував у сільського коваля або на ярмарках, куди ковалі з різних регіонів країни привозили свої вироби на продаж, а вже потім, під час холодів, коли було вдосталь вільного часу, або одразу робив собі руків'я та піхви, які виготовлялися з деревини, шкіри та кори берези, яка була звичним матеріалом для фінів. Тому інколи траплялися ножі, де лезо витончене та дороге, а руків'я – грубе та примітивне [7].

Спочатку пуукко фінською мовою називався *veitsi*, тобто просто «ніж». Слово «*puukko*» почало використовуватися для виділення національного ножа з інших типів ножів. Дослівно «пуукко» означає «ніж з дерев'яним руків'ям» («пуу» фінською означає «дерево»). За іншою теорією, слово «пуукко» походить від німецького ножа *rook*, який німецькі купці постачали у північні райони Швеції. Зі шведомовних поселень назва ножа могла потрапити до фіномовного середовища. Від слова «пуукко» у фінській мові утворилося дієслово «*puukottaa*» – «колоти, наносити рани або вбивати за допомогою ножа», і специфічне слово «*puukkojunkkari*» – «хуліган, молодик, озброєний ножем» [8].

Побутові фінські ножі можна поділити на декілька типів:

1. Повсякденні народні ножі. До цієї групи можна віднести нескінченну низку ножів фінського дизайну. У ХІХ ст. фінський ніж можна було купити у звичайному господарському магазині. Навіть, якщо ніж був саморобним, найчастіше лезо купували окремо або просто купували у коваля, в якого модель надійного ножа передавалася у спадок від батька до сина. У реєстрі майже 200 імен таких умільців, про яких достеменно відомо, що вони робили ножі, крім інших виробів. Збереглося дуже багато таких ножів, але їхня ідентифікація складна, оскільки не кожний коваль ставив своє тавро на вироби [5, с. 21].

2. Ножі з області *Etelä-Pohjanmaa* (Південний Захід країни та узбережжя). *Pohjanmaa* – дослівно «країна дна» (*pohja* – дно, *maa* – земля), взагалі їх дві – Південна і Північна. У районах *Pohjanmaa* історія ножів – це водночас і історія майстрів. Ножі робилися там, де вони були потрібні. Згадки про це датуються приблизно 1700 роком, а більш ранні відомості є здебільшого по шведських областях Фінляндії. Вже в ті часи там робилися ножі і піхви з металевими окуттями та з заднім швом. В інших фіномовних місцях *Etelä-Pohjanmaa* також виготовляли симетричні шкіряні піхви для ножів з руків'ями з березового капу [3].

3. Ножі *Vuõry*. Всі ножі цієї групи мають прямі (прямолінійні) руків'я. З обох боків руків'я робилися вставки з міді (латуні) або все руків'я робилося з металу. Піхви, в основному симетричні, з оковками з міді (латуні) і, найчастіше, з прикрасами з того ж металу. Крім

симетричних піхов мали місце і так звані піхви типу Маха («пузаті»), з одного боку опуклі, на зразок «товстого живота», що надавало піхвам своєрідної несиметричної форми. Ножі Vuõgy можна вважати дуже старим, але, в той саме час, «чужорідним типом ножа [12, с. 17].

4. Ножі Härmä. Найкраще про роль цього ножа у житті фінського чоловіка писав відомий фінський письменник і збирач фольклору Самулі Паулахарью (1875–1944): «Ніж для вихідця з Харма був улюбленою зброєю, з його допомогою сварки і суперечки вирішувалися найкраще. Їх кували сільські ковалі. Іноді з ковадла коваля виходив лютий двокартельний клинок Serpää-Jaska Rannanjärvi. Розкішний шкіряний пасок, декорований латунними лагами, на яких на ланцюжках дзвеніли фігурні підвіски. На паску були прикріплені піхви, зазвичай подвійні. Всередині був великий ніж і був малий ніж, який називався юнка. Ruutiaanen [місцевий майстер – С. П.] робив прямокінцеві піхви і ставив ще кришку зверху [тут мається на увазі, швидше за все, ніж із ремінцем-застібкою – С. П.], але вони, ножі руутіайнен (ruutiaaset), не підходили нікому, крім старих... Ерккі Раннанярві робив бездашкові кривокінцеві піхви і ставив франтівські окуття з латуні на їхній кінець. Саме вони і підходили для жителів Хярма, оскільки з них ніж швидко стрибав у долоню» [12, с. 18].

5. Окопні саморобки. Фінські чоловіки завжди славилися своєю войовничістю та патріотизмом. Війна завжди була невід'ємною частиною їхнього життя. Ножі військового призначення мають цікаву історію та багато різновидів. Але у даному випадку нас цікавлять тільки ті військові ножі, які слугували на фронті для повсякденного вжитку, тобто не лише як зброя, а як підручний інструмент фінського солдата. Їх робили власноруч з усіх доступних матеріалів. Вони зазвичай здобувалися зі знищеної або захопленої ворожої техніки. Літаковий алюмінієвий сплав добре оброблявся і переплавлявся та використовувався для руків'їв та піхов. Оргскло від ліхтарів, від скла кабіни також часто слугувало для оздоблення руків'я, оскільки в такому прозорому руків'ї весь хвостовик і будова ножа були, як на долоні, що надавало ножу своєрідного шарму. Від цих ножів дме тим важким і страшним часом. Зазвичай майстер такого ножа гравіював на піхвах назви місць боїв або щось подібне. Але іноді на піхвах писалися імена рідних, або коханої дівчини. Тут можна прочитати поміж рядків сумний подих і тугу за домом. Найчастіше вони виготовлялися великих розмірів, оскільки зроблені, в першу чергу, для захисту власного життя [3].

6. Складні ножі. Це не зовсім ніж пуукко у традиційному розумінні. Але й він посідає чільне місце в історії як багатофункціональний ріжучий інструмент. До того ж багато ножів такого типу сконструйовано і побудовано спеціально для різних специфічних галузей для професійного використання. Це здобуток нового часу, пов'язаний із промисловим переворотом та технологічним вдосконаленням виробництва. Проте складні ножі вузького професійного призначення використовувалися також і для повсякденних потреб широкими масами населення [5, с. 17].

Для фінського народу пуукко є символом його культури та історії, символом незалежності, придбаною дорогою ціною. Це символ патріотизму і відданості своїй батьківщині. Століттями цей селянський ніж був головним помічником фермерів, пастухів і мисливців, що складали основну частину населення країни [1, с. 30]. Він був незамінний у господарстві, але застосовувався також у разі необхідності і проти ворога або дикого звіра. У Фінляндії пуукко є предметом національної гордості.

У драматичному 1918 році, коли Фінляндія зі зброєю в руках воювала проти більшовицької Росії, прем'єр-міністр країни ніколи не розлучався зі своїм пуукко, в якому бачив символ, що втілює дух вільної людини. Віддзеркалюючи вірність фінського народу національним традиціям, багнет гвинтівки, яка перебуває на озброєнні фінської армії, виконаний у формі пуукко. Звичайно, як і будь-який предмет повсякденного побуту, фінський ніж не міг не знайти свого місця і у фольклорі народу та в його звичаях [8].

У Карелії дівчина в певний період свого життя носила на паску порожні піхви від пуукко. Молодий чоловік, який мав намір засвататися до дівчини, вставляв в її порожні піхви свого ножа. При наступній їхній зустрічі юнак дивився, чи є в піхвах його пуукко. Якщо ніж був на місці, то він був бажаним нареченим і міг засилати сватів до будинку коханої. Якщо дівчина

втягала ніж з піхов, то це слугувало знаком, що вона не хоче бачити юнака своїм чоловіком [2].

На початку ХХ ст. у Південній Карелії і частково в Саво існувала традиція проведення «Свята піхов». Це теж своєрідний звичай сватання. Згідно з цим звичаєм, в кінці літа або на початку осені молодь збиралася після святкового або недільного богослужіння поблизу церкви. Незаміжні дівчата стояли рядком з порожніми піхвами на паску. Юнак встромляв свого ножа у порожні піхви тієї дівчини, яка була йому миліше за інших. Через тиждень після «Свята піхов» хлопець приходив до будинку обраної ним дівчини і метав свого ножа від дальньої стіни будинку до протилежної. Якщо ніж встромлявся в стіну, він отримував рукавиці і наречену, і, таким чином, вважалося, що сватання відбулося [2].

У старовину, на далекій Півночі, якщо чоловік довго працював у лісі, то в тому місці, де йому доводилося ночувати, він встромляв над собою, високо над головою, свого пуукко, і в такий спосіб захищав себе від злих духів. Так само чинили, якщо у будинку без причини, як вважали, плакало немовля. У стіну над вхідними дверима встромляли фінський ніж. Завданням ножа було охороняти духовне життя немовляти і проганяти нічні жахи. Гравці в азартні ігри теж вірили в чарівну силу свого ножа. Перед початком гри гравець встромляв свого ножа у гральний стіл, вірячи, що це захистить його від зурочення та принесе успіх [2].

Фінський ніж набув широкого вжитку на батьківщині, у Фінляндії, проте можна стверджувати, що він став популярним і за її межами, особливо, у США, де його продавали як «найкращий ніж спортсмена» [14] або «прекрасний мисливський та рибальський ніж» [9].

Отже, фінський ніж був невід'ємним супутником фіна у непростому житті північної людини, яка була сам на сам із суворою природою. Пуукко може розказати про те, звідки його власник, яким був його суспільний та матеріальний статус, вік, коли він жив тощо. Сьогодні він є об'єктом колекціонування і має надзвичайну історичну та культурну цінність.

Джерела та література:

1. Выприцкий В. Финские ножи / В. Выприцкий // Клинок. – 2003. – № 3. – С. 28–32.
2. История финского ножа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://grigorew.narod.ru/raznoe/04.htm>
3. Классификация финок, ножей финского типа и скандинавов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusknife.com/topic/47-классификация-финок-ножей-финского-типа-и-скан/>
4. Кленкин В. Миф о «финке» / В. Кленкин // Клинок. – 2003. – № 3. – С. 23–27.
5. Марьянко А. Финский нож на гранях времен / А. Марьянко. – М. : ООО «Издательский Дом Рученькиных», 2007. – 176 с.
6. Мурэ Ж.-Н. Ножи мира / Жан-Ноэль Мурэ; пер. И. Улановского. – М. : АСТ, Харвест, 2006. – 144 с.
7. Пуукко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
8. Финский нож [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-finland.ru/travel/shopping/finskiyi-nozh-finka.html>
9. Genuine Finnish Kauhavan «Puukko» // Outdoor America. – 1926. – January.
10. Järvenpää A. Iisakki Järvenpää ja Kauhavan Puukko / Anja Järvenpää. – Suomi, 1979. – 179 s.
11. Kenppinen J. Puukkot / Jukka Kenppinen, Mikko Kenppinen. – Otava, 1976. – 144 s.
12. Ristinen L. C. Collectable Knives of Finland / Lester C. Ristinen. – Alexandria, 2002. – 176 s.
13. Sakari P. Puukko / Pälsi Sakari. – Otava, 1955. – 156 s.
14. The best sportsman's knife // Hunting and Fishing. – 1938. – Desember.

Ольга Федяй

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС: МЕХАНІЗМ ВИКОНАННЯ

Проаналізовано положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС щодо механізму її імплементації. Дано оцінку першим крокам виконавчої, законодавчої влади та громадянського суспільства у створенні двосторонніх органів асоціації та проведення їхніх засідань, передбачених Угодою.

Ключевые слова: Рада асоціації, Комітет асоціації, Парламентський комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства.

Підписання Угоди про асоціацію – це важлива віха в історії України. Спроба перегляду курсу України на європейську інтеграцію у листопаді 2013 р. зустріла потужну відсіч з боку українського суспільства і стала поштовхом для масових демонстрацій, що призвели до зміни влади в країні. Проте, підписання Угоди про асоціацію все ж таки відбулося. Цим Україна продемонструвала свій європейський вибір. Для України – це найбільший міжнародно-правовий документ, який наша держава уклала за всю історію, а для ЄС – це безпрецедентний міжнародний договір за обсягом та спектром взаємодії, який укладено з країною задля подальшої співпраці. В своїй структурі УА має чіткий прописаний механізм імплементації Угоди.

Спробуємо дослідити дієвість механізму імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС щодо створення двосторонніх органів: Ради асоціації, Парламентського комітету асоціації, Платформи громадянського суспільства та проаналізувати їхні перші кроки.

У сфері державної політики європейська інтеграція України посідала провідне місце, що привертало увагу дослідників. Підготовка тексту Угоди між Україною та ЄС та очікування підписання договору обумовила збільшення інтересу як фахівців так і широкої громадськості до змісту документу так і до аналізу перспектив його реалізації. Відзначимо аналітичні доповіді групи експертів різних аналітичних центрів України за координації Інституту Євро-Атлантичного співробітництва (ІЕАС) під керівництвом його наукового директора О. Сушка [12]. Висока компетентність оцінок цих публікацій перевірена реаліями розвитку українського суспільства в умовах теперішньої кризи. Прогнози, аналіз документу та особливості виконання Угоди про асоціації знаходимо в багатьох роботах різних фахівців [4].

Угоду про асоціацію між Україною та ЄС (УА) було підписано в два етапи: 21 березня 2014 р. прем'єр-міністр України А. Яценюк підписав політичну частину Угоди, а 27 червня 2014 р. президентом України П. Порошенком була підписана економічна частина. УА складається з преамбули, семи розділів, 486 статей, 43 додатків та 3 протоколів [11].

Угода про асоціацію потребує ратифікації Україною, Європейським парламентом та 28 державами-членами Євросоюзу. Верховна Рада України та Європейський парламент 16 вересня 2014 р. синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Після цього українська сторона передала ратифікаційні грамоти до Європарламенту і таким чином завершила зі свого боку всі внутрішньодержавні процедури ратифікації цієї Угоди.

З 1 листопада 2014 р. Угода про асоціацію набула тимчасового застосування [10]. Імплементація Угоди передбачає створення спеціальних органів для її реалізації. Інституційна структура УА визначається ст. 461-470, а саме – Рада асоціації, Комітет асоціації, Парламентський комітет асоціації та Платформа громадянського суспільства.

В цих органах мають бути представлені українська та європейська частини з пропорційним представництвом, можливістю визначати регламент та почергово головувати на їхніх засіданнях.

Головним елементом механізму імплементації є Рада асоціації (РА) ст. 461-463 УА. Рада перевіряє як функціонує асоціація, може приймати правові акти. Це також майданчик для політичних консультацій та діалогу для обох сторін з широкого кола питань. Засідання Ради асоціації Україна – ЄС проводиться на рівні міністрів щонайменше один раз на рік, а також тоді, коли цього вимагають обставини. Членами Ради асоціації є члени уряду України та члени Ради Європейського Союзу. За взаємною згодою сторін, засідання Ради можуть проводитись у будь-якому необхідному складі [9].

Для ефективного виконання українською стороною зобов'язань з імплементації Угоди 13 серпня 2014 р. Кабінет міністрів України постановою №346 створив Урядовий офіс з питань європейської інтеграції, а його директором було назначено Н. Гнидюк. 17 вересня 2014 р. уряд затвердив план дій з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на 2014-2017 рр. План складається з 483 ст. та підлягає виконанню до січня 2017 р.

На Урядовий офіс покладено функції щоденного втілення плану з реалізації Угоди про асоціацію, підготовка програм та проектів з виконання Угоди. Основним завданням офісу є

координації роботи державних структур з імплементації Угоди, моніторинг та оцінювання ефективності та результативності виконання завдань у сфері європейської інтеграції [7].

5 лютого 2015 р. Урядовий офіс оприлюднив перший звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Урядовий офіс повідомляє про проблеми виконання планів, які були заплановані на 2014 р. План заходів передбачає 80 завдання, з них зі строком виконання до квітня цього року – 44. На сьогоднішній день виконано 13 та частково виконано – 4 [3].

15-16 грудня 2014 р. у Брюсселі відбулось перше засідання Ради асоціації. Українську делегацію очолив прем'єр-міністр України А. Яценюк. Разом з ним Брюссель відвідали міністр внутрішніх справ А. Аваков, міністр закордонних справ П. Клімкін, Директор Урядового офісу з питань євроінтеграції Н. Гнидюк та інші. Делегацію Європейського Союзу очолила Верховний представник ЄС із закордонних справ та безпекової політики Ф. Могеріні. Засідання в цілому пройшло успішно. ЄС та Україна відзначили важливість координаційної взаємодії та необхідність швидкої реалізації Україною намічених реформ. Рада обговорила питання двосторонньої співпраці та запровадження безвізового режиму для України й питання енергетичної безпеки [8].

Щодо Комітету асоціації, то створення цього органу не завершено. Постановою уряду України № 700 «Питання підготовки та проведення засідань окремих двосторонніх органів асоціації» визначено, що членами Комітету асоціації мають стати заступники міністрів з євроінтеграції. Проте, як зазначено у Звіті про виконання УА, представленого на початку 2015 року, процес призначення посадовців ще триває і розпочато підготовку першого засідання Комітету асоціації, його підкомітетів та програми діяльності.

Ще однією структурною одиницею механізму імплементації є Парламентський Комітет асоціації (ПКА) ст. 467-468 УА. Комітет має сприяти процесу адаптації українського законодавства до європейських норм та вирішувати питання, пов'язані з правами людини, верховенством права, децентралізацією, виборчим процесом та безпековою ситуацією.

Українська частина ПКА складається з 16 депутатів Верховної ради на чолі з депутатом від Народного фронту О. Семерак. Європейська частина ПКА складається з 16 депутатів Європарламенту, яких очолює хорватський депутат від Народної партії А. Пленкович.

Перше засідання Парламентського комітету асоціації відбулося 24-25 лютого 2015 р. у Брюсселі, урочисте відкриття якого здійснили голова ВРУ В. Гройсман та керівник Європарламенту М. Шульц. Засідання відбулося під спільним головуванням А. Пленковича та О. Семерака.

Парламентський комітет асоціації, обговорив стан відносин між Україною та ЄС, а також загальну безпекову політичну ситуацію в Україні. Європейська сторона наголосила, що позитивно оцінює хід реформ в Україні. Ключовою темою обговорення стала ситуація на Донбасі та наслідки агресії РФ проти України. Обговорювалось питання ув'язнення депутата Верховної Ради України Н. Савченко. Наступне засідання ПКА має відбутися вже восени 2015 р. [1].

Третя складова механізму імплементації Угоди передбачена ст. 469-470 – Платформа громадянського суспільства (ПГС). Основним завданням Платформи є сприяння імплементації Угоди про асоціацію, спостереження за процесом її виконання та експертно-консультаційна робота про виконання конкретних положень Угоди. Платформа складається з представників громадянського суспільства України, з однієї сторони, та членів Європейського економічного і соціального комітету (ЄЕСК) від іншої.

Для створення української частини ПГС 7 листопада 2014 р. в Києві відбулись Установчі збори. В них взяли участь більше двохсот громадських об'єднань, які обрали своїх представників для подальшої роботи в Платформі.

Голосуванням було обрано 15 голів та їхніх заступників згідно основним напрямкам представлених Угодою про асоціацію. Українська частина ПГС складається з 15 представників на чолі з О. Сушком [5].

На Форумі громадянського суспільства Східного партнерства, який відбувся 21 листопада 2014 р. у м. Батумі, ЄЕСК поставив вимогу про введення до складу української частини ПГС вже зареєстрованих в ЄС «соціальних партнерів» декількох профспілок, Федерації роботодавців України та Українського союзу промисловців та підприємців з метою забезпечення в ній представництва сторін соціального діалогу. Тому, українська сторона завершила формувати свій склад ПГС 24 грудня 2014 р, включивши до свого складу 26 представників, ввівши 5 представників національних бізнес-об'єднань [6].

Перше засідання ПГС відбулось 16-17 квітня 2015 р. у Києві. Було обрано двох співголів: від сторони ЄС – член Європейського економічного та соціального комітету А. Адамчик, від України – науковий директор Інституту Євро-Атлантичного співробітництва О. Сушко. Також було створено робочу групу, яка доопрацьовуватиме загальні пункти щодо діяльності Платформи.

Платформа має збиратися двічі на рік. Під час зустрічей учасники будуть обмінюватись думками та доповідями на теми найбільшої важливості для громадського суспільства в рамках імплементації Угоди.

Передбачається, що в листопаді 2015 р. буде обрано новий склад Платформи, який буде чинним протягом двох з половиною років. Згідно з домовленістю в новому складі буде три представники від профспілок, три від організацій роботодавців та три від групи третіх осіб [2].

Отже, з початком застосування Угоди про асоціацію в Україні розпочався процес створення інституційної структури, передбаченої УА. Остаточо було створено три двосторонні органи – Раду асоціації, Парламентський комітет асоціації та Платформу громадянського суспільства. Всі три органи розпочали свою роботу та провели свої перші засідання, та розробили плани дій, які поступово втілюватимуть в життя.

Основним завданням цих органів має стати координація та забезпечення взаємодії в межах УА, яка сприятиме проведенню в Україні успішних реформ та стабілізації ситуації.

Джерела та література:

1. 24-25 лютого у Брюсселі відбулося перше засідання Парламентського комітету асоціації [Електронний ресурс] : сайт «Міністерство закордонних справ / Прес-центр». – Режим доступу // <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/33796-24-25-lyutogo-vidbulosa-pershe-zasidannya-parlamentsykygo-komitetu-asociacii>
2. Громадський орган асоціації створено попри конфлікт з профспілками та роботодавцями [Електронний ресурс] : сайт Українська правда / Європейська правда, 16 квітня 2015.– Режим доступу: // <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/04/16/7032978/>
3. Звіт урядового офісу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247976361
4. Олійник Ю. Порядок денний асоціації: стан та перспективи співробітництва України та Європейського Союзу / Ю. Олійник // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — 2012. – Випуск 24. – С. 103-107. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/38129/18-Oliynuk.pdf?sequence=1>; Стещенко В.М. Правовий статус Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом / В.М. Стещенко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014 – № 6. – С. 264-266. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.lsej.org.ua/6_2014/73.pdf
5. Платформа громадянського суспільства [Електронний ресурс] : сайт «Урядовий портал / Європейська інтеграція». – Режим доступу: // http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=224150225
6. Платформа громадянського суспільства у Брюсселі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.conf.eu.org.ua/presscentre/news/3406.html>
7. Постанова про діяльність урядового офісу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/346-2014-%D0%BF#n22>
8. Прес-реліз за результатами першого засідання Ради асоціації Україна – ЄС [Електронний ресурс] : сайт «Урядовий портал / Європейська інтеграція». – Режим доступу: // http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247820028
9. Розділ VII. Інституційні, загальні та прикінцеві положення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/TITLE_VII.pdf
10. Тимчасове застосування Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс] : сайт «Урядовий портал / Європейська інтеграція». – Режим доступу: // http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247667894&cat_id=223223535

11. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс] : сайт «Урядовий портал / Європейська інтеграція». – Режим доступу: // http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535

12. Угода про асоціацію Україна – ЄС: дороговказ реформ / Аналітична доповідь. – Інститут Євро-Атлантичного співробітництва (ІЄАС). – Фонд Конрада Аденауера. – Серія «Політична освіта». – К., 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.kas.de/wf/doc/kas_32048-1522-13-30.pdf?12091213495E9; Угода про Асоціацію Україна – ЄС: перспективи та механізми імплементації / Аналітична доповідь. – Інститут Євро-Атлантичного співробітництва (ІЄАС). – Фонд Конрада Аденауера. – Серія «Політична освіта». – К., 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.kas.de/wf/doc/kas_40538-1522-13-30.pdf?150224150048

Павло Юцевич

ПЛАНИ ГІТЛЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ СТОСОВНО УКРАЇНИ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Проблематика стратегії Третього Рейху стосовно українських земель була об'єктом постійної зацікавленості з боку наукової спільноти внаслідок важливості місця України у подіях Другої світової війни. Класифікувати відповідний історіографічний доробок, на нашу думку, доцільно виходячи з хронологічного й, одночасно, регіонального принципу. Згідно з цією тезою, логічно виокремити праці західних повоєнних, радянських та вітчизняних істориків доби незалежності.

Перша група з цього переліку є найменшою за кількістю; це твердження стосується навіть в цілому історії радянсько-німецької війни, не кажучи вже про її українську складову. В такому випадку нашу увагу можуть привертати публікації, що хоча б якоюсь мірою торкаються заявленої у дослідженні проблеми. Найперше, імовірно, слід згадати напрацювання істориків з Німецької Демократичної Республіки (далі – НДР), які, природно, писали у руслі прорадянської марксистсько-ленінської історіографічної традиції. Наприклад, згадаємо розробку авторського колективу Інституту історії Німецької Академії наук «Німеччина у Другій світовій війні» (1971 р.) [5]. Її автори широко використали архівні матеріали й дослідження, раніше опубліковані в НДР та СРСР. Метою ставилося показати агресивну зовнішню й внутрішню політику «німецького фашизму» на фоні подій війни. Зважаючи на незначний відсоток інформації про ставлення нацистів до України, ця книга цікава скоріше з точки зору яскравої репрезентації відповідної прорадянської методології історичних досліджень.

Другим прикладом може слугувати нарис «Цілі Німеччини у війні проти СРСР» спеціаліста з економічної історії Німеччини XIX – XX ст., професора Грейфсвальдського університету НДР Д. Айххольца [1]. Він виявив прямий зв'язок між націоналістично-імперіалістичною аргументацією «старих еліт» (особливо пангерманістів-інтелектуалів) вільгельмівської Німеччини та нацистських еліт. Ці «національні аргументи» були використані нацистськими «теоретиками», зокрема, гімлерівськими чиновниками, при розробці «Генерального плану «Ост»». Ненависть до Сходу й більшовиків, прагнення до реваншу й нової експансії на Схід ріднила А. Гітлера з багатьма видатними представниками «старих» німецьких еліт. Але, на відміну від них, у фюрера була сформульована ідеологія геноциду, що виросла з сукупності цих реакційних ідей. Найвидатніші представники господарської еліти, відмічає Д. Айххольц, демонстрували вражаюче завзяття у підготовці для нацистського керівництва й командування вермахту аналітичних матеріалів про воєнно-економічні потенціал і стратегію держави. Відтак, основне навантаження нарису припадає на розкриття як теоретично-цільового обґрунтування, так і безпосередньої воєнно-економічної підготовки елітами Рейху експансії щодо СРСР. Менша ж частина праці коротко змальовує безпосередню реалізацію цієї експансії; тут окремо акцентується увага на нафтовій стратегії агресорів. Наприкінці нарису Д. Айххольц звертається до військових злочинів останніх.

Монографічні дослідження окупаційного режиму гітлерівців на радянській території подають Н. Мюллер та Р.-Д. Мюллер. У книзі першого, виданій на теренах НДР у 1974 р.,

висвітлено участь військового керівництва Рейху в процесі планування і розробки політичного розчленування СРСР і пов'язану з цим співпрацю з іншими установами держави, зокрема, міністерством А. Розенберга [35]. Також автором подано структуру військово-адміністративних та військово-економічних органів на зайнятій території Радянського Союзу, показано діяльність останніх у сфері експлуатації промислового та сільськогосподарського потенціалу окупованих регіонів, у тому числі й України. Натомість Р.-Д. Мюллер презентує вже сучасну німецьку історіографію питання [36]. Його праця 1997 р. торкається проблеми співробітництва населення з окупантами, лояльність якого, як стверджується, була обумовлена не стільки політичними міркуваннями, скільки бажанням вижити. Зміну ставлення окупантів до населення наприкінці 1941 р. цей автор пов'язує з невдачами на фронті і необхідністю пошуку робочої сили. Р.-Д. Мюллер зазначив, що командування вермахту виступало проти політики масового вивезення населення окупованих областей до Німеччини, оскільки існувала потреба у робочій силі у межах військової зони; до того ж, це спричинило втечу людей у партизанські загони.

Історіографічний доробок із зазначеної проблеми на теренах інших західних країн, у порівнянні з Німеччиною, вважається нам ще більш скромним, хоча і тут можна навести декілька прикладів. Так, спрямування політики окупаційної адміністрації в Україні розглядали американські вчені А. Даллін та І. Каменецькі [52; 53]. На їхню думку, якщо б німці проводили відповідний місцевим умовам і традиціям курс, вони б могли дістати підтримку значної частини місцевого населення. Чеський дослідник В. Краль у своїй узагальнюючій праці приділив увагу політиці нацистів по винищенню населення на окупованій радянській території [28].

Перші спроби осмислення радянською історичною наукою того, що відбувалося на окупованій німцями території України, були здійснені ще під час війни, коли у результаті контрнаступу радянських військ їм до рук потрапили перші трофейні документи, з'явилися свідчення очевидців. В основному вони розкривали злочини німецьких загарбників, причому в них наводилися факти здебільшого з прифронтової зони, зокрема, Харківщини й Донбасу [47]. У брошурі О. Леонтьєва ««Зелена папка» Герінга» вперше розкрито структуру військово-господарського адміністративного апарату і вказано на існування цілісної системи заходів щодо пограбування окупованих територій СРСР [32]. Попри те, що вищенаведені матеріали готувалися переважно науковцями, все ж вони носять більше пропагандистський, ніж науковий характер.

У перше повоєнне десятиріччя виходять праці, в яких робиться спроба висвітлити історію війни загалом [2; 34]. Також з'являються наукові видання, де аналізуються окремі аспекти окупаційного режиму. Зокрема, кандидатська дисертація П. Індиченко присвячена аграрній політиці окупантів в Україні [19]. Загалом для першого повоєнного десятиліття характерне становлення історіографії війни: в цей час розроблені періодизація й перші концепції, видані перші узагальнюючі праці.

З середини 1950-х рр. в умовах «хрущовської відлиги» було зроблено спроби подолати сталінські догми і шаблони, побудувати нові концепції, зокрема, показати місце України у війні. Однією з перших подібних праць стала книга М. Супруненка [48].

З початку 1960-х рр. усе помітніше стає прагнення авторів до створення узагальнюючих, аналітичних праць з історії Великої Вітчизняної війни. Вийшла 6-томна «История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945» та 12-томна «История второй мировой войны. 1939–1945», в яких висвітлені й проблеми окупації, однак без розгляду регіональної специфіки. Напрацювання українських істориків знайшли відображення у 3-томній «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941–1945 рр.» [50]. Втім, ці кількатомні серії (особливо перші дві) торкаються окресленої нами проблеми досить поверхово.

З 1960-х рр. активізується і процес продукування публікацій, направлених на окремі, вузькі аспекти Великої Вітчизняної війни. Розкриття в них, серед іншого, й німецьких планів щодо України та їх реалізації не виходило за межі радянської ідеології і повторювало лише офіційні твердження щодо аналізу стратегії війни та її наслідків. Зокрема, у центрі дослідження Л. Безименського стоїть «велика змова» фюрера й німецького генералітету проти миру й

впливу мілітаризму Рейху на міжнародні відносини [4]. Разом з тим, розкриваються плани й методи дій німецьких воєначальників стосовно УРСР та її населення. М. Коваль розглянув місце України в загарбницьких проектах німців, окупаційний режим і методи управління захопленими територіями, економічну експлуатацію, руйнування промисловості, матеріальні збитки від окупації [24]. В. С. Коваль, окрім теми боротьби українського народу проти загарбників, акцентував увагу на взаєминах А. Розенберга з А. Гітлером, й у зв'язку з цим констатував безперспективність ідей рейхсміністра стосовно лібералізації окупаційного режиму в Україні і неможливість їх реалізації внаслідок непоступливої позиції фюрера [22; 23].

Помітний внесок у розробку означеної дослідницької проблеми зробили М. М. Загорулько і А. Ф. Юденков [18]. Хоча ці автори ставили головною метою показати боротьбу радянського населення проти господарських заходів окупантів, у їх праці розкрито досить широке коло економічних аспектів війни. Спираючись на німецькі архівні документи, праці зарубіжних та вітчизняних істориків, використовуючи статистичний матеріал, вчені глибоко розкрили значення економічних важелів у процесі підготовки і розв'язання Німеччиною Другої світової війни, а також нападу на СРСР. Поряд з цим, аналізується система органів економічної експлуатації і управління окупованими радянськими територіями, висвітлено заходи нової адміністрації по налагодженню промисловості, її аграрну політику. Слід зазначити, що дослідники розглядали окупаційний режим на території всього СРСР, тому Україна згадується в загальносоюзному контексті.

У монографії С. П. Лаути також у історико-економічному аспекті розглядається участь колгоспного селянства УРСР у Великій Вітчизняній війні, його тилова допомога фронту [30]. Автор, головним чином, оцінює як життя колгоспників під час окупації, так і їхню боротьбу з агресором, зокрема, особливу увагу приділено зриву вивозу окупантами сільськогосподарських продуктів.

У 1980-х рр. вийшла фундаментальна праця з історії України в 10-ти томах, восьмий том якої цілком присвячений періоду Великої Вітчизняної війни. Він містить спеціальний розділ, де досить повно висвітлено плани німецьких загарбників щодо захоплення та експлуатації української території, політика стосовно населення, діяльність окупаційного апарату. У томі наведено цікавий фактичний матеріал, що ілюструє названі проблеми.

Енциклопедичне видання «Велика Вітчизняна війна, 1941–1945» (1985 р.) хоча і розраховане на широке коло читачів, але ставить за мету всебічного висвітлення відповідної історичної події [6]. У ньому зачіпаються усі сторони життя СРСР окресленого періоду – збройна, політична, економічна, ідеологічна боротьба держави проти ворогів. Статті енциклопедії містять дані щодо зброї, збройних сил та їхній участі у боях, характеристики самих боїв, біографії воєначальників, визначних політпрацівників, партизанів, робітників тилу, діячів науки й культури. Міститься тут також інформація про функціонування різних галузей сільського господарства і промисловості, нариси про життя як регіонів, так і окремих міст. У цілому, видання слугує корисним історіографічним джерелом, а його довідковий характер призвів до певної мінімізації радянського методологічного пафосу.

Приклад спеціалізованого монографічного дослідження на теренах СРСР 1980-х рр. подає Т. Першина [41]. Вона проаналізувала ідеологічне підґрунтя, підготовку та реалізацію «східної політики» Рейху. Серед іншого, висвітлено питання взаємодії поліції безпеки СД з вермахтом, а також злочини останнього стосовно радянських військовополонених.

Після здобуття незалежності України визначена у дослідженні проблема виокремлюється із загальносоюзного контексту і вітчизняна наукова громада отримала можливість її самостійної подальшої розробки. Нові напрацювання прослідковуємо, зокрема, на прикладі монографії М. В. Ковалю «Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.)» (1999 р.) [26]. У ній автор робить переконливий висновок, що Україна посіла одне з головних місць у планах німецьких окупантів напередодні нападу на Радянський Союз в силу свого великого промислового сектору та сільськогосподарського потенціалу. У плані «Барбаросса» її захоплення було одним з важливих чинників для перемоги у війні, оскільки ця територія визначалася як центральна і на ній зосереджувалася значна частина радянських

військ. У плані ж «Ост» німецькою владою передбачались соціально-економічні, культурно-освітні перетворення, що задовольняли б окупантів, а також утворення низки поселень колоністів, що в майбутньому передбачало онімечення цих земель.

Заявлена «спроба концептуального підходу» до місця України у Другій світовій війні у назві нещодавно виданої праці І. К. Патриляка та М. А. Боровика (2010 р.), на наш погляд, була досить вдало втілена [39]. Спираючись на широке коло різноманітних за своєю природою джерел, автори розглянули найбільш суперечливі сторінки історії України періоду Другої світової війни. Значну увагу тут приділено висвітленню «української проблеми» напередодні її, долі українських земель у 1939 – 1940 рр., участі українців у фінській кампанії, бойовим діям і причинам поразки Червоної армії у битві за Україну в 1941 р., окупаційному режиму нацистів та їхніх союзників, українському визвольному руху, діяльності радянського підпілля і партизанів, взаєминам більшовицької влади й українського суспільства в роки війни. Працю І. К. Патриляка та М. А. Боровика доречно сприймати фундаментальною як для сучасної вітчизняної воєнної історіографії, так і, зокрема, у рамках окресленого дослідження.

Монографія М. К. Лободи «Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941 – 1950)», що базується на архівних документах, періодичній пресі, спогадах очевидців, комплексно досліджує особливості використання працездатного населення у важкій промисловості України та основні напрями політики тоталітарних держав у сфері залучення трудових ресурсів [33]. Авторка спробувала презентувати реальні умови життя й праці промислових робітників, їх родин під владою нацистської Німеччини та після повернення радянської влади в Україну.

Одним з найяскравіших спеціалістів з фінансово-економічного аспекту діяльності окупаційної влади нацистів на українських землях є І. Г. Ветров, який у 1990-х рр. ввів до обігу відповідні нові архівні джерела. У своїх статтях він аналізує конкретні особливості економічної експансії Третього Рейху в промисловості, розкриває проблему ролі останньої для ходу планування і реалізації нацистських планів щодо світового панування [7; 8; 9]. Вченим здійснюється спроба аргументованої оцінки ефективності колоніальної експлуатації промислово-сировинного потенціалу України в інтересах задоволення військово-економічних потреб Німеччини у війні. Поряд з цим, розглядається й структура окупаційної адміністрації, засади здійснення нею демографічно-трудова політики на загарбаній території.

Дослідженню стратегії Німеччини щодо сільського господарства у рейхскомісаріаті «Україна» у 1941 – 1944 рр., присвячена й дисертація Н. М. Глушенко [13]. На широкій джерельній основі авторкою аналізуються плани нацистської верхівки щодо України, вивчаються заходи Міністерства окупованих східних територій з реформування аграрного сектора економіки рейхскомісаріату на різних етапах окупації. Також у праці висвітлено форми й методи використання людських і матеріальних ресурсів українського села, політику фінансового і психологічного заохочення селянства. У більш стислому вигляді, а саме у форматі статті, намагається подати всеохоплюючу картину стану сільського господарства окупаційного періоду і О. Перехрест, який використав значну кількість документальних джерел [40]. Аналогічну проблематику зачіпає і Ю. О. Ніколаєць, розвідка якого, втім, зосереджена суто на земельній реформі, спробу запровадження якої здійснювала німецька адміністрація [37]. Натомість О. О. Яшан ставить за мету з'ясувати з сучасної точки зору, які настрої панували серед селянства Центральної України на початковому етапі Великої Вітчизняної війни (1941 – 1942 рр.) і як вони впливали на ставлення населення до окупаційного режиму [51]. Однією з основних складових економічної політики останнього було примусове вивезення населення на роботи до Німеччини, чому присвячена стаття В. Писцьо [42]. У свою чергу, С. Власенко на основі документальних матеріалів підрахував збитки аграрного сектора економіки військової зони України внаслідок двох років управління нею вермахтом [10].

На основі всебічного аналізу оригінальних архівних матеріалів і наукових публікацій О. М. Гончаренком зроблено спробу комплексного дисертаційного дослідження сутності та особливостей гітлерівського окупаційного режиму, встановленого на теренах рейхскомісаріату «Україна», на різних етапах його функціонування [15]. У ґрунтовній, на наш погляд, праці

проаналізовано теоретичні погляди керівників Третього Рейху на «українське питання» і конкретні практичні заходи щодо реалізації проголошених ідей та прийнятих політичних рішень. Автор окреслює організаційну структуру німецьких органів влади, що перебували в підпорядкуванні як військової, так і цивільної адміністрації рейхскомісаріату, характеризує нормативно-правову базу, на основі якої здійснювалось управління окупованими територіями, встановлює субординацію, службову компетенцію органів місцевого управління та судових установ. Значну увагу О. М. Гончаренко зосередив на визначенні причин і конкретних проявів деструктивних явищ в управлінсько-розпорядчій практиці органів цивільної адміністрації, розкритті особливості організації поліцейного апарату окупованих територій у військовій зоні та рейхскомісаріаті, аналізі статусу місцевого населення у сферах адміністративного, кримінального, сімейного, цивільного та соціального законодавства.

Серед узагальнюючих праць, що вийшли останнім часом в Україні, особливе місце посідає заключний том історико-меморіальної серії «Книга Пам'яті України» – «Безсмертя» (2000 р.), де було вперше опубліковано аналітико-документальний матеріал про вагомий внесок українського народу в перемогу над агресорами [3]. На підставі поіменного обліку загиблих у боях колектив авторів узагальнив дані про військові втрати України у роки Другої світової війни. У книзі також було оприлюднено понад 300 документальних фото і кадрів кінохроніки воєнних років, викладені неусталені оцінки, висновки, узагальнення вітчизняних істориків щодо подій зазначеної доби.

Для пострадянської вітчизняної історіографії заявленої проблематики характерна глибока й всеохоплююча проробка на рівні статей й інших її аспектів. Наприклад, Г. М. Голиш аналізує становище неповнолітніх українських громадян як соціально найвразливішої частини воєнного покоління [14]. Дослідник спробував визначити заходи окупаційної влади щодо їхньої, головним чином, трудової експлуатації, з'ясувати для них соціальні, демографічні, медико-санітарні та психологічні наслідки війни. О. Р. Давлетов презентує політичний портрет і діяльність Г. Бакке – міністра продовольства та сільського господарства Третього Рейху, автора сумнозвісного «Плану голоду» щодо продовольчої експлуатації захоплених радянських територій [16].

Процесом створення та функціонування судових органів, типами судів, межами їхньої компетенції при розгляді кримінальних і цивільних справ у період окупації цікавиться Ю. В. Олійник [38]. Відомий історик О. П. Реєнт коротко висвітлив питання впливу людських, демографічних та економічних втрат на подальший розвиток України [44]. Черкаська дослідниця А. Іржавська спеціалізується на вивченні політики й практики нацистського фізичного терору проти східних слов'ян, зокрема, й українців [20]. У свою чергу, І. Дерейко акцентує увагу на антисемітизмі як основі політичної підготовки місцевої поліції рейхскомісаріату «Україна» [17].

На вітчизняному науковому просторі фіксуємо й статті, що зосереджуються суто на місці України у планах нацистів. Зокрема, Ю. Вознюк та А. В. Гадеєв, використовуючи переважно результати попередніх досліджень, у дещо публіцистичному стилі фактично коментують й розмірковують над низкою цитат очільників Рейху, що розкривають плани експлуатації українських земель та населення [11; 12]. Основні положення планів «Барбаросса», «Ост» та «Ольденбург» розглядають С. В. Кульчицький та Ю. Левченко [29; 31]. М. В. Коваль подає історію двох варіантів «української» частини плану «Барбаросса» [25].

На відміну від вищезазначених, низку інших праць можна використовувати лише в якості допоміжних, хоча й подекуди інформативних історіографічних джерел. Такою є, наприклад, розробка групи вчених-суспільствознавців та істориків «Українська державність у XX столітті» (1996 р.) [49]. Вона містить комплексний історико-політологічний та соціально-філософський аналіз проблем української державності відповідної епохи, висвітлює теоретичну спадщину національної державницької думки. Серед іншого, тут іде мова і про суспільно-політичний вимір заходів гітлерівців на українських землях. У 2003 р. вийшла 6 томна «Політична історія України. XX століття», четвертий том якої присвячений періоду Другої світової війни (автори – В. Кучер, В. Коваль, В. Гриневич), де головним чином йдеться знову ж таки про характер

окупаційного режиму та життя українців в його умовах [43]. У другому томі «Історії державної служби в Україні» (2009 р.) авторський колектив пропонує аналіз широкого спектра проблем, пов'язаних з державотворчим процесом, політико-адміністративним устроєм на українських землях у складі СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини у міжвоєнний період та під час гітлерівської окупації [21]. Щодо останньої, то на сторінках книги знаходимо досить детальну й тому корисну для дослідження інформацію. Насамкінець, ґрунтовний навчальний посібник «Історія грошей та фінансів» (2008 р.) стає в нагоді при аналізі грошового обігу на теренах захопленої нацистами України [27].

Допоміжний матеріал у висвітленні планів Рейху стосовно України знаходимо й на рівні дисертаційних досліджень. Так, А. В. Савенко здійснив комплексний аналіз планів іноземних держав щодо українських земель упродовж Другої світової війни, зокрема, визначив напрямки стратегічних планів Німеччини, Румунії, Угорщини та засоби їх реалізації [45]. У його дослідженні також розглянуті засоби та наслідки впровадження гітлерівського окупаційного режиму в Україні. Цікавою є й праця О. О. Салати, яка проаналізувала методи, засоби і механізми формування нацистського інформаційного простору на окупованих українських територіях, розкрила політичні й суспільні фактори, що впливали на свідомість та морально-психологічний стан населення рейхскомісаріату «Україна» та зони військової адміністрації [46]. Також вчена спробувала виявити причини зміни настроїв українського населення, його ставлення до окупаційної адміністрації та радянської влади.

Підсумовуючи матеріал статті, відзначаємо в цілому розуміння важливості висвітлення української складової Другої світової війни в історичній науці на різних періодах й у різних регіонах світу. Однак вести мову про рівний розподіл у часовому й просторовому вимірах відповідних студій неможливо. Якщо повоєнна західна історіографія практично не може стати в нагоді, то радянська ввижається набагато результативнішою. Вже на початку 1950-х рр. почали з'являтися перші ґрунтовні дослідження місця УРСР у політиці гітлерівців. Епоха «відлиги» й часткової історіографічної «лібералізації» надала дослідницькому поступу додаткових сил, що втілювалося у розробці впродовж 1960-х – 1980-х рр. як узагальнюючих, аналітичних праць з історії Другої світової війни, так і вузькоспеціалізованих, присвячених українській тематиці. Проте, через певну закритість джерел й ідеологічні кліше окремі аспекти останньої залишилися поза увагою радянських науковців. Новітня українська історіографія взялася за виправлення цієї ситуації, а відтак для неї характерні пошук нових підходів у розгляді подій війни, збагачення документальної бази досліджень, увага до регіональних особливостей окупаційного режиму, його раніше нерозкритих проблем. Відтак розробка визначеної проблематики, на нашу думку, була і залишається перспективною.

Джерела та література:

1. Айххольц Д. Цели Германии в войне против СССР. Об ответственности германских элит за агрессивную политику и преступления нацизма [Електронний ресурс] / Д. Айххольц // Новая и новейшая история. – 2002. – № 6. – С. 62–89. – Режим доступу : <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/WARCRIME.HTM>.
2. Анисимов И. В. Великая Отечественная война Советского Союза, 1941 – 1945 / И. В. Анисимов, Г. В. Кузьмин. – М. : Воениздат, 1952. – 190 с.
3. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945 / [під ред. І. О. Герасимова, І. Т. Муковського, П. П. Панченка, Р. Г. Вишневецького]. – К. : Пошуково-видавниче агенство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
4. Безыменский Л. А. Германские генералы – с Гитлером и без него / Л. А. Безыменский. – М. : Мысль, 1964. – 533 с.
5. Блейер В. Германия во Второй мировой войне (1939 – 1945) / В. Блейер, К. Дрехслер, Г. Ферстер, Г. Хасс. – М. : Воениздат, 1971. – 432 с.
6. Великая Отечественная война 1941 – 1945: энциклопедия / [гл. ред. М. М. Козлов]. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 832 с.
7. Ветров І. Г. Політика фашистської Німеччини щодо використання економічного потенціалу України для потреб армії (1941 – 1944 рр.) / І. Г. Ветров // Друга світова війна і Україна. Матеріали наукової конференції, 27 – 28 квітня 1995 р. – К., 1996. – С. 112–118.
8. Ветров І. Г. «Фінансова війна» третього рейху на окупованій території України в 1941 – 1944 рр. / І. Г. Ветров // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 96–100.

9. Ветров І. Г. Фінансово-економічна політика окупаційної влади в Україні / І. Г. Ветров // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. – К. : Наукова думка, 2010. – Кн. 1. – С. 446–474.
10. Власенко С. Наслідки німецької окупації для сільського господарства військової зони України (за документами державних архівів України) / С. Власенко // Архіви України. – 2009. – № 5. – С. 100–110.
11. Вознюк Ю. Україна в геостратегічних планах гітлерівського Райху [Електронний ресурс] / Ю. Вознюк // Воєнна історія. – 2003. – № 5,6. – Режим доступу : http://warhistory.ukrlife.org/5_6_03_5.htm.
12. Гадеев А. В. Генеральный план «Ост». Украина в планах Гитлера / А. В. Гадеев // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 38. – С. 148–152.
13. Глушенюк Н. М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941 – 1944 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. М. Глушенюк. – К., 2005. – 12 с.
14. Голиш Г. М. Експлуатація неповнолітніх громадян на території рейхскомісаріату «Україна» у 1941 – 1944 рр. / Г. М. Голиш // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2004. – Вип. 26. – С. 203–216.
15. Гончаренко О. М. Організаційно-правове забезпечення функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. М. Гончаренко. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 51 с.
16. Давлетов О. Р. Герберт Бакке – останній міністр продовольства та сільського господарства Третього Рейху: штрихи до політичного портрету маловідомого «вбивці за письмовим столом» / О. Р. Давлетов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. XXIX. – С. 349–354.
17. Дерейко І. Антисемітизм як основа політичної підготовки місцевої поліції в рейхскомісаріаті «Україна» / І. Дерейко // Наукові записки. Збірник. – 2006. – Вип. 31. – С. 79–86.
18. Загорулько М. М. Крах плану «Ольденбург» (о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР) / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. – М. : Экономика, 1980. – 376 с.
19. Индыченко П. Провал аграрной политики немецких фашистов на временно оккупированной Советской Украине в 1941 – 1944 гг. : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / П. Индыченко. – К., 1949. – 18 с.
20. Іржавська А. Нацистський фізичний терор на території України в період Другої світової війни / А. Іржавська // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2011. – С. 398–406.
21. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін та ін. ; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій]. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. – 512 с.
22. Коваль В. С. Міжнародний імперіалізм і Україна 1941 – 1945 / В. С. Коваль. – К. : Наукова думка, 1966. – 264 с.
23. Коваль В. С. Подвиг народний. Україна у Великій Вітчизняній війні / В. С. Коваль. – К. : Політвидав України, 1970. – 135 с.
24. Коваль М. Історія пам'ятає! Кривавий шлях фашистів на Україні. – К. : Політвидав України, 1965. – 113 с.
25. Коваль М. В. Невідомий варіант плану «Барбаросса» / В. Коваль // Український історичний журнал. – 1996. – № 3. – С. 41–53.
26. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.) / М. В. Коваль. – К. : Альтернативи, 1999. – 335 с.
27. Колесников О. В. Історія грошей та фінансів. Навч. посібник / О. В. Колесников, Д. І. Бойко, О. О. Коковіхіна. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 140 с.
28. Краль В. Преступления против Европы / [пер. с чеш.] / В. Краль. – М. : Мысль, 1968. – 347 с.
29. Кульчицький С. В. Плани А. Гітлера щодо України / С. В. Кульчицький // Історія України. – 2004. – № 23/24. – С. 1–3.
30. Лаута С. П. Колгоспне селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни / С. П. Лаута. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1965. – 208 с.
31. Левченко Ю. Місце України в планах нацистської Німеччини в роки Другої Світової війни / Ю. Левченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6: Історичні науки : зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 9. – С. 237–243.
32. Леонтьев А. «Зелёная папка» Геринга / А. Леонтьев. – М. : Госполитиздат, 1942. – 42 с.
33. Лобода М. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941 – 1950) / М. Лобода. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – 206 с.
34. Минц И. Великая Отечественная война Советского Союза / И. Минц. – М. : Госполитиздат, 1947. – 72 с.
35. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941 – 1944). О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Н. Мюллер. – М. : Воениздат, 1974. – 387 с.
36. Мюллер Р.-Д. Насильственное рекрутирование «восточных рабочих»: 1941 – 1944 / Р.-Д. Мюллер // Вторая мировая война: Дискуссии, основные тенденции, результаты исследований / [под ред. В. Михалки]. – М. : Весь мир, 1997. – 700 с.
37. Ніколаєць Ю. О. Земельна реформа в Україні в умовах окупаційного режиму 1941 – 1944 рр. / Ю. О. Ніколаєць // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2004. – Вип. 26. – С. 216–228.
38. Олійник Ю. В. Створення судових органів на окупованій території України в роки Другої світової війни / Ю. В. Олійник // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2004. – Вип. 26. – С. 245–252.

39. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба концептуального підходу / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
40. Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації / О. Перехрест // Україна в другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. – К. : Наукова думка, 2011. – Кн. 1. – С. 475–512.
41. Першина Т. С. Фашистський геноцид на Україні. 1941 – 1944. – К. : Наукова думка, 1985. – 170 с.
42. Писцьо В. Вивезення українського населення на примусові роботи до Німеччини як один з напрямів діяльності окупаційної адміністрації / В. Писцьо // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнарод. наук. конф. – К., 2011. – С. 482–487.
43. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. / [гол. ред. І. Ф. Курас]. – К., Генеза, 2003. – Т. 4. – 584 с.
44. Реєнт О. П. Друга світова війна та Україна: політичні, соціально-економічні й демографічні наслідки [Електронний ресурс] / О. П. Реєнт // Гуманітарний журнал. – 2011. – № 1,2. – С. 12–17. – Режим доступу : <http://gj.nmu.org.ua/pdf/2011/1-2/Reent.pdf>.
45. Савенко А. В. Україна в політиці іноземних держав періоду Другої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / А. В. Савенко. – Донецьк, 2010. – 20 с.
46. Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941 – 1944 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 00.07.01 «Історія України» / О. О. Салата. – Донецьк, 2010. – 35 с.
47. Сліди фашистських звірів: 36. ст.. про німецький розбій у Харкові. – К. ; Х. : Держполітвидав України, 1944. – 79 с.
48. Супруненко Н. И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941 – 1945 гг.) / Н. И. Супруненко. – К. : Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.
49. Українська державність у ХХ столітті. Історико-політологічний аналіз / [В. Адамський, В. Андресюк, С. Бистрицький, О. Білий]. – К. : Політична думка, 1996. – 434 с.
50. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941 – 1945 рр.: У 3 т. / [М. О. Буцько, М. М. Власов, П. І. Денисенко та ін.]. – К. : Політвидав України, 1967 – 1969.
51. Яшан О. О. Настрої українського селянства в початковий період Великої Вітчизняної війни (1941 – 1942 рр.) / О. О. Яшан // Наукові праці. – 2007. – Т. 74. – Вип. 61. – С. 53–56.
52. Dallin A. German Rule in Russia 1941 – 1945. A Study of Occupation Policies / A. Dallin. – New-York, 1957. – 695 p.
53. Kamenetsky I. Hitler Occupation of Ukraine 1941 – 1944. A Study of Totalitarian Imperialism / I. Kamenetsky. – Milwaukee, 1956. – 101 p.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Вікторія Журавель

ОБ'ЄКТ «УКРИТТЯ» НА ЧАЕС: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

У статті йдеться про роботи, виконувані на Чорнобильській електростанції з метою ізоляції пошкодженого реактора, мінімізації викидів радіологічних залишків у навколишнє середовище; наголошується на процесі побудови саркофагів «Укриття» та «Арки».

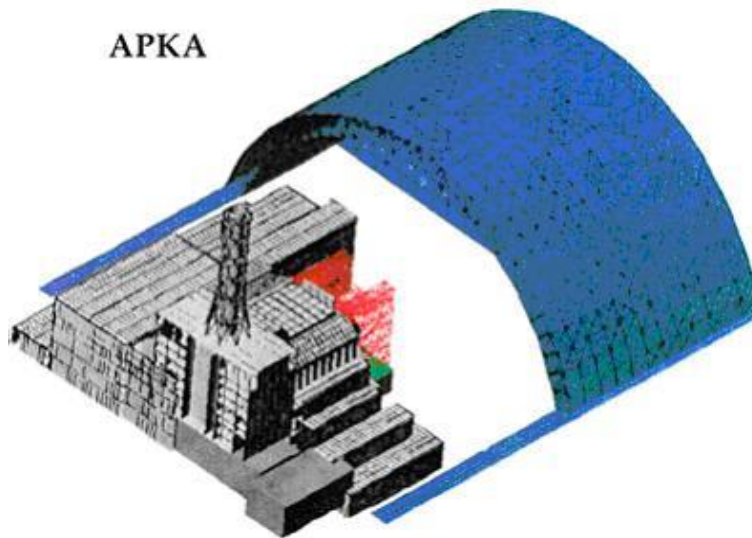
Ключові слова: аварія, радіація, саркофаг.

Трагічні події 26 квітня 1986 року і дотепер не полишають нікого байдужим. Минули десятиріччя, утім, негативні наслідки аварії на Чорнобильській електростанції і нині турбують не лише Україну, але й європейські країни. Передусім, вкрай нагальним є спорудження надійного захисного об'єкту, який би ізолював проникнення у навколишнє середовище викидів з уламкових частин реактора. На даний час захисна роль покладається на саркофаг «Укриття», але вже давно сплинув термін його експлуатації, а отже, і гарантія безпеки. Аварійна станція потребує будівництва нової ізоляційної споруди. Ця проблема активно обговорюється і фахівцями, і громадськістю. Зокрема, про побудову, використання та своєчасну заміну саркофагу писали А. Каранда [1], Е. Соботович, В. Скворцов [4], О. Побігай [3], А. Ключников, В. Краснов, В. Рудько, В. Щербин [2]. Автори наголошували на негайному оновленні захисту пошкодженого реактора. Що зроблено у цьому напрямку? Відповідь на дане питання є вкрай важливим й актуальним. Спробуємо, спираючись на доступні нам матеріали, охарактеризувати роботи, націлені на знешкодження аварійного блоку шляхом побудови саркофагів «Укриття» та «Арки».

Основні заходи, зроблені відразу після вибуху з метою ліквідації аварії та мінімізації надходження радіонуклідів у навколишнє середовище, полягали в спорудженні захисної оболонки над зруйнованим реактором ЧАЕС. За надзвичайно короткий проміжок часу – 6 місяців, звели захисну оболонку, що отримала назву об'єкт «Укриття». Зважаючи на методи, застосовані у процесі будівництва, радіаційні умови довкілля та функції, можна з упевненістю стверджувати, що нема аналогів цьому об'єкту в світі. Власне, роботи розпочали після прийняття Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 15 травня 1986 року, згідно з якою Державна комісія ухвалила рішення стосовно довготривалої консервації четвертого блоку ЧАЕС. Ставилася мета попередити викид радіонуклідів у довкілля та зменшити вплив проникаючої радіації на промисловий майданчик ЧАЕС.

Враховуючи надзвичайну важливість цієї споруди, проектантами було розглянуто вісімнадцять варіантів проекту об'єкту «Укриття». Остаточний варіант розробили до 20 серпня 1986 року. Головним проектувальником захисної споруди став Всеросійський проектний та науково-дослідний інститут комплексної енергетичної технології (ВПНДІКЕТ, м. Санкт-Петербург) [1, с. 7]. Відтак, зруйнований в результаті аварії на ЧАЕС 4-й енергоблок станції накрили саркофагом «Укриття». Але він задумувався як тимчасовий захист, термін його експлуатації закінчився кілька років тому.

Безумовно, урядом чітко усвідомлюється потреба нової захисної споруди. Свідченням того стало будівництво додаткового саркофагу, габарити і форма якого повинні повністю закрити собою об'єкт «Укриття». Новий захист вже отримав назву «Арка». Що він собою представляє? Залучимо інформацію, повідомлену громадськості заступником керівника проекту будівництва НБК Олександром Скриповим. За його словами, «новий саркофаг повністю «проковтне» попередній (див. рис.1).

Розміри «Арки» вражають – 270 метрів в довжину, 110 метрів у висоту, 114 метрів – завширшки. Згідно з проектом, нове укриття одягнеться на вже старий саркофаг, що дозволить повністю його ізолювати. Зміниться зовнішній вигляд 4-го енергоблоку ЧАЕС – там буде суцільне похиле укриття. Стосовно великої вентиляційної труби 4-го блоку, то її також приберуть і захоронять, коли буде готова інша, менш габаритна. Новий саркофаг, на думку проєктантів, буде значно герметичнішим на відміну від нинішнього. Система вентиляції працюватиме виключно між шарами самої «Арки», що триматиме внутрішній простір під підвищеним тиском, а отже, мінімізує можливий витік радіації [7].

О. Скрипов зазначив, що «Арка» буде «розумною». Тобто, у проєкті передбачається повний «фарш» «Арки» множинними системами контролю за простором усередині неї. Серед іншого: каналізація, тепло та гідроізоляція, регулятори вологості й тиску, системи водопостачання, пожежогасіння, подачі стисненого повітря, контролю конструкцій, дезактивації, не кажучи вже про систему управління «Аркою». Творці проєкту упевнені, що це не просто саркофаг, а й складна система будівель, яка включає все найнеобхідніше для життя персоналу. Зокрема, вона буде обладнана боксами для персоналу, туалетами, робочими кімнатами, шлюзами для техніки, басейнами для збору води і талого снігу з об'єкту «Укриття» [8].

Нове укриття реактора 4-го енергоблоку на ЧАЕС має бути міцним – витримає будь-яке обвалення всередині себе, навіть якщо старий саркофаг обрушиться повністю; не пропустить дрібний радіоактивний пил, що може здійснитися в результаті обвалу [7]. Новий саркофаг розрахований на 100 років експлуатації при його правильному змісті.

Наразі над будівництвом «Арки» працюють більше 3000 фахівців – від учених-дозиметристів до різноробочих. Це висококласні фахівці з Німеччини, Франції, Японії, України. Загальна вартість робіт сягає майже 1,5 мільярд євро.

Роботи тривають, на початку 2013 року було оголошено про здачу нового об'єкта в експлуатацію у листопаді 2015 року. Але нині відомо, що означена дата переноситься принаймні ще на 2 роки. Власне, цю інформацію опублікували на сторінках газети «Сьогодні» від 15 листопада 2014 року. Тобто, відкриття нового саркофагу може відбутися не раніше листопада 2017 року. Головна причина відстрочки – брак коштів. Збудована лише частина споруди, на яку витрачено 600 млн євро, і потребується ще близько 615 млн євро. На жаль, у нинішніх обставинах Україна не може виділити таку суму. З пошуком грошей допомагають країни «Великої сімки», оскільки захист аварійного реактора є питанням міжнародної безпеки [6]. Старий саркофаг «Укриття» ще зможе протриматись не більше 8 років, а потім рухне. Наслідки того уповні очевидні для усього світу, а не тільки для нашої держави.

Таким чином, після аварії на Чорнобильській електростанції з метою ізоляції зруйнованого 4-го енергоблока та обмеження викидів радіонуклідів у навколишнє середовище збудували саркофаг «Укриття». Термін його експлуатації закінчився і конче необхідна нова захисна споруда. Фахівці розробили проект саркофагу «Арка», розпочалися будівельні роботи, що мали завершитися наприкінці 2015 р. Проте, відсутність достатнього фінансування змушує відстрочувати кінцевий термін введення об'єкта в дію.

Джерела та література:

1. Каранда А. Саркофаг / А. Каранда. – Чернігів, 1995. – 99 с.
2. Ключников А., Краснов В., Рудько В., Щербин В. Современное состояние объекта «Укрытие» / А. Ключников, В. Краснов, В. Рудько, В. Щербин // Проблемы безопасности атомных электростанций и Чернобыля. – 2006. – С. 6–65.
3. Побігай О. Саркофаг: 20 років тому, сьогодні та завтра / О. Побігай // Демократична Україна. – 2006. – № 225. – С. 7.
4. Соботович Е., Скворцов В. Чорнобильський «Саркофаг». Що робити? // Вісн. НАН України. – 1998. – № 9–10. – С. 45–54
5. Чорнобиль: Саркофаг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chornobyl.in.ua/sarcophag.html>.
6. ЧАЕС: стан захисної споруди «Саркофаг». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mignews.com.ua>.
7. Проект нового укриття для ЧАЕС забракували [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tvi.ua/?news_id=16466&route=information/news.
8. 7 фактов о новом Саркофаге на ЧАЭС, которые вы хотели бы знать [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bagnet.org/news/customer/214567>.
9. Саркофаг в Чернобыле разберут роботы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/ukraine/sarkofag-v-chernobyle-razberut-roboty-560696.html>.

Катерина Ромашко

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СТУДЕНТСТВА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У 20-х рр. ХХ ст. НА ПРИКЛАДІ НІЖИНЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається повсякденне життя студентства 20-х рр. ХХ ст. Увага акцентується на забезпеченні харчуванням, побутових умовах та організації дозвілля.

Ключові слова: Ніжинський інститут народної освіти, студентство, стипендія, студентський побут.

20-ті роки минулого століття стали періодом розбудови нової держави, що постала після революційних подій і громадянської війни. Це, безумовно, вплинуло і на повсякденне життя студентства, якому тепер необхідно було навчитись плисти у штормовому океані змін.

Освітня система нашої країни протягом першого десятиліття панування радянської влади піддавалась реформаторським експериментам нових керівників, які діяли на хвилі революції за принципом негайного руйнування здобутків минулого заради нового майбутнього. Вся дореволюційна вища школа видалась більшовицькому уряду пережитком минулого. Тому у цей період були проведені кардинальні зміни в системі української вузівської освіти. Радянська влада зайнялася, так званою, «пролетаризацією» вищої освіти. Першим кроком у цьому напрямку стало запровадження принципу «відчинених дверей», щодо вищих шкіл, який означав, що кожний без винятку мав право вільного вступу до вишу. Така політика призвела до повного знищення вищої школи як науково-навчальної установи, але притягла в її стіни значну кількість студентів [10, с. 738]. Письменник Іван Кошелівець випускник Ніжинського інституту народної освіти (далі ІНО) 1930 р., так характеризує цю ситуацію: «Не було це подібне на те, як тут на Заході, де люди розважно йдуть учитися, обравши собі фах за покликанням. Нас тоді тягнуло просто – вчитися. Мрія колишнього дядька вивчити сина «на пана» наче б набрала вибухової сили і погнала сільську молодь до міста» [5, с. 42].

Освіту можна було здобути у двох типах вищої школи: технікумах, які готували спеціалістів вузького профілю, та інститутах, які випускали інженерів та спеціалістів широкого

профілю. Для Ніжинського Історико-філологічного інституту поворотним стало 16 червня 1920 р. коли була створена спеціальна комісія для проведення реформи, вона дійшла висновку, що на базі вузу можна створити чотири інститути: гуманітарний, фізико-математичний, природничий і педагогічний, об'єднавши їх тимчасово в один науково-педагогічний інститут [8, с. 206]. На першій стадії реорганізації всі інститути іменувалися факультетами. У Ніжині були відкриті лише два інститути (факультети): гуманітарний та педагогічний. Фізико-математичний та природничий інститути (факультети) планувалося відкрити в ході розгортання вузу. Протягом червня 1920 р. – вересня 1921 рр. вища школа в Ніжині працювала під назвою науково-педагогічний інститут. З червня 1921 р. науково-педагогічний інститут перейменовано на Ніжинський інститут народної освіти з факультетами – робітничим і соціального виховання [8, с. 209]. Аудиторії наповнились селянською й робітничою молоддю, 41,4 відсотки якої складали жінки.

Проте, природно виникає запитання: чи були готові абітурієнти до майбутнього студентського життя? Це питання зачіпає не лише якість знань студентів, а і їх психологічну готовність до самостійного навчання у виші. Для комплектування вищої школи робітничо-селянськими молоддю здійснювався своєрідний порядок прийому до вузу, який полягав в тому, що до вищих шкіл приймалися насамперед ті хто закінчив робітничі факультети, – вони вступали без іспиту. Решта вступників мали скласти іспит, який проводився за куріальною системою. Наприклад була курія робітників, селян, службовців та інших, відповідно до розподілу, було заздалегідь намічено норми прийому робітників, селян та інших. Привілеєм користувались і випускники підготовчих курсів при вищих школах. [10, с. 746]. Як і якість освіти, що на давалась в робфаках так і підготовленість до навчання у вузі була у плачевному стані. Зазвичай у абітурієнтів не було розвинутих навичок самостійної роботи та загалом, вони погано розуміли з чим зіштовхнуться, вступивши до вузу. Це зрештою, призводило до складнощів з адаптацією до закладу освіти, проблем із навчанням. Випускникам семирічної школи чи, певний час, і гімназій в цьому плані було дещо простіше. Хоча і приймали їх через загальний конкурс, перевага в наданні стипендій надавалась комсомольцям членам або кандидатам в члени партії. Так, про це згадує Іван Кошелівець: «То не зовсім правда, що тоді можна було піти в науку тільки через комсомол. Училися у високих школах і непартійні, і то переважно діти заможних селян. Але якось наче й незаконно, іноді з підробленими документами і своїм коштом, без стипендії. Підробки часто викривали й виганяли з інститутів. І загальний настрій був такий, що магістральна дорога до науки пролягає все таки через комсомол» [5, с. 43].

Якщо ж звернутись до матеріального стану вищої освіти на початку 1920-х рр. то він був жалюгідним. Чітко відслідковується на прикладі Ніжинського ІНО, як буремні події 1917–1920 рр. позначились на вузі. Зокрема з листа ректора Тихомирова від 11 березня 1921 р. до Ніжинського повітового виконкому дізнаємося, що в приміщенні інституту в 1919–1920-х рр. знаходилися почергово декілька установ: штаб XII армії, школа червоних командирів, шпиталі та інші військові частини, внаслідок чого вся господарська частина Інституту була повністю зруйнована [9, с. 4]. Зовнішній вигляд Ніжинського ІНО після громадянської війни змалював у своїх спогадах і перший ректор Ніжинського Інституту Карпенко: «Я бачив наполовину вирубаний Інститутський парк, майже зовсім зруйновану цегляну огорожу, навколо подвір'я Інституту обгорілі стовпи крізь чорні провалля вікон і дерев лівої частини будинку. Такі ж провалля і в правій частині. Покрівля в багатьох місцях була зірвана. Руїнування зазнали всі житлові допоміжні будівлі, розташовані на подвір'ї Інституту» [9, с. 4]. Зважаючи на такий стан вишу, навчання проходило в дуже складних умовах, тому студпрофкомом було прийнято рішення, згідно з яким кожен студент повинен був перед початком навчального року заготовити в лісі один-два кубометри дров у лісі для потреб інституту. Не було і підходящих приміщень для навчання. Випускник Інституту, а пізніше і викладач, Іван Павловський, що навчався у виші з 1919 р., так, задує свої студентські роки: «Перші два роки навчання ми не мали приміщення для занять. Головний корпус вузу займав штаб Червоної Армії. Нам визначили маленьке приміщення початкової школи, яке знаходилось поряд з інститутом. Деякі професори

читали лекції у своїх квартирах... Коли головне приміщення звільнилося, то труднощів поменшало, але тільки в теплу пору року. Взимку будівля не опалювалася. Кожен студент повинен був в лісі за 10 кілометрів від Вертіївки заготовити один кубометр дров твердої м'якої породи. Все це ми виконували добросовісно. Але так виходило, що нам залишали лише м'яку осіку, якою важко було обігрітися. Стипендії студенти не отримували, через те повинні були думати не лише про навчання, а й про хліб насущний. Та, незважаючи на всі ці незгоди, і професори, і студенти намагалися виконати всі теоретичні і практичні вимоги навчального плану» [7, с. 5].

З часом ситуація дещо змінилася. Так, у 1920 році держава виділила інституту близько 15 мільйонів карбованців на покращення матеріальної бази, стипендіального забезпечення студентів, утримання основного складу вузу тощо. Зріс і фонд бібліотеки. Він досягнув тоді понад 80 тисяч томів [8, с. 208]. Але все ж побут студентства знаходився на дуже низькому рівні, це не набагато спростило життя студентства. Відомий мовознавець, з 1923 до 1927 – студент і з 1927 по 1929 – аспірант і викладач Петро Одарченко у своїх спогадах змальовує труднощі студентства 20-х рр. минулого століття: «Перший рік навчання в Ніжинському ІНО був для мене дуже тяжкий: мене мучив голод, стипендія була дуже мала, вона складалась із кількох фунтів пшона. Восени, коли не було так холодно, я зі своїми товаришами на подвір'ї інституту варили в казані пшоняну кашу. А в зимові місяці було гірше. Щоб заробити гроші, мені доводилося бути грубником, я топив в грубах в аудиторіях, корчував дерева на подвір'ї інституту, рубав дерева для однієї пані, а пізніше був репетитором. Другий рік навчання 1924–25 – був для мене легшим: для всіх студентів була вже відкрита їдальня, стипендія була більша, на базарі харчові продукти стали дешевші» [6, с. 5]. Цікавим є зауваження Петра Одарченка, що їдальня була відкрита для всіх студентів лише в 1924–1925 навчальному році, тоді як у фрагменті спогадів, випускника Ніжинського ІНО 1923 р., мовознавця Павла Плюща, зустрічаємо наступне: «У 1920–1921 навчальному році ми одержували невелику стипендію і натуральний продуктовий пайок (борошно, крупа, картопля, сіль). Крім того, нам безкоштовно давався обід (як правило, гороховий суп або варений горох) у студентській їдальні...» [8, с. 207].

Проте до кінця десятиліття найбільші труднощі із забезпеченням житла і навчальних приміщень було подолано, але матеріальне становище студентства і надалі було в досить скрутному становищі, що простежується зі спогадів Івана Кошелівця: «Перший рік навчання стипендія становила дев'ятнадцять карбованців на місяць, з початку другого – двадцять один. Харчувався в студентській їдальні, зовсім достатнє, коштувало одинадцять карбованців на місяць, один карбованець – гуртожиток. На всю решту лишалося дев'ять. Навіть за тодішнього курсу карбованця цього було замало. Для орієнтації – кілька тодішніх цін на предмети найширшого вжитку: фунт хліба – 5 копійок, фунт шинки – 45 коп., пачка середньої якості цигарок (найпоширеніші були т. зв. «Раскурочные» – 11 коп. Махорка була дешевша, її ми й курили. А ще треба було одягнутися. На це ми звичайно викомбінували двомісячну літню стипендію, живучи ці два місяці в селі на батьківських харчах задурно» [5, с. 86].

Окрім матеріальної скрути вища школа, як вже зазначалося вище, потерпала від постійних експериментів із навчальними планами, які змінювалися кожного року. Так, у 1924 р. скасовано лекційну систему і запроваджено дальтон-план, особливості навчання за такою системою зустрічаємо у спогадах Петра Одарченка: «Робфаківці дуже були раді, що лекцій не буде, і влаштовували похорон лекційної системи: зробили труну, поклали в труну ляльку з написом «Лекционная система» і цю труну носили навколо будинку інституту, і співали «Вечная память». На чолі процесії йшов у ризах студент робфаку. Пізніше студенти робфаку дуже жалкували, що вони не можуть учитися без лекцій, бо ті книжки, які вони читали, були часто незрозумілі для них, і без лекцій. Без викладача їм тяжко було виконувати так звані «наряди». Дальтон-план вимагав від викладачів, щоб вони на кожний місяць складали завдання для студентів (так званий «наряд»)». Такі ж завдання («наряди») студент мав виконати за місяць з усіх предметів. А потім скласти іспити. Від студента вимагали, щоб він колективно виконував ці наряди» [6, с. 3]. Головною хвилюючою такою методу була неможливість перевірити, що саме зробив кожен студент зокрема. Експериментальна діяльність завершилась у 1928 р., і

професори та викладачі повернулися до традиційних методів роботи в аудиторії. У 1930 р. замість бригадного методу складання заліків і екзаменів вводились індивідуальні.

Окрім навчання студенти вели активну громадську діяльність. Зокрема у листопаді 1920 р. на їх вимогу було організовано студентський клуб, який відіграв велику роль у громадсько-політичному вихованні молоді [8, с. 208]. Загалом, якщо в 1919–1923-х рр., за свідченням Івана Павловського, культурно-масова робота була ще мало розгорнута, то у спогадах Петра Одарченка зустрічаємо наступне: «В інституті існували також позашкільні добровільні гуртки: театральний гурток під керівництвом Проценка (театральний гурток ставив такі п'єси: «Запорожець за Дунаєм», «Наталка Полтавка», «Базар» В. Винниченка, «Безталанна» Тобілевича і інші); співочий гурток під керівництвом К. Дігтярьова; семінар Української літератури – керівник О. С. Грузинський (1923–24 рр.), пізніше – Є. А. Рихлік; семінар російської літератури – керівник проф. В. І. Резанов; семінар польської літератури – керівник Є. А. Рихлік; гурток краєзнавства – голова П. В. Одарченко. Громадська праця – студенти брали участь у ліквідації неписьменності, виступали з доповідями на різні теми, зокрема на Шевченківському святі, на ювілеї М. Коцюбинського. Часто відбувалися літературні суди та літературні дискусії» [6, с. 3]. Також студенти працювали у господарстві вузу та в рамках воєнізації проходили загальну військову підготовку. Враження від такої підготовки передає Іван Кошелівець: «По закінченні 1927-28 навчального року нас, усіх здорових студентів чоловічої статі, замість відпустити на літо по домівках, за програмою вищої допризовної підготовки запровадили на один місяць до літнього табору Сьомої стрілецької дивізії в Батурині. А щоб вибити з нас цивільний дух, полкове начальство умисне дало нам таких помкомвзводів, які з садистичною насолодою знущалися над безборонною студентською братією, як собі хотіли, так що дехто на сором собі плакав гіркими сльозами. При всіх навчаннях ми невідступне тягали на плечах довжелезні Гвинтівки «образца 1891 года»» [5, с. 60].

Отже, 20-ті рр. ХХ ст. стали буремним часом, коли після руйнування вищої освіти більшовицька влада взялася до її відбудови. Це був період постійних освітніх експериментів, які мали негативний вплив на якість знань студентства. Матеріальне забезпечення як інституту, так і тих, хто в ньому навчався, знаходилося у скрутному становищі. Часто окрім навчання студенти повинні були думати, як забезпечувати себе їжею, житлом і навіть матеріалами для опалення своєї Альма-матер. Проте, не зважаючи на всі перешкоди, студенти прагнули до знань і здобували їх, окрім того знаходили час для громадської діяльності та творчості.

Джерела та література:

1. Астаф'єв О. Символ епохи / Олександр Астаф'єв // Просвіта. – 1995. – № 16–17. – С. 6.
2. Зозуля С. Петро Одарченко: шлях у сто років / Сергій Зозуля // Нова Просвіта. – 2003. – 23 серпня. – С. 1.
3. Качуровський І. Життєвий і творчий шлях Петра Одарченка / Ігор Качуровський // Просвіта. – 1993. – № 2. – С. 2.
4. Костенко І. Доля Івана Павловського / Іван Костенко // Просвіта. – 1994. – № 6–7. – С. 6.
5. Кошелівець І. Розмови в дорозі до себе: фрагменти спогадів та інше / Іван Кошелівець. – Сучасність, 1985. – 497 с.
6. Одарченко П. Ніжинський Інститут Народної Освіти в 1923-1929 роках / Петро Одарченко // Нова Просвіта. – 2003. – 23 серпня. – С. 3.
7. Павловський І. Пробуджували любов до науки / І. Павловський // Вісті. – 1995. – 17 березня. – С. 5.
8. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. Гоголя; ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 420 с.
9. Симоненко В. Погроми у вищій школі / В. Симоненко // Вісті. – 1995. – 23 червня. – С. 4.
10. Сірополко Степан Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
11. Страшко Е.М. Гоголівська вища школа у розвої 20-30-х рр. / Е.М. Страшко // Література і культура Полісся. – Ніжин., 2000. – Вип. 14. – С. 156–161.

АНАЛІЗ РІВНЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ МІГРАЦІЙНОЇ КОГОРТИ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

У статті аналізується соціально-економічний потенціал української міграційної когорти за даними переписів населення 2001 та 2011 рр. проведених у Чеській Республіці, розкривається рівень зайнятості та професійної спрямованості українських мігрантів.

Ключові слова: міграційна когорта, економічна активність, професійна спрямованість.

Міграційні процеси стали невід'ємною частиною української історії та культури. Починаючи з останньої чверті XIX ст. і до наших часів сотні тисяч етнічних українців виїжджали до інших країн у пошуках більш високих заробітних плат і соціальних стандартів. Аналіз вітчизняних і зарубіжних статистичних досліджень показує, що ці процеси з часом не припиняють своєї інтенсивності, змінюються лише вектори міграційних потоків. В залежності від міграційної мотивації, в українців склалися певні пріоритетні напрямки для міграцій. Чільне місце серед країн із привабливим індексом міграцій посідає і Чеська Республіка (далі ЧР), до якої щорічно виїжджають кілька десятків тисяч українців.

Історія еміграції українців до чеських земель має велику передісторію. Перші українські переселенці з'явилися на цих землях вже у останній чверті XIX ст., а у період між двома світовими війнами тут сформувалась потужна діаспора, яка стала найбільшим осередком українства в Європі. У подальші роки внаслідок зміни векторів зовнішньої політики Чехословаччини кількість етнічних українців суттєво скоротилася, проте, внаслідок ряду причин, починаючи із 90-х рр. міграційні потоки до чеських земель відновилися з новою силою. Внаслідок падіння «Залізної завіси» в ряді країн Соціалістичного табору було відкрито кордони і громадяни отримали змогу безперешкодно виїжджати за кордон. В цей час, після розпаду СРСР, в Україні почалася гостра соціально-економічна криза, пов'язана із розпадом командно-адміністративної системи і переходом до основ ринкової економіки. За короткий проміжок часу було ліквідовано багато промислових підприємств і об'єктів соціальної інфраструктури, внаслідок чого збільшувалося безробіття. Натомість процеси лібералізації у ЧР позитивно відобразилися на соціально-економічному становищі країни. Внаслідок цього у країні значно покращився інвестиційний клімат, відбувалося швидке зростання економіки, що, у свою чергу, призвело до дефіциту кадрів на місцевому ринку праці [6]. Саме тому уряд ЧР прийняв рішення про лібералізацію міграційного законодавства і залучення до країни трудових мігрантів.

З цього часу вакансії на чеському ринку праці починають активно заміщувати і українські переселенці. Аналізуючи дані про кількість українських емігрантів у ЧР маємо чітку тенденцію зростання української міграційної когорти у цій країні. Точкою відліку цього процесу вважаємо 1991 р., так як до цього часу країни перебували у Соціалістичному таборі і масові міграції були неможливими. Перепис населення проведений у Чехословаччині в цьому році засвідчив про 15,3 тис етнічних українців, у 1995 р. кількість українців була більше за 20 тис. чол., 1997 р. – 40 тис. чол., 1999 р. – за 60 тис. чол. [6].

Для пояснення міграційної мотивації українців маємо дослідити стан рівня зайнятості та основних соціально-економічних показників української міграційної когорти у ЧР. Для цього необхідно дослідити дані двох останніх переписів населення, проведених у ЧР, які стосуються рівня зайнятості та соціально-економічних показників іноземців. Завдяки цим даним можна прослідити трансформацію української когорти та виокремити основні категорії зайнятих українців у республіці.

Для об'єктивного аналізу інформації, що наведена у чеських переписах населення маємо визначити основні методологічні аспекти і особливості проведення переписів. Отже, чеська статистична наука при розгляді питань соціально-економічного рівня населення розрізняє дві категорії осіб – економічно-активних та економічно-неактивних. До першої категорії відносяться робітники, роботодавці, працюючі пенсіонери, особи, які перебувають у відпустках

по догляду за дитиною, а також тимчасово-безробітні [3, с. 55]. До категорії економічно-неактивного населення входять непрацюючі пенсіонери, студенти, учні, а також особи, які мають власні джерела прибутку [3, с. 55]. При публікації переписів матеріали, присвячені рівню зайнятості та економічного стану національних меншин отримана інформація класифікується за статеві-віковими і професійними показниками.

Отже, за чеським переписом населення 2001 р. 22112 етнічних українців [3, с. 56]. За цим показником українська міграційна когорта була четвертою серед інших іноземних груп у ЧР після словенської (193190 чол.), польської (51968 чол.), та німецької (39106 чол.) [3, с. 46–56]. Із 22112 чол. до категорії економічно-активних відносилися 14806 чол., натомість 6804 чол. потрапили до категорії економічно-неактивних [3, с. 56]. У відсотковому відношенні ці показники виражаються як 70% на 30% на користь економічно-активних.

У статевому відношенні серед економічно-активних осіб несуттєво переважало жіноче населення 50,1% проти 49,9% чоловічого. Серед осіб працездатного віку кількість осіб чоловічої статі складала 89,2%, жіночої 77,3% [3, с. 55]. Найбільш численною віковою групою серед української міграційної когорти були особи працездатного віку (від 15 до – 64 рр.). На їх частку припадало 82,8% від загальної кількості українських мігрантів [3, с. 56]. Середній вік представників української міграційної когорти, станом на 1991 р. перебував на рівні 32 – 41 року.

Найбільша частка економічно-активних українців у ЧР відносилася до категорії найманих робітників та роботодавців (73,8%). На другому місці розташувалися тимчасово-безробітні особи (6,3%), а також особи, які перебували у відпустках по догляду за дитиною (виключно жіночої статі) – 1,9%. Найменшою була частка працюючих пенсіонерів – 0,6%. Крім цього перепис населення вказує на 502 чол., які не зазначили до якої саме категорії вони відносяться. Їх частка становить 2,8% від загальної кількості зайнятих українців [3, с. 56].

З точки зору професійної спрямованості економічно-активної частки української міграційної когорти, найбільшу кількість становлять робітники 63,2% від загальної кількості працюючих українців, за ними йдуть приватні підприємці 22% та роботодавці 3%. Найменшу кількість працюючих складають члени трудових виробничих кооперативів 0,2% та домашні робітники 0,4% [3, с. 136].

Серед економічно-неактивних українців найбільшу кількість складають непрацюючі пенсіонери (42,6%), студенти та учні (31%), а також інші незайняті особи (18,6%). Найменш чисельною є група осіб, які мають власні джерела заробітків (0,1%) [3, с. 56].

В цілому ж, українська міграційна когорта 2001 р. серед інших іноземних груп, які перебували на території ЧР, по кількості зайнятих осіб займала 4 місце після словенської (104714 чол.), польської (27648 чол.), німецької (16479 чол.) народності [3, с. 46-56]. Проте, за даними чеських дослідників кількість етнічних українців у республіці станом на 2000 р. складала 50112 чол. [1, с. 5]. Розбіжності у показниках пояснюються тим, що переписи населення містять інформацію лише про осіб, які мають посвідку або довгостроковий дозвіл на проживання, натомість оминає увагою осіб, які таких документів не мають або перебувають у країні нелегально. Тож робимо висновок, що станом на 2001 р. майже 30 тис. трудових мігрантів з України перебували у ЧР на тимчасовій, часто нелегальній основі.

Більшість українських трудових мігрантів описаного періоду були зайняті у сфері послуг, будівництві та сільському господарстві та не складали конкуренції на ринку праці місцевим працівникам, так як у випадку із будівельною галуззю завдяки трудовим мігрантам відбувалося задоволення зростаючого попиту на будівництво житлових будинків у роки т.зв. «будівельного буму» в республіці, а у сфері побуту та сільського господарства місцеві працівники не мають бажання працевлаштовуватися на вільні вакансії [6].

В наступні роки чисельність українських трудових мігрантів у ЧР продовжувала зростати. У 2006 р. доля українських робітників перевищила показник у 30 тис чол., що становило 46% від загальної кількості іноземців. За даними 2009 р. кількість економічно-активних українців у республіці становила вже 83701 чол. або 26,3% від загальної кількості зайнятих іноземців у ЧР. Цей показник став другим після громадян Словаччини – 108057 чол. і 33,9% відповідно. Нижче

розташувалися представники В'єтнаму – 39260 чол. (12,3 %), Польщі – 21728 чол. (6,8%), Молдавії – 7265 (2,3%). Натомість існують і дані, представлені чеським бюро з працевлаштування за якими найбільшу іноземну спільноту становлять словаки – 98192 чол. (42,6%), українці – 57478 (24,9%), поляки – 20278 (8,8%) [4, с. 6]. Як бачимо, кількість українців, які не мають офіційної реєстрації у відповідному державному органі становить 26 тис. чол., тож маємо зазначити, що ситуація кардинально не змінилася.

Починаючи з 2009 р. чисельність мігрантів у ЧР починає зменшуватися, що пов'язується, перш за все, зі Світовою економічною кризою, що почалася у 2008 р. У випадку з українською когортою це зменшення склало приблизно 18500 чол. За іншими даними кількість українських мігрантів за 2008–2011 рр. скоротилася до 33335 чол. Незважаючи на цей факт, за даними чеських науковців, станом на 2011 р. частка зайнятих українців була найбільшою у порівнянні з іншими іноземними групами і складала 68950 чол. [5]. Проте перепис населення, проведений у ЧР 2011 р. подає значно менші цифри української міграційної когорти – лише 53253 чол. [7].

Варто також зазначити, що у питаннях рівня зайнятості іноземців дані перепису населення 2011 р. є недостатньо об'єктивними, так як похибка у цьому питанні складає близько 43%. Крім цього, невідома приналежність до категорій економічної активності 52,6% етнічних українців [2, с. 236]. Незважаючи на ці факти перепис населення 2011 р. залишається найбільш повним джерелом статистичної інформації, завдяки якому можемо встановити загальний стан економічного потенціалу української міграційної когорти у ЧР.

Отже, за даними перепису населення 2011 р. у ЧР перебувало 53253 етнічних українців, які мали офіційний статус. Цей показник став другим серед іноземних груп у ЧР після словаків (147152 чол.). Далі розташувалися поляки (39096) та німці (18658). Частка осіб, що перебувала у працездатному віці (від 15 – до 64 р.) становила 47233 чол. З них 36403 (76,6 %) відносилися до економічно-активних 11127 чол. (11,5 %) потрапили до категорії економічно-неактивних, по 5723 чол. (11,9 %) інформація відсутня [7].

Розподіл за статтю показників економічно-активної частки української міграційної когорти є таким: 26786 чоловіків проти 26467 жінок. При цьому, частка економічно-активних чоловіків зайнятого віку дещо переважає жінок – 79,5% проти 73,7%. Вікова структура українських мігрантів пояснює високу мобільність української міграційної когорти. Найбільш чисельну групу мігрантів у 2011 р. становили особи, які перебували у віці від 20 – до 59 років (44184 чол., або майже 83%) [7].

Аналізуючи розподіл спрямованості економічно-активної категорії населення, варто зазначити, що перепис населення 2011 р. не має суттєвих відмінностей у методологічному плані в порівнянні з переписом населення 2001 р. Зокрема, населення ЧР, яке було внесено до категорії економічно-активних осіб розподілене в перепису за наступними групами: приватні підприємці (співробітники, роботодавці, наймані робітники, помічники, працюючі пенсіонери, жінки, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною) та безробітні (особи, які перебувають у пошуках першої роботи, та ін. безробітні особи) [7].

Найбільшу кількість економічно-активних українців станом на 2011 р. становили приватні підприємці (32778 чол.). З них число співробітників, роботодавців, найманих робітників та помічників становило 31244 чол., до працюючих пенсіонерів відносилося 273 особи, а також 894 жінок перебували у відпустках по догляду за дітьми. До групи безробітних відносилося 3625 чол. З них 1114 українців шукали першу роботу, а 2511 чол. відносилися до безробітних, повторно втративши місце роботи [7].

Серед економічно-неактивних українських мігрантів найбільшу кількість складала учні та студенти – 4524 чол., що становило 40,6% від загальної кількості даної категорії зайнятості. Якщо застосувати принцип вікового розподілу даної групи, то виявляється, що учні, а саме особи до 14 р. складала 2441 чол., натомість студенти (особи у віці від 15 – до 29 р.) становили 2034 чол. Порівнюючи ці показники із даними 2001 р., коли кількість осіб, що відносилися до групи учнів та студентів становила 2116 чол. (1421 учнів та 694 студенти) можемо відмітити незначне зростання тенденції на здобуття освіти у ЧР серед українських абітурієнтів. Серед інших категорій економічно-неактивних осіб варто виділити осіб, які ведуть домашнє

господарство, дітей дошкільного віку (майже 50% від загальної кількості даної категорії) – 3458 осіб. Дещо менше припадає на осіб, які мають власні джерела існування – 1595 чол., а також на непрацюючих пенсіонерів 1550 чол. [7].

За статусом зайнятості перепис населення 2001 р. розподіляє осіб за наступними категоріями: персонал, роботодавці, особи, що працюють на власний рахунок, члени виробничих кооперативів, домашні робітники. Найбільшою з цих категорій є наймані робітники 17263 чол. (47,4%), далі йдуть особи, які працюють на власний рахунок 9134 чол. (31,9%), роботодавці 1521 (5,1%), члени виробничих кооперативів 571 (1,6%), домашні робітники 246 (1,9%). Відсутня інформація по 4043 чол. [7; 2, с. 236].

Для об'єктивного відтворення рівня професійної спрямованості українських мігрантів станом на 2011 р. недостатньо інформації, проте слід зазначити, що пріоритети на ринку праці для українців залишилися незмінними – найбільше українців було зайнято у будівництві (20,2%), сільському господарстві та сфері послуг [2, с. 236].

Виходячи з вищевикладеного, необхідно зазначити, що українська міграційна когорта у ЧР займає важливе місце у соціально-економічному потенціалі республіки. Зважаючи на стрімке зростання кількості переміщень до Чехії можна констатувати наявність високого індексу міграційної привабливості цієї країни у свідомості українських мігрантів. До того ж є підстави стверджувати, що у найближчі роки кількість етнічних українців у ЧР продовжуватиме зростати.

Джерела та література:

1. Czech Demography, Vol. 3, 2009.
2. Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje, 55(3), 2013.
3. Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 200 – obyvatelstvo Česká republika, 21 března 2003.
4. Tamara Richtermocová Migrace v České Republice, její klady a zápory, 2010.
5. Jarmila Marešová Zaměstnanost cizinců se od roku 2002 zvýšila [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.statistikaamy.cz/2014/02/zamestnanost-cizincu-se-od-roku-2002-zvysila/>. – Дата звернення 20.11.2014
6. Matthew Sanderson, Wadim Strielkowski, Kateřina Hlušítková Pracovní migrace ve střední a východní Evropě, 2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу до файлу: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=857. – Дата звернення 22.11.2014
7. Sčítání lidu, domů a bytů 2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу до файлу: <http://vdb.czso.cz/sldbvo/>. – Дата звернення 23.11.2014

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Тетяна Кухаренко

ЩОРС У РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті йдеться про м. Щорс у роки німецької окупації, наголошується на «новому порядку» нацистів, діяльності місцевого підпілля; вказується на труднощі перших років відбудови населеного пункту.

Ключові слова: війна, окупація, підпілля, відбудова.

22 червня 1941 р. розгорнулася трагічна сторінка в історії м. Щорс. Українські землі зазнали нападу фашистсько-німецьких військ. Розпочалася Велика Вітчизняна війна, що опутала тенетами горя і розрухи весь український народ.

Проблема становища м. Щорса у роки війни вже привертала увагу дослідників-краєзнавців [2–6]. Ними піднімалися такі аспекти, як військові операції у Щорському районі й безпосередньо Щорсі, діяльність місцевого підпілля і партизанських загонів, визволення території та її відбудова. Однак, поки відсутня комплексна праця про м. Щорс у роки окупації. Вважаємо, що вона є актуальною і може постати на основі детального вивчення усіх сфер життєдіяльності міста у роки війни. Задля того доцільно послуговуватися як архівними матеріалами, так і спогадами свідків тих подій. Мета нашої студії полягає у тому, аби, спираючись на історіографічну базу, опубліковані документи і спомины жителями Щорса, охарактеризувати «новий порядок» окупантів, діяльність групи підпільників, процес визволення та відбудови населеного пункту.

Місто окупували 3 вересня 1941 р. «З того часу і до визволення ...гітлерівські кати, – занотовано на сторінках «Деснянської правди», – вдавалися до масових систематичних розстрілів людей. Так, у листопаді 1941 р. розстріляли усіх чоловіків-євреїв. У січні 1942 р. повністю знищили єврейське населення. У лютому і березні проводились масові вбивства партизанських сімей, а з приїздом гестапо розпочалися систематичні вбивства мирного населення». За свідченням очевидців розстріли відбувались о 4-й годині ранку в районі теперішнього лісопарку. Після звільнення Щорса, на місці страти знайшли 58 ям-могил із 4278 трупами.

Відразу ж після окупації міста німці запровадили свій «новий порядок». Скрізь рясніли оголошення: за порушення комендантської години – розстріл, за невихід на роботу – розстріл, за переховування червоноармійців – розстріл. Населення тримали у покорі завдяки систематичним розстрілам. За період окупації у Щорсі вбили 5,5 тис. мирних жителів [2, с. 5]. Окупанти грабували містян, забирали худобу, продукти, теплий одяг, коштовності.

Про варварські знущання над мирним населенням міста можна дізнатись зі слів очевидців цих подій. Так, Купрієнко Ніна Ананіївна, жителька Щорса, 1934 р.н., засвідчила: «...Жорстокості німців не було меж. Вони розстрілювали всіх, не дивлячись не на вік, не на стать. У рік початку окупації мені виповнилось 7 років. Встановивши своє панування в місті, німці почали розстріли. Мені також судились це пережити. Вранці 25 жовтня 1941 р. нашу сім'ю та багато інших сімей, серед яких були і наші сусіди Сидоренки, повели на розстріл до місцевого лісопарку. Вишикувавши нас перед ямою, німці тільки-но хотіли відкрити вогонь, як раптом під'їхав мотоцикл із німцями. Вони швидко про щось переговорили, посідали в свої мотоцикли і поїхали геть, залишивши нас одних. Так я пережила друге своє народження» [1].

Вивіз населення на примусові роботи до Німеччини став звичним явищем у повсякденному житті щорсівчан. Згідно з документами Щорського районного архіву було вивезено з міста в Німеччину 1659 осіб, з них 604 – чоловіки, 1055 – жінки, 222 – діти у віці до 16 років. На фронт пішли 2600 щорсівчан, з них 1163 не повернулись до рідного дому, 2179 – нагороджені орденами і медалями [2, с. 5].

Із перших днів окупації міста та району виникли осередки підпілля, спалахнуло вогнище партизанської боротьби, що засвідчило незламний опір і бажання не коритись так званому «новому порядку» загарбників.

Незважаючи на німецький терор, у місті розпочала боротьбу підпільна патріотична організація, очолювана В. Анапрейчиком. Підпільна робота зводилась до друкування і розповсюдження патріотичних листівок, налагодження зв'язку з партизанами, переправи до них поповнення, здобування зброї та медикаментів. У вересні 1941 р. у Щорсі виникла підпільна комсомольська група, до якої увійшли Н. Рибальченко, П. Письменний, Г. Харченко, піонерка Н. Сагайдак. Підпільники проводили активну діяльність, зокрема, Н. Сагайдак 7 листопада 1941 р. проникла у німецький радіовузол і привітала жителів міста з річницею «жовтневої революції» 1917 р. Але вже навесні 1942 р. підпільну групу було викрито завдяки зусиллям провокатора. Усіх учасників розстріляли. Після знищення підпільників у місті почали відбуватися масові страти населення без будь-якого обґрунтування. Оскаженілі від підпільницьких диверсій окупанти спалювали вулицю за вулицею, перетворюючи Щорс на руїну [4, с. 5–7].

У районі Єлінських лісів із січня 1942 р. базувалось обласне партизанське з'єднання під командуванням двічі героя Радянського Союзу О. Федорова. Партизани підтримували з підпільниками тісний зв'язок, зокрема, підпільники переправляли у ліси нове поповнення, допомагали медикаментами. У наш час на місці дислокації з'єднання було збудовано партизанське містечко «Лісоград». 2010 р. до дня партизанської слави на місці базування загону відкрили меморіальний комплекс «Лісоград».

Роки занепаду, страху і знущань – так можна назвати ті тяжкі 2 роки окупації, що пережив Щорс. Страждання населення скінчилися на світанку 21 вересня 1943 р. Полки 55 стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора М. Заїнольєва захопили місто з 3-х сторін: зі сторони Носівки наступав 107 полк, зі сторони Малого Щимля та Займища – 228, а в напрямку залізничної станції – 111 полк майора Ш. Челідзе, який особливо відзначився в боях за місто. Виняткову сміливість та винахідливість проявила група розвідників першої стрілецької роти 111 полку на чолі з бувалим розвідником Бахаджаєвим. Приклади відваги та хоробрості показав у бою командир відділення цієї роти сержант Нікіфоров.

Коли радянські війська вступили в місто, воно було напівзруйноване: виведені з ладу електростанція, водонапірна вежа, підірваний міст через р. Снов та майже всі пристанційні споруди. Порожні магазини, у місті ні світла, ні води. За даними Щорського районного архіву загальна вартість нанесених збитків склала близько 15 млн. карбованців. У місті було спалено 265 житлових будинків. Треба було заново налагоджувати життя [3, с. 4].

Комендантом звільненого м. Щорс було призначено І. Іохима, на плечі якого покладалось завдання якнайскорішого відновлення роботи життєво-необхідних підприємств і закладів.

Відразу після звільнення міста, 27 вересня 1943 р., міськвиконком прийняв рішення про мобілізацію всіх сил для відновлення роботи підприємств, пекарні, водонапірної башти, електростанції, шкіл. Через місяць після звільнення відкрився рух через станцію «Сновська», яка в серпні 1944 р. була перейменована в станцію «Щорс». На початку жовтня запрацював телефонний і телеграфний зв'язок. У листопаді розпочала роботу середня школа №1, меморіальний музей Миколи Щорса. 3 грудня 1943 р. відновили лісгосп, промартіль «Червоний тартак», маслозавод, млин, пекарню. У грудні 1943 р. відремонтували перший паровоз, у січні 1944 р. відновили на 85% депо. На початку 1944 р. запрацював залізничний клуб [5, с. 5]. Незважаючи на величезні збитки, завдані місту під час Великої Вітчизняної війни, мирне життя поступово налагоджувалось. Були відновлені пошкоджені об'єкти, вводились в дію нові.

Такими чином, викладений матеріал засвідчив, що з вересня 1914 р. м. Щорс було окуповане нацистськими військами. Нова влада вдавалась до масового винищення населення, вилучення матеріальних цінностей, примусового вивезення щорсівчан до Німеччини. У відповідь на дії окупантів міська молодь сформувала підпілля, допомагала партизанському загону, дислокованому у навколишніх лісах. У вересні 1943 р., у контексті загальних

наступальних операцій, звільнили і м. Щорс. Розпочалася відбудова населеного пункту, поступово місто поверталось у звичне русло свого розвитку.

Джерела та література:

1. Усні спогади. Купрієнко Ніна Ананіївна, 1934 р.н., м. Щорс Чернігівської області.
2. Зуйок Н. Хроніка визволення Щорса / Н. Зуйок // Промінь жовтня. – 2003. – 20 вересня. – С. 3.
3. Заславський С. У боях за наш край / С. Заславський // Промінь жовтня. – 1976. – 16 вересня. – С. 5.
4. Рибалко В. У боях за Городню і Сновськ: Сторінки минулого / В. Рибалко // Промінь жовтня. – 1990. – 22 лютого. – С. 4.
5. Шутько П. Нескорені: до 50-річчя загибелі підпілля міста Щорс / П. Шутько // Промінь жовтня. – 1992. – 9 вересня; 12 вересня. – С. 5-7.
6. Ярошенко Л. Піднялось з руїн / Л. Ярошенко // Промінь жовтня. – 1976. – 16 вересня. – С. 5.

Ервін Міден

ЖИТТЄПИС ЯКОВА КІНДРАТОВИЧА ЛИЗОГУБА

У статті висвітлюється біографія одного з найвідоміших представників козацько-старшинського роду Лизогубів, відомого козацького полковника XVII ст. Якова Кіндратовича Лизогуба.

Ключові слова: Я. К. Лизогуб, смт Седнів.

Яків Кіндратович Лизогуб (?–1698) – український військовий та політичний діяч, полковник канівський та чернігівський, генеральний осавул за І. М. Брюховецького та П. Д. Дорошенка, наказний гетьман. Він відіграв визначну роль в історії України другої половини XVII ст. На жаль, життєвий шлях Я. К. Лизогуба як одного з найвпливовіших представників козацької еліти і досі не став предметом комплексного дослідження.

Народився він не пізніше 1630 р. і походив з боярського роду Кобизевичів (татарського походження [5, с. 236; 7, с. 29–30]), який осів ще у XV ст. поблизу м. Мозиря у Київському воєводстві [11, с. 31]. На нашу думку, прізвище «Кобизевич» має етимологічне походження від слова «коруз» або «kobuz», що у перекладі з турецької мови означає «кобза» (музичний інструмент) [24, с. 211].

Завдяки студіям О. М. Лазаревського [13], а також генеалогічним працям Г. О. Милорадовича [16] та В. Л. Модзалевського [15; 17; 18] в сучасній історіографії прийнято вважати, що засновником роду Лизогубів був козак містечка Гельмязів Переяславського полку Кіндрат Іванович Кобизевич-Кобизенко, який жив у першій половині XVII ст. Згідно їхніх тверджень, саме К. І. Кобизенко отримав вперше прізвище «Лизогуб» [13, с. 101; 15, с. 95; 16, с. 102; 17, с. 96], яке закріпилося і за його нащадками – синами Іваном та Яковом.

Місцем народження Якова Кіндратовича, імовірно, може бути або м. Гельмязів Переяславського полку, або с. Велички чи с. Пльохів Чернігівського полку, які належали його батьку. На користь останніх свідчить згадка Я. К. Лизогуба у своєму заповіті (1698) про тамтешні маєтності свого діда та батька. Так, серед володінь чернігівського полковника, згадувалися: «отчина зас у Величках стоячая: дедовская» [23, с. 12], а також «отчина Пліоховская Лавреновская» [23, с. 12]. Таким чином, як дідівські маєтності, так і батьківські, за твердженнями Я. К. Лизогуба, знаходилися на території Чернігівського полку, адже під «Величками» прийнято розуміти сучасне с. Мокрі Велички Ріпкінського району Чернігівської області, а «отчину Пліоховскую Лавреновскую» слід ототожнювати з с. Пльоховом Чернігівського району Чернігівської області, що знаходиться поряд. Це дозволило І. В. Кондратьєву та В. В. Кривошеї віднести К. І. Кобизевича-Лизогуба до любецької шляхти [10, с. 40]. Додамо до цих фактів ще й постать, можливо, близького родича Кобизевичів – козака Полкової сотні Чернігівського полку «Гришка Кобызея». Отже, К. І. Кобизевич, як і його батько, мав тісний зв'язок з Чернігівщиною та був достатньо заможним, щоб розширювати батьківські володіння.

Відомо, що Яків Кіндратович мав сестру Христину та брата Івана (того самого, який першим офіційно закріпив за родом Кобизевичів нове прізвище «Лизогуб»). Однак, можна зробити припущення про існування ще одного брата на ймення Клим. Варто згадати, що «Лизогубівський літопис» [14], невідомий автор якого охопив події з початку XVI ст. до 1737 р., під 1648 р. фіксує смерть «Клима Лизогуба», котрого було «забыто на герцу» [14, с. 9] під час штурму Львова військами Б. М. Хмельницького. Це дало змогу В. Б. Антоновичу помилково назвати згаданого Клима «родоначальником Лизогубов» [14, с. VII]. Оскільки звання «Клима Лизогуба» автор літопису не називає, то скоріш за все, він перебував у війську як рядовий козак. Той факт, що згадувався Клим під прізвищем Лизогуба, свідчить на користь того, що він є нащадком Кіндрата Івановича. Тому, імовірно, згадуваний «Клим Лизогуб» був одним із синів К. І. Кобизевича-Лизогуба. Відповідно, брати разом активно підтримали повстання 1648 р., але до укладання «Реєстру Війська Запорозького» 1649 р. дожили тільки двоє – Іван та Яків. Участь представників родини у війні з 1648 р., дає також можливість припустити, що хтось із них міг перебувати на Запорозькій Січі. Це міг бути або Кіндрат Іванович, або хтось з його синів. Січова практика давати новоприбулим прізвиська слугує орієнтиром у вирішенні питання про походження прізвища «Лизогуби». Його етимологія, на нашу думку пов'язана зі звичкою одного з представників означеної гілки роду Кобизевичів облизувати губи, яку вдало підмітили та інтерпретували у найменуванні таким жартівливим прізвищем.

Згідно «Реєстру Війська Запорозького» 1649 р. Яків Кіндратович був відповідного віку, щоб записатися козаком до Гельмязівської сотні Переяславського полку. Зазначений час і можна вважати початком військової кар'єри одного з найвпливовіших діячів Гетьманщини у майбутньому.

Тривалий проміжок його життя залишається мало висвітленим у джерелах. Відомо, що на 1661 р. Я. К. Лизогуб мешкав у м. Переяславі [2, с. 333]. Тільки після страти у 1662 р. Ю. Б. Хмельницьким І. К. Лизогуба, який довгий період перебував на посаді канівського полковника [2, с. 342–376], Я. К. Лизогуб перебрався до м. Канева. Певний час він підтримував політику І. М. Брюховецького, тому не дивно, що вже на початку 1665 р. отримав уряд генерального осавула [14, с. 23]. В. В. Кривошея у своїй праці з історії Канівського полку висловив припущення (без посилань на джерела), що Я. К. Лизогуб був поставлений І. М. Брюховецьким канівським полковником вже у травні 1665 р. [12, с. 21]. Подібні випадки, коли представники генеральної старшини займали місця полковників, мали місце в історії, тому відкидати це припущення ми не можемо. Паралельно з тим, маємо інформацію В. Л. Модзалевського, що Я. К. Лизогуб отримав посаду канівського полковника тільки у липні 1666 р. [17, с. 96].

Згідно з дослідженнями В. В. Кривошеї [12, с. 17], Я. К. Лизогуб, як канівський полковник, переймався питанням переходу мешканців Правобережжя на Переяславщину для постійного проживання. У листі від 19 травня 1667 р. до вороньківського сотника Переяславського полку Я. К. Лизогуб прохав, щоб «козакам и всяких чинов людей, которые в давних лет с Киевской стороны Днепра перешли жить на Переяславскую сторону, велел бы он сотник идти по прежнему за Днепр на Киевскую сторону» [9].

У січні–лютому 1667 р. канівський полковник Я. К. Лизогуб виконував дипломатичну місію від гетьмана І. М. Брюховецького у Москві, де згідно з «Актами о приезде в Москву полковников: Каневского Якова Лизогуба и Подольскаго Константина Мигалевского» (1667) отримав підтвердження на дворянство. І. М. Брюховецький зазначав, що його посланці «объявят о жалованной государевой грамоте полковнику Каневскому, которая во время Переясловских бунтов сгорела, велел дать жалованную грамоту ему, Якову Лизогубу, на дворянство и на поместье» [1, с. 163]. Резолюція з означеного питання містила вказівку: «Полковнику дать грамота с прежняго отпуску, взял у него сказку, за рукою» [1, с. 163].

Через зловживання владою І. М. Брюховецьким, незадоволення серед населення його політикою поступово росло. Тому не дивно, що після трагічної загибелі І. М. Брюховецького у 1668 р., Я. К. Лизогуб перейшов разом з Канівським полком на бік правобережного гетьмана

П. Д. Дорошенка. За роки гетьманування останнього, він обіймав посаду генерального осавула (1669–1674) та навіть виконував обов'язки наказного гетьмана (1670) [3, с. 181–185] та 1673 рр. [4, с. 271]. На статус і повагу до Я. К. Лизогуба серед правобережних козаків вказує також факт, що у березні 1673 р. московська дипломатія бажала бачити його замість П. Д. Дорошенка «Заднепровским гетманом» [17, с. 97]. Проте подібна політична гра Московії не мала успіху.

Необхідно зауважити, що незадовго до описуваних вище подій, гетьман П. Д. Дорошенко та Я. К. Лизогуб породичалися. Єдиний син Якова Кіндратовича Юхим одружився на доньці гетьмана Любові. Одруження відбулося за наполяганням саме П. Д. Дорошенка, адже Я. К. Лизогуб бажав породичатися із заможним лівобережним переяславським полковником Дмитром «Думитрашкою» Райчею [12]. Останній ще на початку 1673 р. прислав до Я. К. Лизогуба посланця з пропозицією перейти з табору правобережного гетьмана П. Д. Дорошенка до лівобережного І. С. Самойловича. У відповідь Яків Кіндратович, який вже починав зневірюватися в політиці П. Д. Дорошенка, зауважив, що «приходят де на их сторону лихие времена; разволочут их Турские люди всех! И он де Яков со всем городом Каневым, желает того, как бы ему от Дорошенка отлучитца и быть под высокодержавною его царского величества рукою» [4, с. 158–159]. Таким чином, вже на 1673 р. Я. К. Лизогуб, у майбутньому Правобережної Гетьманщини під протекторатом Османської імперії і навіть головував як наказний гетьман замість П. Д. Дорошенка на козацькій раді на річці Росаві, що вирішувала питання пошуку нового підданства чи Речі Посполитій, чи Московській державі [4, с. 271].

Коли ж у 1674 р. І. С. Самойлович разом з Г. Г. Ромодановським здійснили похід на Правобережжя і ввели свої війська на територію Канівського полку, 9 лютого Я. К. Лизогуб присягнув на вірність лівобережному гетьману і царю московському [4, с. 371].

Сподівання Я. К. Лизогуба на впливовий уряд після переходу на службу до І. С. Самойловича не виправдалися. Винагородою стало лише право оселитися на «вольных» і «пустовских» землях поблизу міста Конотопа Ніжинського полку, «ібо в то время пустовскія поля помежным жильцам занимать было кому хотя вольно» [13, с. 103]. Я. К. Лизогуб перегнав у нові володіння свої череди великої рогатої худоби і розпочав одразу розширювати господарство, активно скупаючи поблизу Конотопу ліси та водянні млини на берегах річки Сейму. Разом з таким господарством, Яків Кіндратович отримав і нового сусіда. Ним виявився І. С. Мазепа, старий товариш по службі у П. Д. Дорошенка. Відомо, що І. С. Мазепа спочатку служив ротмістром «надвірної корогви» правобережного гетьмана, а згодом і генеральним писарем. У 1674 р. П. Д. Дорошенко відправив його у Константинополь до султана просити допомоги у Туреччини, а також по дорозі відвезти до кримського хана в подарунок декілька полонених запорожців. Місію свою І. С. Мазепа не виконав, адже 11 березня 1674 р. був захоплений у полон запорожцями і доставлений на Січ. Спочатку запорожці мали намір його стратити, однак через заступництво кошового отамана І. Д. Сірка, смертну кару замінено ув'язненням на Запорозькій Січі. Через деякий час І. С. Мазепа був викуплений звідти І. С. Самойловичем. Так трапилося, що майбутній гетьман України оселився поряд з володіннями Я. К. Лизогуба у селі Малий Самбір. І. С. Мазепа опинився у такому скрутному становищі, що у нього інколи не вистачало навіть сіна. У таких випадках Іван Степанович купував потрібну кількість сіна у свого сусіда Якова Кіндратовича [13, с. 103–104]. Відтоді, між обома сусідами встановилися доволі тісні дружні стосунки, які в майбутньому стали доленосними для Я. К. Лизогуба.

Але довго така особистість як І. С. Мазепа залишатися непоміченою не могла. Людина, що здобула освіту у Києво-Могилянській колегії, єзуїтській колегії у Варшаві, розпочинала кар'єру при дворі польського короля Яна Казимира, була зобов'язана отримати належну увагу. Тому не дивно, що згодом І. С. Мазепі було запропоновано виховання дітей гетьмана І. С. Самойловича: Семена, Григорія та Якова. А на період 1682 р. він вже здобув уряд генерального осавула [24, с. 304].

Варто зупинитися ще на одній особі, яка, хоч і опосередковано, але вплинула на долю Я. К. Лизогуба. Означенною особою став підстарший син гетьмана – Г. І. Самойлович. У

1685 р. полковник чернігівський В. К. Дунін-Борковський був підвищений до генерального обозного (тобто став другою після гетьмана особою на Лівобережжі), а на його уряд гетьман І. С. Самойлович призначив свого сина Григорія. Зауважимо, що І. С. Самойловича у останні роки його гетьманування звинувачували у намаганнях перетворити виборну посаду гетьмана у спадкову, а тому й головного спадкоємця Г. І. Самойловича (старший син С. І. Самойлович помер у 1685 р.) в Україні називали не інакше як «гетьманич» [8, с. 343].

Також необхідно вказати, що за гетьманування І. С. Самойловича рангове містечко чернігівських полковників Седнів почало відігравати роль центру управління володіннями родини Самойловичів. Г. І. Самойлович головував не тільки над батьківським маєтком у Седневі, але й отримав у володіння такі населені пункти у Чернігівському полку, як-от: Звеничів, Ріпки, Халявин, Петрушин, Камінь, Маслаковка, Даничі, Брусилів, Бігач, Жабичі, Хоробичі, Перепис, Солонівка, Старосілля, Хотівля, Хрипівка, Велике Устя, Кудрівка, Орлівка, а також додатково володів «г. Любечем с 30 селами и деревнями» [18, с. 478–479]. Цікаво, що окрім вищезгаданих маєтностей у Чернігівському полку, Г. І. Самойлович одержав у володіння і с. Соснівку Конотопської сотні Ніжинського полку [18, с. 478], тим самим ставши сусідом «славетному пану, обывателю Конотопскому» (1681) [17, с. 97] Я. К. Лизогубу та своєму колишньому вихователю І. С. Мазепі.

Як відомо, 1687 р. став визначальним для всіх трьох вищезгаданих вище осіб. У квітні того року, керуючись царським указом, І. С. Самойлович зібрав свої війська та разом з московською армією на чолі з князем В. В. Голіциним вирушив у Перший Кримський похід. У рамках цього походу, 22 липня 1687 р., в таборі на річці Коломак І. С. Самойловича насильно лишили гетьманства з дозволу Москви. 25 липня 1687 р. на «чорній» або загальній козацькій раді було обрано нового гетьмана, яким відтепер став генеральний осавул І. С. Мазепа [8, с. 345]. Для нас важливим є факт, що Я. К. Лизогуб так посприяв обранню І. С. Мазепи гетьманом, що отримавши булаву, останній одразу ж поставив його полковником чернігівським (без відома козаків Чернігівського полку) замість Г. І. Самойловича. Надання уряду відбулося до підписання того ж таки дня Коломацьких статей, адже в преамбулі цього документа Я. К. Лизогуб уже фігурує серед старшини й полковників Війська Запорозького [8, с. 346]. Цікаво, що у момент призначення Я. К. Лизогуба полковником, Чернігівський полк перебував на Запорозькій Січі. Отримавши звістку про нового полковника, козаки висловили гетьману «свое в том неудовольствие и роптание, с тем объявлением, что против их прав и узаконениев то было учинено, и им в том царского объявления не сделано» [20, с. 500]. Це змусило І. С. Мазепу просити Софію Олексіївну Романову, яка, *de facto*, керувала країною замість царевичів Івана та Петра, щоб із Москви була надіслана царська грамота для замирення бунтівних козаків. Грамота дійсно надійшла у грудні 1687 р. [19, с. 92], і відтоді Я. К. Лизогуб повноправно очолив Чернігівський полк.

Повертаючись з-під Коломаку, Я. К. Лизогуб чудово розумів, що Г. І. Самойлович був позбавлений усіх своїх маєтностей. Перш за все, новий полковник чернігівський вирішив закріпити за собою землі свого попередника за межами підпорядкованого йому полку, тобто село Соснівку Конотопської сотні Ніжинського полку, яка безпосередньо прилягала до володінь самого Я. К. Лизогуба. 17 серпня 1687 р. І. С. Мазепа підписав універсал про передачу згаданого населеного пункту Я. К. Лизогубу [14, с. 104]. Інші володіння Г. І. Самойловича на території Чернігівського полку також перейшли до Я. К. Лизогуба чи перебували у власності самого гетьмана [10, с. 40–41].

Ймовірно, один з маєтків родини Самойловичів у Седневі, в якому жив І. С. Самойлович ще будучи полковником Чернігівського полку [8, с. 147] та який неодноразово відвідував за роки гетьманства, також потрапив до рук Я. К. Лизогуба. Увагу до Седнева новопризначеного у 1687 р. чернігівського полковника міг привернути і такий факт: коли після Коломацької ради І. С. Самойлович був усунений від влади та відправлений на заслання до Тобольська, його дружина Марія Іванівна (у дівоцтві Голуб) також мала відбувати заслання, проте набагато ближче – у Седневі [18, с. 478]. Можна припустити, що приглядати за виконанням вироку для М. І. Самойлович було доручено саме Я. К. Лизогубу.

Розпочати займатися облаштуванням своїх резиденцій у Чернігові та Седневі Я. К. Лизогуб, через доволі пізнє (грудень 1687 р.) підтвердження своїх прав на полковникування, здатен був тільки з весни 1688 р. (муровані пам'ятки цивільної архітектури дійшли до нашого часу – чернігівський «Будинок Лизогуба» та седнівська «Кам'яниця Лизогуба»). Коштом Я. К. Лизогуба у Седневі було збудовано храм Різдва Пресвятої Богородиці [22]. Згідно джерел, завершення будівництва храму було датовано 1690 р. [21, с. 14]. У самому ж процесі будівництва храму брали участь місцеві жителі. У 1902 р. було зафіксовано розповідь седнівського старожила М. І. Шишки про те, що «баба его, по прозвищу Бакаювна, за деньги, когда была еще девочкой лет 11 – 13, носила цеглу (кирпич) на эту церковь, т.е., подносила ее рабочим, и получала от какой-то Гелёски, помагавшей постройке храма, по шелягу» [6].

За І. С. Мазепи новий чернігівський полковник виконував обов'язки наказного гетьмана у 1694 та 1696 рр. [8; 14]. Особливо відзначився Я. К. Лизогуб під час облоги та штурму Азова у 1696 р., коли завдяки його військовому таланту і досвіду внесок у взяття неприступної турецької фортеці гетьманцями став вирішальним.

Після повернення до Чернігова з перемогою, Я. К. Лизогуб поступово втрачав життєві сили і 9 серпня 1698 р. відійшов в інше життя. Поховано чернігівського полковника було в усипальниці біля Успенського собору в Чернігові, яку він сам розпочав будувати, а завершив його син Ю. Я. Лизогуб 14 вересня 1701 р.. На стіні усипальниці Я. К. Лизогуба збереглася епітафія [21, с. 12]:

*«Зде Яков Лизогуб воин роский славный.
Полковник Черниговскій храбрый бодрый давный
Благоразумный сего града оградитель
Азова и многих мест крепкий победитель
В тысяч шестсот осьмый год на девять десятый.
Августа в девятый день в небесный град взятый
Храма же сего над ним прецедрейший здатель
Евфим от тих цнот честей истый подражатель
Егда zde молитеся кончить слова тыми:
Христе душу Якова впокой со святыми».*

Джерела та література:

1. Акты ЮЗР. – СПб, 1869. – Т. 6. – 279 с.
2. Акты ЮЗР. – СПб, 1872. – Т. 7. – 398 с.
3. Акты ЮЗР. – СПб, 1877. – Т. 9. – 494 с.
4. Акты ЮЗР. – СПб, 1879. – Т. 11. – 410 с.
5. Антонович В. Паны Ходыки, воротилы городского самоуправления в Киеве в XVI–XVII ст. / В. Антонович // Киевская старина. – 1882. – № 2. – С. 233–261.
6. Балыка А. Город Сновеск ныне м. Седнев / А. Балыка // Земский сборник Черниговской губернии. – 1901. – №1 – С. 45–84.
7. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVIII ст.: організація та структура влади / Н. Білоус // Соціум : Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип. 2. – С. 23–39.
8. Величко С. В. Літопис [Т. 2] / [пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К.: Дніпро, 1991. – 642 с.
9. ІР НБУВ, ф. II, спр. 15422.
10. Кондратьєв І., Кривошея В. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. Любеч / І. Кондратьєв, В. Кривошея. – К.: ІІІЕНД НАНУ, 1999. – 106 с.
11. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва : Канівський полк / В. Кривошея. – К.: Стилос, 2006. – 220 с.
12. Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII в. : 11. Дмитрашки-Раичи / А. М. Лазаревский // Русский архив: Историко-литературный сборник. – 1875. – Вып. 8. – С. 402–405.
13. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии : Лизогубы / А. Лазаревский // Киевская Старина. – 1882. – № 1. – С. 101–125.

14. Летопись или описание краткое знатнейших действий и случаев, что в котором году діялось в Украины малороссийской – обіих сторон Дніпра и кто именно когда гетманом был козацьким (1506–1737) // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный комиссией для разбора древних актов / [за ред. В. Б. Антоновича]. – К.: Типография Т. Г. Корчак-Новицкого, 1888. – С. I–LIX; С. 3–69.
15. Лукомский В. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник [Репринтное издание] / В. К. Лукомский, В. Л. Модзалевский. – К.: Либідь, 1993. – 324 с.
16. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства. В 2-х томах / Г. А. Милорадович. – СПб.: Губернская типография, 1901. – Т. 2. – Ч. 3, 4, 5, 6. – 876 с.
17. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник [Т. 3] / В. Л. Модзалевский. – К.: Типо-Литография С. В. Кульженко, 1912. – 815 с.
18. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник [Т. 4] / В. Л. Модзалевский. – К.: Типо-Литография С. В. Кульженко, 1914. – 858 с.
19. Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / С. О. Павленко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 602 с.
20. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / О. І. Рігельман; вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О. Щербака. – К.: Либідь, 1994. – 768 с.
21. Таранушенко С. Лизогубівська кам'яниця у Седневі / С. Таранушенко. – Харків: Рух, 1932. – 52 с.
22. Тарасенко О. Седнів у історико-статистичному опису Чернігівської єпархії архієпископа Філарета (Гумілевського) / О. Тарасенко // Містечко над Сномом : Збірник статей і матеріалів. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 168–184.
23. Тестамент чернігівського полковника Якова Кіндратовича Лизогуба / [публікація І. Ситого] // Пам'ять століть. – 1996. – № 3. – С. 10–14.
24. Українське козацтво : Мала енциклопедія / [під ред. Ф. Г. Турченка та ін.]. – Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с.

Тетяна Севастянова

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ЄВРЕЙСЬКИЙ НАРОДНИЙ ТЕАТР «ШПІГЛ» – ПРОДОВЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ

У статті висвітлено становлення єврейського народного театру «Шпігл». Досліджено етапи його діяльності та проаналізовано вклад у культурно-мистецьке життя Чернігова.

Ключові слова: національні меншини, театр «Шпігл», міжнародний єврейський фестиваль, театральна труппа Ліденталя.

Творчість національних театральних колективів дозволяє зрозуміти їхні традиції, звичаї, обряди, національні цінності. Це все разом допомагає українцям наблизитись до інших народів. Усвідомити те, що всі національні меншини і титульні нації не діляться на поганих та хороших. Вони є рівні між собою. Особливо гостро дане питання постає в наш час. Коли в Україні між українцями і національними меншинами різні сили намагаються розпалити національну ворожнечу.

Під керівництвом Ірини Савицької у 1990 році в Палаці дітей та юнацтва був організований театральний гурток, який з часом став міні-театром «Кожен обирає для себе» [3, с. 4]. На початку гуртківці займалися проведенням новорічних ранків та інших свят для дітей. У 1994 р. гуртківці створили власний «канський» фестиваль, де члени міні-театру виконували ролі режисерів-постановників. Такий захід дуже сподобався як організаторам, так і учасникам й поступово став традицією для театального колективу. Згодом на основі «канського» фестивалю, був створений фестиваль «Відображення». У 1997 році в рамках цього фестивалю в приміщенні театру ляльок на конкурс було представлено п'єси С. Мрожека, К. Чапека, Б. Брехта, С. Моєма, Шолом-Алейхема, С. Беккета, які відображали життя єврейського народу. Репортаж про фестиваль показали по місцевому телебаченню. Керівник благодійного єврейського фонду «Хесед Естер» Ірина Лапко зацікавилася представленими роботами і запропонувала виступити на найближчому святі єврейської общини з постановками «Дружина – єврейка» Б. Брехта і «Царство небесне» Шолом-Алейхема [4, с. 7].

У 1998 р. напередодні дня єврейської культури міні-театр «Кожен обирає для себе» отримав назву «Шпігл», що в перекладі на українську означає «дзеркало». В одному з інтерв'ю

Ірина Савицька так пояснила вибір саме такої назви: «... наш театр і наші спектаклі – віддзеркалення наших бажань і надій. Ми показуємо вам світ таким, яким його бачимо. Хочеться, щоб глядач побачив на сцені самого себе, з своїми мріями, побоюваннями, достоїнствами і пороками» [9, с. 3].

У різний час колектив театру складався, як з школярів, студентів, так із дорослих людей різних національностей. Акторський склад театру постійно оновлювався. Для того щоб скоротити кількість претендентів, запровадили іспит з акторської майстерності. Заняття проводились за звичай 3 – 4 рази на тиждень. Відшліфовувалась сценічна мова, фехтування, сценічний рух, а також безпосередньо репетиція вистав. Додатково двічі на тиждень займались хореографією. Запрошували акторів міських театрів, які проводили майстер-класи для студійців. Репертуар театру «Шпігл» був надзвичайно різноманітним та відображав єврейську театральну традицію, яка брала свій початок від театральної трупі Ліденталя 40-х років ХХ ст.

Визначною подією в творчій діяльності театру «Шпігл» став прем'єрний показ вистави «Кільце Соломона», який відбувся 24 лютого 2000 р. в приміщенні Чернігівського обласного державного українського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка. Спектакль був присвячений десятиріччю діяльності театального колективу і створений за сценічною версією авторського тріо у складі Ірини Савицької, Валентини Томіліної й Олександра Чевана в жанрі філософської казки за текстами іудейських, арабських, християнських джерел з використанням уривків з творів О. Купріна.

Майже тисячний зал Чернігівського обласного державного українського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка був у захваті. Пізніше театральний колектив виступав з цією ж п'єсою у різних містах країни – Києві, Житомирі, Мукачеві, Ужгороді, Славутічі, Сімферополі та ін. Самобутність вистави підкреслювали національні єврейські танці та прості декорації, основа яких чотири дзеркала, що поглинають, випускають, відображають акторів. Чотири дзеркала – чотири основні мотиви, чотири основні змістовні деталі за допомоги таких засобів режисери розкрили почерк єврейського театру [2, с. 4; 5, с. 4].

Найвизначнішого успіху п'єси «Кільце Соломона» досягла у Львові. Вона була представлена на I-му Міжнародному фестивалі єврейського театального мистецтва «Сузір'я лева», що проходив з 10 по 14 листопада 2002 року. Спектакль був визнаний одним із трьох найкращих, за нього колектив отримав «Великого кришталевого лева» [9, с. 3].

Театр «Шпігл» невпинно розвивався і вже в 2003 р. в Чернігові на сцені Чернігівського філармонічного центру представив трагікомедію відомого драматурга Г. Горіна «Чума на обидва ваших дома!» у постановці режисера Ірини Савицької. Після цієї вистави Чернігівському відкритому єврейському театру «Шпігл» постановою від 2 червня 2003 р. було присвоєно звання «народного аматорського».

На Всеукраїнському фестивалі аматорських театрів «Театральна осінь», що проходив з 26 по 29 жовтня 2005 р. у Прилуках, театр «Шпігл» представив трагікомедію Г. Горіна «Чума на обидва ваші дома!» і переміг у номінації «Театральне мистецтво», ставши лауреатом I ступеня [1, с. 18].

29 травня 2005 р. Чернігівський народний єврейський театр «Шпігл» представив нову п'єсу для чернігівської публіки «Моня Цацкес – прапороносець» за однойменною повістю Ефраїма Севели. Дія п'єси розгортається в одному з полків 5-ї Литовської дивізії – унікального для Червоної Армії формування, що складався на 40 % з євреїв. Окремі з підрозділів цієї дивізії були повністю єврейськими, навіть команди спочатку доводилося віддавати на ідиш, адже покликані сюди вихідці з єврейських містечок Литви і Польщі, що стали радянськими громадянами перед самою війною, часом не розуміли ні російської мови, ні комуністичної ідеології. Спектакль має ряд змінюваних один одного сюжетів – про будні в навчальній частині, про солдатський побут, про складні взаємини підлеглого і командного складу армії, про казенне обігрування понять «подвиг» і «любов до Батьківщини». Діапазон характерів у п'єсі найширший. Тут і класичний недотепа – Фіма Шляпентох, і боягуз та кар'єрист політрук Кац, і грубі та прямолінійні службовці старшина Качура та підполковник Штанько, і Моня Цацкес, для якого «бути євреєм» – означає думати і діяти швидко, намагаючись знайти вихід з будь-якої

ситуації. А після всього пережитого мати силу не втратити людяність і не уподібнитися тим, хто зруйнував його будинок і знищив його родину. Вистава викликала масу емоцій у глядачів і була поставлена настільки вдало, що вже 9 листопада 2005 р. у Києві була представлена в рамках VIII-го Міжнародного фестивалю театрального мистецтва «Блукаючі зірки», а також у Львові на III-му Міжнародному фестивалі єврейського театрального мистецтва «Сузір'я Лева» 2006 року. П'єса отримала нагороду в номінації «Краще сценографічне рішення вистави» [7, с. 3; 1, с. 18].

У 2005 році рішенням міського голови Чернігова О. Соколова за підтримки управління культури Чернігівської міської ради та Чернігівської міської єврейської громади «Хесед Естер» був заснований щорічний Фестиваль єврейської культури ім. Шолом-Алейхема. Яскравою подією у творчій діяльності театру «Шпігл» стало відкриття III-го фестивалю, яке відбулося 25 березня 2008 р. на сцені Чернігівського обласного дитячого театру ім. Довженка. Творча програма «Шолом-Алейхем на театральній сцені» була відкрита прем'єрою спектаклю «Царство небесне» у виконанні Чернігівського народного єврейського театру «Шпігл». За десять років існування актори театру створили сталі традиції в єврейському театральному мистецтві Чернігова, не відходячи від традицій аматорської театральних колективів минулих років, вкрапляючи у театральне мистецтво України елементи єврейської культури, розкриваючи спосіб мислення і життя єврейського народу [8, с. 3; 9, с. 3].

Значення діяльності єврейського театру «Шпігл» полягає у синтезі досвіду єврейських театральних колективів, що йому передували, та нових вимог часу, що постали перед театральним мистецтвом; у популяризації творів про життєвий та культурний поступ єврейського народу; у донесенні до українського глядача світоглядних особливостей євреїв через героїв п'єс та поясненні мотивів тих чи інших вчинків зображуваних на сцені.

Джерела та література:

1. Адрузова Н. Чем удивить театральную публику? / Н. Адрузова // Семь дней. – 2005. – 25 мая. – С. 18.
2. Драган І. П'ять днів із двадцяти років / І. Драган // Біла хата. – 2002. – 6 грудня. – С. 4.
3. Кузнецова В. Золотая пава удачи / В. Кузнецова // Тхия. – 1999. – № 9. – 17 сентября. – С. 4.
4. Кузнецова В. «Шпігл» відзначив перше десятиріччя / В. Кузнецова // Чернігівські відомості. – 2001. – 2 березня. – С. 7.
5. Ривкина Е. Философская сказка в четырех зеркалах / Е. Ривкина // Тхия. – 2003. – №12. – 17 декабря. – С. 4.
6. Савицкая И. Наши гастроли / И. Савицкая // Тхия. – 2001. – №4. – 24 апреля. – С. 4.
7. Чеван А. Моня Цацкес – знаменосец / А. Чеван // Тхия. – 2005. – № 6. – 20 июня. – С.3.
8. Чеван А. Наша фестивальная осень / А. Чеван // Тхия. – 2005. – № 11. – 21 ноября. – С. 3
9. Чеван А. Фестиваль собирает друзей / А. Чеван // Тхия. – 2007. – 13 апреля. – № 4. – С. 3.

РОЗДІЛ 4. ПЕДАГОГІКА

Юлія Аніщенко

ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ (на прикладі підручників з історії України для 7 класу)

У статті проаналізовано результати гендерних експертиз шкільних підручників з історії. На основі аналізу підручників з історії України для 7 класу автор визначила роль і місце жіноцтва в історії, дійшовши висновку про порушення в підручниках гендерної рівноваги, а також запропонувала шляхи вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: шкільні підручники з історії, гендерна нерівноправність, гендерна дискримінація, гендерні стереотипи, роль і місце жінок в історії.

На сьогоднішній день в Україні однією з актуальних проблем є гендерна рівноправність. Про це йдеться у звіті The Global Gender Gap Report 2014 [6], що вираховував загальнонаціональні показники гендерних диспропорцій в економічній, політичній та освітній площинах, а також в сфері охорони здоров'я. На основі цих підрахунків Україна посіла 56-е місце з 142 країн світу в рейтингу гендерної рівності.

Гендерна нерівність у освіти бере свої коріння із навчання в школі, де, як показують останні дослідження, навчальні програми і навіть зміст шкільних підручників у переважній більшості дискримінує жіночу статтю, показуючи своїми матеріалами, що чоловік повинен домінувати в суспільстві. Отже, саме в школі відбувається нав'язування поведінки залежно від статті. Це все відображено й безпосередньо в шкільних підручниках з історії, в яких відсутня гендерна рівновага [4].

З іншого боку, гендерне рівноправ'я вимагає й рівномірного розподілення чоловічих і жіночих ролей у змісті підручників з історії України. Однак відсутність комплексного гендерного аналізу шкільних підручників з історії робить цю тему актуальною і своєчасною.

З другої половини ХХ ст. вчені почали досліджувати сферу освіти і наявність в ній гендерних стереотипів, що впливає на свідомість підростаючого покоління. Так, проблема гендерної дискримінації у підручниках із гуманітарних дисциплін, зокрема, історії висвітлюється у працях С. Вихор [1], Н. Генсіцької-Антонюк [5], Т. Говорун [7], В. Дякова [8], О. Марущенко [12], О. Кікінежді [7] та багатьох інших.

Зокрема, Н. Генсіцька-Антонюк дійшла висновку, що гендерна дискримінація наявна в шкільних підручниках як для початкової, так і для середньої і старшої школи. Вона наголосила на тому, що гендерні стереотипи формують свідомість школярів, впливають на їхню поведінку в подальшому житті, тому вважає за необхідне реформування освіти [5].

О. Марущенко довела, що дискримінація за статевою ознакою існує на сторінках підручників з всесвітньої історії та історії України, починаючи з 5 по 11 клас. Гендерна експертиза, проведена дослідницею, показала нерівномірність у співвідношенні ілюстрацій, кількості згаданих чоловіків і жінок, а також серед фотографій портретного типу [12].

Т. Говорун та О. Кікінежді проаналізували шкільні підручники з різних дисциплін і зупинилися на співвідношенні чоловічих та жіночих зображень, а в змісті їхніх текстів – на стереотипному розумінні «жіночих» і «чоловічих» ролей у суспільстві [7]. Як відомо, за допомогою зору людина отримує переважну більшість усієї інформації, тому саме малюнки й рисунки, які пропонуються у підручниках в якості наочності, впливають на підсвідомість учня; гендерні стереотипи переносяться на поведінку в житті і, як наслідок, може виникати гендерна дискримінація на ринку праці.

С. Вихор підрахував частотність згадування жінок у порівнянні із чоловіками на сторінках підручників з історії стародавнього світу для 6 класу, історії України для 8 класу, всесвітньої історії для 9 класу та новітньої історії України для 10 класу і наголосив на тому, що «кількість зображень та згадок про чоловічу стать у текстах у десятки разів перевищує аналогічні про жінок, що свідчить про порушення гендерної рівноваги» [1, с. 22]. Дослідник стверджує, що шкільні підручники з історії налаштовують на розповсюдження гендерних стереотипів у сучасному світі, сприяють тому, щоб роль чоловіка вважалася головнішою, а жінки – другорядною.

Як бачимо, дослідники приділяють недостатньо уваги питанню гендерної рівності в підручниках з історії України на відміну від підручників із всесвітньої історії. Тому метою дослідження є здійснення гендерного аналізу підручників з історії України для 7 класу і визначення ролі і місця жіноцтва в історичному процесі.

Для цього нами було підраховано кількість згадувань чоловіків і жінок у текстах параграфів, в історичних джерелах, і одиночних зображень видатних чоловіків і жінок, розміщених у підручниках з історії України для 7 класу [2; 11; 14]. Результати підрахунків відображено в нижченаведеній таблиці.

Автори підручників	Кількість чоловіків і жінок у текстах підручників	Кількість чоловіків і жінок в текстах історичних джерел	Кількість одиночних зображень чоловіків і жінок
Лях Р.Д., Темірова Н.Р.	63:12	16:1	26:4
Власов В.С.	60:9	34:4	15:1
Смолій В.А., Степанков В.С.	77:8	17:1	21:2

Проаналізувавши підручники з історії України для 7 класу, не залишається сумнівів, що жіноцтву в історії Київської Русі не приділена належна увага, а їх роль і місце в історичному процесі не визначені. Зокрема, всі підручники описують максимум двома реченнями доньок Ярослава Мудрого. Про Анну Ярославну, королеву Франції, згадується лише те, що вона привезла Реймське Євангеліє у Францію і цим посприяла розвитку культури. Про Єлизавету Ярославівну зазначено лише про її одруження з королем Норвегії. У підручнику Р. Д. Ляха і Н. Р. Темірової взагалі не згадується донька Ярослава Мудрого Анастасія, хоча вона була королевою Угорщини, з її ім'ям пов'язують закладення декількох монастирів [9].

За нашими спостереженнями, серед діячів культури давньоруської доби згадується лише Анна (Янка) Всеволодівна, онука Ярослава Мудрого, але тільки в одному реченні про те, що вона заснувала при Андріївському монастирі першу школу для дівчаток [13, с. 28]. Також згадується тільки в підручнику Р. Д. Ляха і Н. Р. Темірової Євпраксія, донька князя Мстислава Володимировича, яка склала перший медичний трактат «Мазі». Виникає питання – чому внесок інших жінок не відображений у текстах підручників?

Зокрема, не згадується онука Володимира Мономаха Єфросинія Полоцька, котра заснувала Полоцький Спасо-Єфросиніївський монастир, який зберігся і до сьогодні, а також нею була закладена церква в ім'я Пресвятої Богородиці, навколо якої виник чоловічий монастир [10].

Отже, місце і роль жінок в історії Давньоруської держави применшена. За підрахунками П. П. Гая-Нижника, «зі ста трьох руських князівен, більшою чи меншою мірою знаних істориками, відомі нам імена і долі мають вісімдесят вісім, і ще п'ятнадцять князівен, свідчення про яких дійшли до наших днів, невідомі сьогодні за іменем» [3], а в текстах шкільних підручників з історії України для 7 класу, за нашими спостереженнями, зустрічається максимум 12 жінок, що свідчить про спробу «заховати» їх в плині історії. В основному про жінок

згадується лише в контексті династичних зв'язків. У підручниках з історії України немає ніякої «побутової» інформації, пов'язаної із жіноцтвом, окрім опису та зображень жіночого одягу.

Таким чином, на основі існуючих гендерних експертиз шкільних підручників з історії та власних досліджень, не залишається сумнівів з приводу того, що вони є гендерно диференційованими, а це породжує стереотип жінки-господині, що оберігає домашнє вогнище і піклується про сім'ю і затишок в оселі й не займається самореалізацією, яка необхідна кожній людині не залежно від статі. Водночас, підручники формують модель поведінки чоловіка, який має домінувати в сім'ї та суспільстві.

Тому, на нашу думку, освіта потребує реформування, починаючи з підручників, оскільки цивілізоване суспільство не може жити в гендерній нерівності. Для вирішення цього питання слід:

- збільшити використання в підручниках фрагментів історичних джерел, які відображають діяльність жінок;
- подавати більше інформації про і про менш відомих своїм внеском княгинь і князівен;
- при описі побуту звернути увагу на розподіл праці, на традиції, звички, які стосуються жінок, а не лише згадувати про їхній одяг;
- додати до позатекстового компоненту підручників більше одиночних і колективних зображень з жінками;
- не акцентувати на головній ролі чоловіків в історії.

Такі зміни сприятимуть встановленню гендерної рівності як в шкільних підручниках з історії України для 7 класу, так і в цілому для історичного процесу.

Джерела та література:

1. Вихор С. Теорія і практика гендерного аналізу підручників з історії для середніх і старших класів / С. Вихор // Вісник Запорізького національного університету. – 2005. – № 1. – С. 18–23.
2. Власов В. С. Історія України: [підруч. для 7-го кл. загальноосвіт. навч. закл.] / В. С. Власов – К.: Генеза, 2007. – 208 с.
3. Гай-Нижник П. П. Князівни та княгині Руси-України (X–XIV ст.). Короткий нарис / П. П. Гай-Нижник // Час і Події (Чикаго, США). – 2012. – № 25. – 20 червня (Частина 1); – 2012. – № 26. – 27 червня (Частина 2). – Режим доступу: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2012doc.knyazi.php>
4. Гендерна експертиза шкільних підручників та навчальних посібників для загальноосвітніх навчальних закладів / О. Семиколенова, Р. Євтушенко, О. Данилевська, С. Вихор, Т. Бакка, Т. Мелешенко, В. Власов // Гендерні стандарти сучасної освіти. Збірка рекомендацій. – К., 2011. – Ч. II. – С. 56–106.
5. Генсіцька-Антонюк Н. О. Аналіз впливу змісту шкільних підручників на гендерну соціалізацію особистості школяра у контексті ідей В. О. Сухомлинського / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Педагогічний дискурс. – 2011. – Вип. 10. – С. 119–123.
6. Глобальний Звіт про стан гендерної рівності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civicua.org/news/view.html?q=2370111>
7. Говорун Т. Гендерна дискримінація в сфері освіти [Електронний ресурс] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – Режим доступу: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1200305760>
8. Дяків В. Г. Гендерні проблеми у підручниках всесвітньої історії на прикладі «Всесвітня історія. Новий час (XV–XVIII ст.) І. М. Ліхтей» / В. Г. Дяків // Збірник тез наукової конференції молодих вчених в рамках Всеукраїнського гендерного освітнього форуму «Через освіту до рівності», 17–18 лютого 2010 р. – К., 2010. – С. 256–259.
9. Карпов А. Ю. Анастасія Ярославна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.portal-slovo.ru/history/35770.php>
10. Карпов А. Ю. Ефросинія Полоцкая [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://plop.in.ru/history/44606.html>
11. Лях Р. Д. Історія України: [підруч. для 7-го кл. загальноосв. навч. закл.] / Р. Д. Лях, Н. Р. Темірова. – Вид. 4-те, виправ. – К.: Генеза, 2004. – 192 с.
12. Марущенко О. Шкільні навчальні програми з історії у фокусі гендерного аналізу / О. Марущенко // Вісник Міжнародного слов'янського університету. – Харків, 2008. – С. 37–39.
13. Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси / Н. Л. Пушкарева. – М.: Мысль, 1989. – 286 с.
14. Смолій В. А. Історія України: [підруч. для 7-го кл. загальноосвіт. навч. закл.] / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Генеза, 2007. – 224 с.

ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї В ПОДОЛАННІ ПРОБЛЕМИ НЕУСПІШНОСТІ УЧНІВ У НАВЧАННІ

У статті розглянуто причини виникнення та можливі шляхи вирішення проблеми відставання учнів у навчанні.

Ключові слова: неуспішність, відставання учнів у навчанні, причини неуспішності, учні, батьки, вчителі.

Неуспішність – це гостра проблема сучасної школи, яка турбує і батьків, і вчителів, і самих учнів. Відставання учнів у навчанні викликає занепокоєння також і в медиків, яким доводиться стикатися з наслідками невміння чи небажання маленьких пацієнтів добре вчитися. Адже стреси, породжені «не потраплянням у ритм» навчального процесу, «не такими» оцінками, на жаль, нерідко стають причиною різних недуг, найчастіше соматичних, коли страждають як тіло, так і душа. У цьому відношенні вирішення даної проблеми багато в чому залежить від уміння й готовності батьків та вчителів вчасно розпізнати тривожні тенденції в поведінці школяра, допомогти та врівноважити непрості ситуації [4, с. 11].

В. Цетлін встановила наступні ознаки, які можуть свідчити про відставання учня в навчанні: а) школяр не може пояснити, у чому складність завдання, намітити план його розв'язання самостійно, вказати, що нового отримано в результаті його розв'язання; б) не задає запитань щодо суті вивченого, не робить спроб знайти правильну відповідь і не читає додаткової до підручника літератури; в) пасивний і відволікається в ті моменти уроку, коли триває пошук, потрібні напруження думки, подолання труднощів; г) не реагує емоційно (міміка, жест) на успіхи й невдачі, не може оцінити свою роботу, не контролює себе; ґ) не може пояснити мету виконуваної ним справи, не може сказати, на яке правило вона задана, не виконує вказівок правила, пропускає дії, плутає їх порядок, не може перевірити отриманий результат і перебіг роботи; д) не може відтворити визначення понять, формул, доведень, викласти систему понять, відійти від готового тексту; е) не розуміє тексту, побудованого на вивченій системі понять. Ця сукупність ознак відставання може конкретизуватися стосовно навчальних предметів [10, с. 54–55].

Причини відставання в навчанні поділяють на наступні групи: 1) недоліки фізичного та психічного розвитку (слабке здоров'я, нерозвинута пам'ять і мислення, відсутність навичок навчальної праці); 2) недостатній рівень вихованості (відсутність інтересу до навчання, слабка сила волі, недисциплінованість, відсутність почуття обов'язку й відповідальності); 3) недоліки в діяльності школи (відсутність у класі атмосфери поваги до знань, недоліки в методиці викладання, недостатня організація індивідуальної та самостійної роботи учнів, байдужість і слабка підготовка вчителя); 4) негативний вплив атмосфери в сім'ї (низький матеріальний рівень життя сім'ї, негативне ставлення батьків до школи, відрив дітей від процесу навчальної праці та ін.) [9, с. 199].

Зрозуміло, що все нове трохи лякає, тому «перший раз у перший клас» стає стресом і для батьків, і для дитини. Проблема, як правило, назріває, коли першокласники починають одержувати оцінки. Адже Свято знань, квіти, посмішки закінчуються й дуже швидко починається «проза». Оцінки бувають різні, включно з незадовільними. Відтак, виникають перші стреси та конфлікти – між учнями й учителями, між учителями та батьками, між батьками й дітьми, але здебільшого ніхто не намагається поміркувати над причинами, чому дитина не встигає за умовами навчального процесу [4, с. 11].

Для дитини прихід до школи має різне значення. Це нове оточення, нові друзі, новий будинок, нові вимоги – словом, майже все зовсім нове та невизначене. Дитячі стереотипи, які до цього були сформовані, повністю порушено. І якщо батьки не привчили сина чи доньку до самостійності, малим школярам украй важко правильно зорієнтуватися в нових обставинах, бо вони не вміють належним чином контролювати свою поведінку, не готові до тих вимог, які ставить перед ними життя. Проте, з погляду психології, за нормального розвитку особистості дитина в 6-річному віці повинна мати елементарні навички поведінки, що спрацьовували б

автоматично (наприклад, вітатися, прощатися тощо). І ці елементарні навички треба закласти ще до школи, бо в школі це робити вже пізно [8, с. 97–98].

Очевидно, що кожна дитина адаптується до школи по-різному. Добре, якщо цей процес у неї відбувається на позитивних емоціях, якщо вчитель розуміє учня, а той не боїться спитати або перепитати, коли чогось не втямив. Деякі моменти залежать від того, чи «пощастило» з учителем. Але все-таки батьки мають так налаштовувати дітей, аби ті не соромилися, якщо вони чогось не знають. Учитель просто не в змозі дійти до кожного, якщо в класі сорок або більше дітей. Ефективно організувати навчальний процес учителю за нинішньої наповненості класів непросто. Крім того, програми в молодших класах нині надзвичайно насичені. Іноді навіть доктор фізико-математичних наук не здатен пояснити дитині, яка навчається в першому або другому класі, як виконати домашнє завдання з математики згідно з алгоритмом, викладеним на уроці. Школярі засвоюють у школі масу інформації, яка навряд чи згодиться їм у житті, і не одержують простих практичних знань, потрібних щодня. Унаслідок цього мозок перевтомлюється й дитина втрачає інтерес до навчання. В неї зникає бажання ходити до школи, бо вона не розуміє, для чого вчитися [4, с. 11].

Серед безлічі причин неуспішності школярів найвагомішими, на наш погляд, є стреси, отримувані дітьми через непідготовленість до школи, навчальні перевантаження, авторитарна педагогіка та іспити. Одним із таких «етапних» стресів стає перехід із четвертого класу до п'ятого. У молодших класах була одна вчителька, до якої діти звикли й уже знали, чого від неї чекати. А тут щогодини – інша людина, до якої треба пристосовуватися, бо в кожного педагога свій власний погляд на дітей, на процес навчання, на вимоги, зрештою, просто різний настрій. Дитина, котра має занижену адаптогенність (здатність пристосовуватися до нових обставин), уже заздалегідь запрограмована на проблеми в п'ятому класі. У неї з'являються «нелюбі» уроки. А батьки, часто цього не розуміючи, удома контролюють тільки оцінки [1, с. 290–292]. Психологічне навантаження на дитину значно зростає. І якщо в четвертому класі в неї були певні проблеми з навчанням, то в п'ятому – це може закінчитися нервовим зривом аж до появи судом [6, с. 67–68].

Складнощі можуть посилюватися ще й від зміни класу. Раніше від першого року до останнього дитина здебільшого навчалася в одному й тому самому колективі. Нині ж нерідко впродовж навчання в школі класи не раз «перетасовують». Так, дитячий колектив легко формується в першому класі, де за півдня всі встигли перезнайтися, обмінятися цукерками тощо. А от у старших класах процес «притирання» може тривати півроку або навіть більше й проходить набагато важче [4, с. 11]. Якщо ж таке «перетасовування» відбувається при переході з четвертого до п'ятого класу, то діти мають звикати не тільки до нових учителів, а й до нового колективу, то стрес не те що подвоюється, а й потроюється й невідомо, як на це зреагує дитина [3, с. 6–8].

Нинішні освітні програми, на жаль, не враховують можливостей дитячого мозку. Нормально розвинений мозок, наче губка, поглинає тим більше, чим більше в нього вкладають. Та можливості його не безмежні: інформація має бути дозованою. А в наших дітей нині багато проблем з інформацією взагалі: в їхньому розпорядженні комп'ютер, мережа Інтернет, телевізор, планшет. Однак часто ми не можемо сказати, коли наші діти востаннє гуляли на свіжому повітрі, грали на майданчику в футбол чи інші рухливі ігри, каталися на ковзанах чи на лижах. Під час руху нормальний людський організм виробляє адреналін, який протидіє адреналінові стресовому, тобто можна стверджувати, що організм долає стреси завдяки рухові. Наші ж діти сидять і дивляться телевізор або грають у комп'ютерні ігри. У них мимоволі виробляється пасивний адреналін [2, с. 263–265]. Було б дуже добре заняття в школі побудувати таким чином, щоб уроки поєднувалися з прогулянками. Адже рухатися, перебувати на свіжому повітрі дуже корисно. На жаль, у нас іще немає культу здорового способу життя. Піти із сім'єю покататися на лижах або поплавати – на жаль, це не закладено в стереотип сучасної сім'ї [3, с. 6–8].

Інша проблема – голови наших дітей забиті найрізноманітнішою інформацією. Але забуваємо елементарні речі, без яких ніхто не може стати справді повноцінною людиною. Якщо

ми не навчимо наших дітей милуватися квіточкою та оберегатися бджілку на ній, то ми ніколи не навчимо любити Батьківщину. А в нас природознавство як не на другому, то взагалі на третьому плані, зате престижним вважається вивчати іноземну мову й інформатику.

Сучасні діти дуже вразливі. Вони сприймають багато різноманітної інформації, дивляться безліч фільмів і вже в шість років аналізують процес народження інших дітей, процес смерті тощо, тобто досліджують на дитячому рівні процеси глобального значення. Діти тяжко переживають родинні драми, осмислюючи їх зовсім інакше, ніж дорослі. Для нас не дивина, коли вчитель зовсім не знає внутрішнього світу дитини. Не знають його нерідко й батьки. Дитина бачить шляхи вирішення тих проблем, що її непокоять, по-своєму. І от сьогодні вона замкнулася в колі цих проблем, а завтра взагалі не прийде до школи, а післязавтра в неї почнуться проблеми зі здоров'ям. Хотілося б, аби контакт батьків і вчителів був чітким, щоб при найпершому ж сигналі тривоги можна було швидко знайти спільну мову й діяти в інтересах дитини. Батьки нерідко нарікають, що вчителі мало звертають увагу на психологічний стан своїх учнів, що їх рідко цікавить, з якої причини не встигає або чогось не розуміє та чи інша дитина. Тому що відмахнутися від проблеми, сказати, що треба віддати дитину до спеціальної школи чи найняти репетитора, найлегше. А, можливо, в учня стрес і він не знає, як з нього вийти. Або в нього мозок виснажений. Якщо дитина раптом почала погано засвоювати матеріал, замкнулася в собі, стала агресивною, слід шукати причину й усувати її, а не вважати, що це якось там «переросте» [4, с. 11].

Виходячи з вищевикладеного, основні причини відставання у навчанні можна звести до таких груп:

- біопсихічні (спадкові особливості, задатки, здібності, особливості характеру);
- фізіологічні (слабке здоров'я, нерозвинута пам'ять і мислення, нерозвинуті навички навчальної праці);
- загальнопедагогічні (немає інтересу до навчання, почуття обов'язку, слабка сила волі, недисциплінованість);
- несприятлива атмосфера в школі (відсутність у класі поваги до знань, недоліки в методиці викладання, недостатня організація індивідуальної й самостійної роботи учнів, байдужість і непрофесійність учителя);
- морально-психологічний клімат у сім'ї (погані матеріальні умови життя сім'ї, негативне ставлення батьків до школи й навчальної діяльності дітей, відрив дітей від навчання та ін.) [5, с. 38–41].

Усі ці причини найчастіше розглядається на побутовому рівні й ніхто не заглиблюється в медичний аспект проблеми. А скільки ж ще є моральних травм, про які ніхто не знає й навіть не здогадується, – незаслужена образа, несправедлива оцінка, приниження особистості та багато інших, які теж так чи інакше впливають на психіку дитини [7, с. 31–32]. Тому хотілося б дати декілька порад батькам як найближчим і найріднішим для дитини наставникам, які можуть допомогти успішно подолати проблему відставання школяра в навчанні й уникнути таким чином небезпечних для його здоров'я наслідків:

- найкраще відновити душевний спокій дитини допомагають організовані дії, скажімо, чіткий розпорядок дня: їсти, готувати уроки, виконувати хатні справи, дивитися телевізор, лягати спати дитина повинна в чітко встановлений час. А на вихідних малюку необхідно знайти цікаве заняття для душі.

- Завжди дотримуватися своїх обіцянок, навіть якщо вони стосуються дрібниць. Ваш син або донька повинні бути впевнені у вас. Якщо пообіцяли дитині, що через п'ять хвилин прочитаете їй казку на ніч, не змушуйте малечу себе чекати – будьте в дитячій кімнаті через п'ять хвилин, а не сподівайтесь, що малюк засне сам, так і не дочекавшись вас.

- Послідовні та очікувані дії батьків – один з кращих засобів захисту від «накопичення» дитиною стресу, який може призвести до розладу фізичного здоров'я. Посадіть дитину поруч із собою на диван або в крісло, обніміть її й посидьте так деякий час. Зробіть дитині легкий масаж спини, ступенів або шкіри голови. Фізичний контакт заспокоїть вашого малюка і зменшить його стривоженість.

– Вимкніть вечірні новини, забудьте про Інтернет. Обговоріть з дитиною події дня: що сталося в школі, що малюк бачив, що нового дізнався.

– Частіше нагадуйте дитині, що ви її любите, що вона завжди зможе розраховувати на вас і що все буде добре [4, с. 11].

Таким чином, для того щоб успішно вирішити проблему відставання учнів у навчанні, школа й родина повинна постійно й цілеспрямовано здійснювати комплекс заходів, які допомагають уникнути прогалин у знаннях та навичках самостійної навчальної праці, розвивають в учнів увагу, уяву, пам'ять, мислення; долають негативне ставлення до навчання й виховують інтерес до знань; усувають зовнішні чинники, що призвели до неуспішності. Це допоможе в майбутньому уникнути відставання школяра в навчанні й пов'язаних з цим проблем, які стосуються виховання та фізичного розвитку дитини.

Джерела та література:

1. Главінська О. Д. Зв'язок низької навчальної успішності дитини із ставленням батьків до шкільного навчання / О. Д. Главінська // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К.: Фенікс, 2000. – Т. II. – С. 290–298.
2. Главінська О. Д. Інноваційно-психологічні підходи до підвищення навчальної успішності школярів / О. Д. Главінська // Збірник наукових праць Науково-дослідного центру «Економіка вищої освіти». – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С. 263–267.
3. Гриньова М. Саморегуляція та неуспішність школярів / М. Гриньова // Біологія і хімія в школі. – 2002. – № 3. – С. 6–9.
4. Косинська Ю. Дзвінок: на стрес чи на урок? / Ю. Косинська // Україна молода. – 2014. – 23 вересня. – С. 11.
5. Муханова І. Ф. Психологічні причини неуспішності учнів початкової школи / І. Ф. Муханова // Вісник МЕРІ. – 2000. – № 7. – С. 38–41.
6. Падалка О. С. Педагогічні технології: Навч. посібник / О. С. Падалка, А. С. Нісімчук, І. О. Смолюк, О. Т. Шпак. – К.: Просвіта, 1995. – 368 с.
7. Психологічна діагностика інтелекту, мислення, креативності дитини / [упор.: С. Максименко, Л. Кондратенко, О. Главник]. – К.: Мікрос – СВС, 2003. – 112 с.
8. Пути преодоления неуспеваемости / [сост. С. В. Петриченко]. – М.: Просвещение, 1986. – 288 с.
9. Фіцула М. М. Педагогіка / М. М. Фіцула. – К.: Академія, 2001. – 528 с.
10. Цетлин В. С. Неуспеваемость школьников и ее предупреждение / В. С. Цетлин. – М.: Знание, 1987. – 80 с.

Владислав Пархоменко

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО СУЧАСНОГО УРОКУ ІСТОРІЇ

У статті досліджено методичні аспекти підготовки вчителя до уроку історії. Також розглянуто характерні риси та особливості підготовки вчителем якісного уроку історії.

Ключові слова: сучасний урок історії, риси якісного уроку, мета уроку, особливості підготовки до уроку, етапи підготовки вчителя до уроку.

Результат досягнення мети будь-якого уроку значною мірою залежить від якості підготовки вчителя. Педагоги і методисти неоднозначно підходять до визначення сутності уроку, як основної організації навчального процесу школи. Так, на думку А. А. Вагіна, урок – це така форма організації педагогічного процесу, при якій педагог протягом точно встановленого часу керує колективною, пізнавальною й іншою діяльністю постійної групи учнів (класів) з урахуванням особливостей кожного з них, використовуючи види, засоби, методи роботи, що створюють сприятливі умови для того, щоб всі учні опановували основами досліджуваного предмета безпосередньо в процесі навчання, а також для виховання й розвитку пізнавальних здатностей й духовних сил школярів [2, с. 97].

Проблема підготовки вчителя до уроку є повсякчас актуальною для педагогів. Цій тематиці присвячено чимало наукових публікацій. Тема підготовки вчителя до уроку ґрунтовно

висвітлена у підручнику «Методика навчання історії в школі» О. І. Пометун та Г. О. Фрейман [11]. Дуже цінним джерелом щодо даного питання стали праці Л. Г. Мельника. Найбільш повно вчений викладає свої теоретичні судження в підручнику «Методика викладання історії в середній школі» [9]. У даній роботі автор аналізує та розглядає основні типи уроків й основні технології викладання. Не менш важливими є роботи наступних авторів: Н. Г. Дайрі «Викладання історії в середній школі» [6], Н. І. Шевченко «Технології навчання історії в старшій школі», Н. І. Шарикової «Методичні рекомендації з історичної пропедевтики», Ф. Л. Левітаса «Методика викладання історії», П. В. Гора «Підвищення ефективності навчання історії в середній школі» [5].

В основі раціональної організації уроку лежать вимоги, дотримання яких дозволяє вчителю підвищити ефективність діяльності учнів, а, отже, й якість навчання. В сукупності ці вимоги орієнтують педагога на моделювання структури уроку, що одночасно є критерієм якості проведеного заняття та допомагають спрямувати творчість учителя в правильне русло [3, с. 41].

Підготовка до уроку історії є важливим і відповідальним моментом для вчителя. На думку Е. Е. Вяземського та О. Ю. Стрелової, успішність його проведення залежить від низки чинників таких, як [4, с. 119]:

- розуміння та виконання вчителем сучасних вимог до уроку, які визначаються соціальним замовленням; цілей, а також освітніх, виховних і розвиваючих завдань; закономірностей і принципів навчального процесу;
- орієнтація навчання на національні пріоритети, цінності історичної освіти й суспільного виховання;
- спрямованість уроків історії на оволодіння учнями мовами вітчизняної й світової культури, духовним досвідом людства, на виховання цілісної картини світу та формування системи мислення;
- оптимальний баланс в змісті уроку компонентів світової, національної, регіональної й локальної історії;
- всебічна оцінка історичних факторів, що сприяє знайомству учнів з різними точками зору на ту саму подію або явище, і створення умов для формування в учнів власної, обґрунтованої точки зору;
- навчання учнів прийомам, що формують критичне ставлення до джерел інформації та здатність працювати з ними самостійно, роблячи власні висновки;
- творча, емоційна атмосфера, заснована на інтересі учнів до змісту уроку й видам навчальної роботи.

Успішність підготовки вчителя до уроку історії залежить від вивчення змісту навчальної програми, її пояснювальної записки, усвідомлення мети і завдань навчальної дисципліни загалом, та мети і завдань, які вирішує кожна тема окремо. Не менш важливим при підготовці вчителя є ознайомлення з підручниками, навчальними посібниками, спеціальною педагогічною та методичною літературою, досвідом роботи інших учителів, і аналіз власного досвіду. Також педагог має орієнтуватися на отримані раніше знання. З метою впровадження міжпредметних зв'язків на допомогу вчителю придуть знання з суміжних навчальних дисциплін.

Основним завданням, на початку навчального року, для вчителя є розподіл часу на вивчення всіх тем програми, визначення відповідних календарних термінів, з урахуванням кількості тижневих годин відведених на цей предмет, навчальним планом і розкладом занять. Розподілена таким чином навчальна програма є календарним планом роботи педагога з предмету.

До початку вивчення розділу або великої теми слід спланувати систему уроків (тематичне планування), що забезпечує логіку вивчення матеріалу, послідовність формування вмінь і навичок в учнів. Водночас продумати, які знання із вивчених раніше розділів програми необхідно використати, щоб учні добре зрозуміли новий матеріал і включили його до системи своїх знань; до яких питань варто повернутися, з метою кращого засвоєння нового матеріалу; які практичні роботи включити до плану і як пов'язати теорію з практикою, які екскурсії спланувати; які питання віднести на самостійне опрацювання; які тренувальні вправи і творчі

роботи запропонувати учням; як контролювати роботу й організувати самоконтроль учнів; де, з якою метою і як застосовувати варіанти завдань; у яких частинах роботи з теми і якими засобами вплинути на емоційні переживання школярів; як завершити роботу з теми і досягти повноцінного засвоєння знань, передбачених програмою, а також набули відповідних умінь та навичок.

На цьому етапі вчитель має з'ясувати стиль викладання у конкретному класі, ознайомитися з особливостями учнів, їх ставленням до навчання, навчальних предметів, це допоможе швидше зорієнтуватися в обстановці та в подальшому знаходити виходи з можливих педагогічних ситуацій. Усе це дає змогу педагогу продуктивно підготуватися до конкретного уроку.

Народження будь-якого уроку починається з усвідомлення його задач, інакше урок буде аморфним і випадковим. Характерною ознакою кожного уроку є зрозумілість навчальної мети, нерозривний зв'язок у вирішенні основних освітніх, виховних і розвиваючих завдань, та чіткість і послідовність їх виконання в ході проведеного уроку. Наступним кроком є визначення найбільш оптимального типу уроку, для досягнення поставленої мети та ретельний вибір засобів для реалізації завдань уроку. Таке стратегічне планування є принципово необхідним.

При підборі матеріалу до уроку та визначенні найбільш доцільних й ефективних для даного уроку методів і прийомів роботи вирішальним є зміст навчальної програми (на конкретний урок), освітні, виховні й розвиваючі завдання уроку, вік учнів, рівень їхніх знань, умінь.

Продумавши зміст і методику проведення уроку, вчитель зосереджується на розробці плану-конспекту. У ньому фіксується узагальнення матеріалу в результаті вивчення спеціальної й методичної літератури, структурно-функціонального аналізу й своїх міркувань над майбутнім уроком. Конспект відбиває педагогічний задум уроку і є його моделлю, сценарієм, розкриваючи хід уроку, діяльність учителя й учнів на всіх його етапах. Робота над конспектом допомагає організувати навчальний матеріал, логічну послідовність його викладу, визначити співвідношення ланок уроку, уточнити формулювання й поняття [7, с. 118].

Розробляючи конспект, учитель продумує, яка послідовність розташування ланок навчання, скільки часу варто відвести на кожен етап роботи: перевірки знань, умінь і навичок, вивчення нового, закріплення та повторення, завдання додому. Педагог обирає оптимальні методи, прийоми, засоби й організаційні форми навчання. Це можуть бути словесні, друковані, наочні або практичні методи, проблемно-пошукові або репродуктивні, самостійні види діяльності або під керівництвом учителя. Рішення про методи й прийоми роботи вчитель приймає із урахуванням специфіки класу й свого стилю роботи. Враховуються також стан учнів, їхній можливий настрій (наприклад, у святкові дні) і працездатність (який по рахунку урок), наявний час (для всіх етапів уроку з обліком виконуваних учнями завдань).

Головною рисою якісного уроку історії та основною вимогою до викладання історії у школі в цілому є високий науково-теоретичний рівень, відповідність викладання сучасному стану історичної й педагогічної науки, передовому педагогічному досвіду та практиці, закономірностям навчально-виховного процесу. При цьому шкільний курс історії як навчальний предмет в загальноосвітній школі повинен бути орієнтований, насамперед, на оволодіння основами знань про історичний шлях людства, його соціальний, духовний, моральний досвід, формування конкретно-історичних знань про історичну епоху, вирішення практичних завдань, уміння працювати з історичними джерелами. Не слід допускати ускладнення шкільного курсу історії й перевантаження учнів зайвим позапрограмним матеріалом [10, с. 93].

Істотною рисою якісного уроку історії є його цілісність й організаційна чіткість, тісний зв'язок всіх його елементів, певна тематична та структурна завершеність. Це залежить від підготовки вчителя й учнів. Неодмінною умовою організаційної чіткості в проведенні уроку є вміння вчителя створювати необхідну творчу навчальну атмосферу, живу зацікавленість усього класу й кожного учня в роботі, яка відбувається на уроці.

При висвітленні історичних подій необхідно використовувати весь арсенал образно-емоційних засобів, пам'ятаючи про те, що надлишкова емоційність придушує раціональне розуміння, перешкоджаючи пізнанню історичних закономірностей, розумінню змісту історії. Навпаки, недостатній емоційний вплив народжує певне спрощенство, зайву соціологію історичного процесу.

Поєднання індивідуальної й колективної роботи в процесі вивчення нового матеріалу, опитування, повторення й закріплення, уміння враховувати при цьому індивідуальні особливості кожного учня, сильні й слабкі сторони в їхніх знаннях і навичках – також одна з найбільш важливих, характерних рис якісного уроку.

Притаманною рисою якісного уроку з історії є спільна активна та творча взаємодія вчителя й учнів, на основі чого може бути досягнута триєдина мета – навчити, розвинути та виховати.

Результативність уроку характеризується рівнем засвоєння основного матеріалу в класі, вмінні сполучення вивчення нового матеріалу з повторенням вже вивченого, підготовка учнів у процесі уроку до наступної самостійної роботи.

Таким чином, етапами підготовки вчителя є планування системи уроків з теми і конкретизації цього планування стосовно кожного уроку, осмислення і складання планів окремих уроків. Оцінкою ефективності їх виконання є успіх уроку історії, а саме, повне досягнення його мети та виконання поставлених завдань.

Джерела та література:

1. Бондаревский В. Б. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию / В. Б. Бондаревский. – М.: Просвещение, 1985. – 144 с.
2. Вагин А. А. Методика обучения истории / А. А. Вагин. – М., 1972. – 351 с.
3. Вяземский Е. Е. Методика преподавания истории в школе / Е. Е. Вяземский, О. Ю. Стрелова. – М., 1999. – 384 с.
4. Вяземский Е. Е. Историческое образование в современной России: Справочно-метод. пособие / Е. Е. Вяземский, О. Ю. Стрелова. – М.: Русское слово-учебная книга, 2002. – 224 с.
5. Гора П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе / П. В. Гора. – М., 1988. – 106 с.
6. Дайри Н. Г. Как подготовить урок истории / Н. Г. Дайри. – М., 1969. – 128 с.
7. Карпова К. А. Интегрированные уроки истории / К. А. Карпова // Преподавание истории в школе. – 2004. – № 5.
8. Кухарев Н. В. На пути к профессиональному совершенству / Н. В. Кухарев. – М., 1990. – 159 с.
9. Мельник Л. Г. Методика викладання історії в середній школі / Л. Г. Мельник. – К., 1974. – 222 с.
10. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс / И. П. Подласый. – М.: Владос, 1998. – Ч. 1. – 575 с.
11. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К.: Генеза, 2005. – 328 с.

Віра Петренко

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ

У статті висвітлено роль ілюстративного матеріалу як фактора пізнавальної активності учнів, розкрито методичні основи використання наочності на уроках історії.

Ключові слова: ілюстрація, пізнавальна активність, образна наочність, умовно-графічна наочність.

Наочність у навчанні – це один з основних принципів дидактики, відповідно до якого навчання будується на конкретних образах, що безпосередньо сприймаються учнями. Ефективне використання ілюстративного матеріалу спонукає учнів до самостійної пізнавальної діяльності та допомагає краще засвоїти навчальний матеріал. На думку фахівців, близько 80% відомостей про навколишній світ людина отримує за допомогою зору. Тому ілюстрація відіграє провідну роль в навчальному процесі, а методику її успішного використання вчені продовжують розробляти і до сьогодні.

Розробка даної проблеми стала предметом дослідження видатного вченого, педагога Я. А. Коменського, який обґрунтував «золоте правило» дидактики. Роль і значення використання ілюстративного матеріалу на уроках історії визначили А. Вагін, І. Гіттіс, Г. Годер, П. Гора, М. Короткова, Д. Н. Нікіфоров, С. Ф. Складенко та інші. Методичні аспекти проблеми аналізували, зокрема, Л. Г. Мельник, О.І. Пометун, Г. О. Фрейман.

У навчанні історії ніякі засоби художнього оповідання, ніяка образність викладу не можуть створити в учнів таких точних і конкретних уявлень про минуле, які виникають при сприйнятті досліджуваних предметів або їх зображень. Зазвичай до малюнків і фотографій, схем і таблиць, карт і ліній часу методисти та вчителі ставляться як до засобів навчання і розробляють прийоми їх ефективного використання для образної демонстрації нових фактів, для узагальнення та перевірки знань і вмінь учнів.

Г. Щукіна пізнавальну активність розглядає як «творення особистості, яке виявляє інтелектуальний відгук на процес пізнання, живу участь, розумово-емоційну чуйність учня в пізнавальному процесі» [4, с. 160]. Вона відзначає, що активізація навчально-пізнавальної діяльності «це – процес, спрямований на посилену спільну навчально-пізнавальну діяльність вчителя і учнів, на спонукання до її енергійного, цілеспрямованого здійснення, на подолання енергії, пасивності та стереотипних форм викладання і навчання [4, с. 160].

Пізнавальна діяльність розвиває логічне мислення, увагу, пам'ять, мову, уяву, підтримує інтерес до навчання. Всі ці процеси взаємопов'язані. Педагоги використовують у навчальному процесі різні методичні прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів. Одним з таких прийомів є використання наочності в навчальному процесі.

На уроці історії використовуються різні види ілюстративної наочності. На думку О. Пометун і Г. Фрейман, ілюстративна наочність може бути віднесена до груп образної та умовно-графічної наочності [2, с. 328]. До образних наочних засобів О. Пометун і Г. Фрейман відносять історичні картини, портрети, карикатури, плакати та ін. До групи умовно-графічних наочних засобів входять крейдові малюнки й аплікації, історичні карти, схеми, локальні схематичні плани, графіки і діаграми.

Для осмисленого запам'ятовування навчального матеріалу на уроках історії в 6 класі доцільно використовувати малюнки, схеми, діаграми, карти. Їх особливість полягає в тому, що вони можуть виступати носієм знань, тобто можуть мати самостійне інформативне навантаження, допомагають розкрити основні теоретичні відомості, доповнювати їх, а також стимулювати дитину до пізнавальної діяльності.

Велику роль в активізації пізнавальної діяльності учнів мають малюнки крейдою на дошці. Вони можуть давати географічні орієнтири, наприклад, малюнок Нільської долини і дельти. Малюнок Нільської долини можна зобразити схематично у вигляді дельти – умовного трикутника. Змальовуючи малюнок на дошці, учні самостійно описують його та дають відповіді на запитання, поставлені вчителем, чому саме долина Нілу має таку форму? З чим це пов'язано? Переваги такого методу подачі матеріалу полягають у тому, що малюнки крейдою завжди викликають інтерес у школярів, здійснюється зорове сприйняття інформації. Це значно покращує сприйняття навчального матеріалу.

Ілюстративні матеріали до будь-якого уроку в школі, в тому числі й уроку історії, мають бути адаптовані до рівня сприйняття учнів конкретної вікової групи. Вчені наголошують, що лише правильно підібрана з урахуванням вікових особливостей ілюстративна наочність є запорукою успішного й результативного навчання.

Використання культурно-історичних картин на уроці історії в 6 класі має важливе значення, адже культурно-історичні картини знайомлять учнів із предметами побуту, пам'ятками матеріальної культури. На них можуть бути зображені пам'ятки архітектури й архітектурні стилі, побутові деталі різних часів з їх особливостями, різні механізми і принципи їхньої роботи. Прикладом може бути на уроці в 6 класі тема «Мистецтво Стародавньої Греції в V–IV ст. до н.е.». Вивчаючи питання “скульптура”, вчитель пояснює, що греки цінили красу людського тіла та пропонує порівняти грецьку скульптуру з єгипетською і задає питання – як зображені люди? Учні помічають, що зазвичай єгиптяни зображували людей в одязі,

застиглими в одній позі. Люди однаково сидять, стоять. Після ознайомлення зі скульптурами Греції, учні роблять висновки про те, що грецькі скульптори зображували людину в русі. Скульптура створювалася для людей та виставлялася на вулицях, на відміну від єгипетських творінь, які були сховані від людського ока у гробницях, в пірамідах. Таким чином, за допомогою таких зображень учні фіксують кожну деталь картини та відтворюють готову інформацію про неї при потребі.

На уроці «Освоєння людиною теренів Європи» в 6 класі учні знайомляться з неандертальцем. Отже, є можливість порівняти зображення зовнішності австралопітека (уже вивчений матеріал) і неандертальця (новий матеріал). Відомо, що учні легше знаходять відмінності, ніж подібності. Тому на даному уроці можна обмежитися лише порівнянням – протиставленням. Така робота з ілюстрацією допомагає учням самостійно дати змістовну характеристику, виокремити певні відмінності, дати оцінку, зробити ґрунтовний висновок.

Описуючи ілюстрації, діти будують речення, добирають потрібні слова, збагачують своє мовлення, вчаться висловлювати свої думки. Після роботи з ілюстративним матеріалом збільшується загальна кількість відтворюваних дітьми моментів історичного тексту, зростає зв'язність переказу, виклад тексту стає більш образний, виразний, іноді з елементами творчості.

Історична карта – один з наочних засобів навчання, що формує в учнів уявлення про історичний простір. Учні мають пам'ятати певні правила роботи з картою:

- 1) стійте праворуч від карти, указку тримайте у лівій руці;
- 2) показуючи на карті населений пункт, торкніться кінцем указки до відповідної крапки і назвіть орієнтири, наприклад, «Афіни розташовані в західній частині області Аттика, на південному сході Середньої Греції»;
- 3) показуючи державу, проводьте по карті указкою відповідну лінію і називайте орієнтири («Кордони Перського царства наприкінці VI – на початку V століття до н. е. простиралися від ріки Інд на сході до Єгипту й Егейського моря на заході»);
- 4) як орієнтири використовуйте знайомі географічні об'єкти (гори, ріки, моря), а також історико-географічні позначення (міста, держави);
- 5) річки показуйте від витoku до гирла;
- 6) показуючи на карті об'єкти, говоріть «північніше», «південніше», «на захід», «на схід». Уникайте слів «вище», «нижче», «справа», «зліва» [2, с. 180].

При вивченні основного матеріалу, під час розгляду питання «Географічне положення і природа стародавнього Єгипту», історичні карти стануть доречними. Вивчаючи географічне положення і природу Єгипту, пояснюється, що на північному сході Африки, біля Середземного моря, там де тече річка Ніл, розташувалась одна з найбільших країн стародавнього світу – Єгипет. В Африці є найбільша в світі пустеля Сахара. Там здіймаються піщані горби – бархани. У тому місці, де Ніл впадає в море, він розділяється на кілька рукавів. Особливість Нілу в тому, що ця ріка протікає з півдня на північ. Греки дали назву своїй країні – Єгипет, а самі розселилися на її родючих берегах. І саме зазначене Середземне море, річка Ніл та пустеля Сахара, паралельно з розповіддю вчителя фіксується на історичній карті [3, с. 49–50].

На початку розповіді вчитель самостійно показує на карті річку, а вже в процесі викладу наступного матеріалу залучає учнів до роботи з картою. При цьому важливо спиратися на опорні знання, які учні вже мають, робити співставлення з сучасною територією та власними назвами на карті.

Завдання:

1. Покажіть на карті річку Ніл?
2. Покажіть пороги Нілу?
3. Знайдіть на карті Середземне море?
4. Знайдіть на карті пустелю Сахара та прокоментуйте її розміри.

Така робота з історичною картою полегшує сприйняття учнів, розвиває зорову пам'ять та полегшує в майбутньому засвоєння матеріалу. Вчитель, таким чином, має постійний зоровий контакт з класом, залучає велику кількість учнів до роботи з картою.

Використання наочності у навчанні сприяє розумовому розвитку учнів, допомагає виявити зв'язок між науковими знаннями і життям, між теорією і практикою, полегшує процес засвоєння і сприяє розвитку інтересу до знань, допомагає сприймати об'єкт у розмаїтті його сторін і зв'язків, стимулює активізацію пізнавальної діяльності учнів.

Підсумовуючи, можна сказати, що ілюстративний матеріал є невід'ємною частиною та основою для самостійної роботи учнів шостого класу, покликаний допомагати розкривати суттєві ознаки, головну думку, зміст навчального матеріалу; створювати в учнів образні уявлення про предмети та явища навколишнього середовища; розвивати пам'ять та увагу, мотивувати учнів до пізнавальної діяльності; формувати розумові уміння та навички, пізнавальні потреби та інтереси.

Джерела та література:

1. Король Л. М. Психологічні особливості розвитку пізнавальної самостійності сучасних учнів / Л. М. Король, С. М. Максимець // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – 2003. – № 13. – С. 249–252.
2. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К.: Генеза, 2006. – 328 с.
3. Шалагінова О. Історія стародавнього світу: підручник для 6-х класів / О. Шалагінова, Б. Шалагінов. – К.: Пед. преса, 2006. – 50 с.
4. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г. И. Щукина. – М.: Просвещение, 1979. – 160 с.

Вікторія Сенченко

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ВОСЬМОМУ КЛАСІ

У статті розглянуто вплив змісту та структури підручника з історії України для 8 класу на процес виникнення конфліктів діяльності. Визначаються види конфліктів діяльності та причини їх виникнення.

Ключові слова: педагогічний конфлікт, конфлікт діяльності, зміст підручника, структура підручника.

Проблема взаємодії учасників педагогічного процесу набуває все більшої гостроти для сучасної школи. Не виключені ситуації протистояння між вчителем і учнем на уроці, що викликані несумісністю їх життєвих позицій, рівнем теоретичної і методичної підготовки. Молоді вчителі часто виявляють свою неготовність до подібних ситуацій, не можуть попередити та вирішити педагогічні конфлікти. Таким чином, щоб уникнути негативного впливу конфліктів на навчально-виховний процес, необхідно володіти інформацією про їх причини, особливості, види та способи вирішення.

Аналіз робіт В. А. Аверіної [1], А. Я. Анцупова [2], Є. Бадіна [3], М. М. Рибаківської [5], Г. Фриш [6] та інших дослідників дозволяє сформулювати висновок про те, що дослідження педагогічних конфліктів проводилося в таких напрямках, як визначення сутності; структура і динаміка розвитку; причини виникнення та особливості виявлення; класифікація видів і способів вирішення; методика роботи з учнями різних вікових груп по запобіганню та вирішенню конфліктів.

Основним різновидом педагогічних конфліктів є конфлікти діяльності, що пов'язані з неузгодженостями, що виникають у спільній діяльності вчителя і учня на уроці. М. Земш зазначає, що конфлікт діяльності – це результат неспівпадіння думок та оцінок, статусів та цінностей вчителя та учнів на уроці [4, с. 18]. Основні причини їх виникнення обумовлені логікою побудови та характером розумової діяльності учнів у процесі навчання, на що значний вплив має шкільний підручник як основний засіб навчання в школі.

Розглянемо, як особливості побудови змісту та структури підручника з історії України для 8 класу за редакцією Г. К. Швидько можуть вплинути на виникнення конфліктів діяльності [7].

При вивченні теми «Виникнення українського козацтва та Запорізької Січі» передбачається засвоєння знань про причини виникнення українського козацтва, господарську діяльність козаків, появу перших січей, утворення козацької держави – Запорізької Січі. Ця тема є складною для засвоєння, оскільки містить велику кількість нових фактів. У підручнику тема займає два параграфи. Це може викликати небажання дочитати її до кінця, виконати завдання після параграфів. Негативно впливає на засвоєння відсутність чітких логічних зв'язків між блоками матеріалу. Матеріал теми термінологічно перенасичений. Вводяться такі поняття, як «козак», «ясир», «боярство», «шляхта», «січ», «кіш», «реєстр», «старшини», «джур», «залога». Частина понять, а саме «ясир», «старшина», «залога» і т.д. майже не пояснюється [7, с. 32–39].

Наступна тема – «Козацько-селянські повстання кінця XVI ст.» [7, с. 51–59]. Аналіз змісту теми свідчить про те, що в тексті підручника не достатньо висвітлюються причини й особливості наростання національно-визвольного руху. Подані факти трактуються однобічно. Немає достатньої кількості документів, які б підтверджували ті чи інші твердження, а це перепона на шляху вироблення у підлітка власної думки.

Висвітлення у підручнику теми «Козацтво на початку XVII ст. Петро Сагайдачний» [7, с. 67–75] відбувається таким чином, що її зміст не відповідає змісту програми. В параграфі не висвітлюється військове мистецтво козаків, їх морські походи, мало уваги звертається на політичну, військову та просвітницьку діяльність гетьмана Сагайдачного. Конфлікт може виникнути при відмові вчителя детально зупинитися на характеристиці П. Сагайдачного як державного та військового діяча. Адже саме історичні персонажі найбільше цікавлять восьмикласників. Зміст теми перенасичений фактографічним матеріалом, зокрема, датами. При вивченні турецько-татарських нападів і морських походів козаків учням буде складно встановити послідовність подій і запам'ятати головне.

Завершує розділ тема «Національно-визвольні повстання українського народу 20–30 рр. XVII ст.» [7, с. 75–85]. Тема складна для вивчення через наявність великої кількості фактів, імен, дат. Текст містить велику кількість другорядних понять, зміст значної кількості таких понять не розкривається, наприклад, це такі поняття, як «випищики», «кодак», «королівщина». Відсутня карта з позначеннями місць повстань і козацьких походів. При вивченні цієї теми може виникнути конфлікт, пов'язаний із відмовою працювати на уроці, оскільки дитині важко запам'ятати такий матеріал, його узагальнити та систематизувати.

Тема «Релігійне життя України у XVI ст.» містить такі питання: становище православної церкви; реформаційні та контрреформаційні рухи в Україні; утворення в Україні в 1596 р. Української греко-католицької церкви. Матеріал термінологічно перенасичений, подається на описовому рівні, відсутні причинно-наслідкові зв'язки між його блоками. Негативний вплив на вивчення матеріалу може мати і той факт, що підручник не містить змісту Берестейської церковної унії та не розкриває змісту всіх понять. Вказані недоліки не дозволяють сконцентрувати увагу учнів на головному, ускладнюють процес запам'ятовування, узагальнення та систематизації [7, с. 24–32].

У змісті теми «Передумова і початок Національно-визвольної війни українського народу» не повністю висвітлені причини війни, її завдання та рушійні сили. Автор зазначає, що головною рушійною силою війни було селянство, і одночасно вказує, що козаки проводили головні битви, з їх ініціативи почалася війна. Війна характеризується як визвольна, антифеодальна. Інші трактовки відсутні, що знижує цікавість матеріалу [7, с. 119–129].

Наступна тема, на яку слід звернути увагу, – це «Утворення Української козацької держави» [7, с. 141–145]. У змісті параграфа не міститься повна характеристика головних подій, матеріал подається на описовому рівні, не пояснюються такі поняття, як «гетьманська держава», «адміністративно-політичний устрій», «адміністративно-територіальний поділ», що є провідними в змісті курсу. Підручник містить різні варіанти назв нової держави: «Русь»,

«Руська земля», «Запоріжжя», «Військо Запорізьке», «Україна», «Гетьманщина», «Малоросія», що може негативно вплинути на процес розуміння навчального матеріалу учнями.

Отже, аналіз змісту і структури шкільного підручника з історії України для 8 класу дозволяє зробити висновок про те, що при роботі з ним можуть виникати такі різновиди конфліктів діяльності, як: відмова виконувати колективні і групові завдання; відмова виконувати індивідуалізовані завдання; відмова відвідувати уроки з предмету; висунення зустрічної пропозиції; незадоволення ступенем складності навчальних завдань. Причини виникнення цих конфліктів пов'язані, передусім, з емпіричним рівнем подання інформації, перенасиченістю текстів другорядними фактами та уявленнями, термінологічною насиченістю текстів, відсутністю чіткої логіки подання інформації.

Такий підхід до побудови підручника не створює оптимальні умови для повноцінного розуміння, логічного опрацювання, запам'ятовування навчальної інформації та фіксує в своєму змісті вказані вище причини конфліктів діяльності, що можуть виникнути на всіх етапах організації навчально-виховного процесу в школі.

Джерела та література:

1. Аверина В. А. Психология детей и подростков / В. А. Аверина. – М.: Просвещение, 1998. – 320 с.
2. Анцупов А. Я. Конфликтология в схемах и комментариях / А. Я. Анцупов, С. В. Баклановский. – СПб.: Питер, 2006. – 288 с.
3. Бадина Е. Педагогическая ситуация / Е. Бадина, К. Амедлова // Воспитание школьников. – 1999. – № 6. – С. 21–24.
4. Земш М. Б. Гражданское самочувствие как конфликтный фактор: конфликты в школьной жизни и их разрешение / М. Б. Земш // Начальная школа. – 1998. – № 7. – С. 17–20.
5. Рыбакова М. М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе / М. М. Рыбакова. – М.: Просвещение, 2004. – 384 с.
6. Фриш Г. Если возник конфликт / Г. Фриш // Семья и школа. – 2001. – С. 32–33.
7. Швидько Г. К. Історія України в XVI–XVIII ст. / Г. К. Швидько. – К., 2008. – 336 с.

Ірина Фень

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ

У статті розглянуто роль інформаційних технологій в освітньому процесі, розкрито особливості використання комп'ютерної техніки в навчанні.

Ключові слова: технологія, технології навчання, мультимедіа, технічні засоби навчання.

У зв'язку з поглибленням інформатизації суспільства, система освіти ХХІ ст. потребує постійного оновлення та вдосконалення. Це – час переходу, в якому якість людського потенціалу, рівень освіченості й культури всього населення набуває вирішального значення, і, як наслідок, інформаційні технології виступають в ролі засобу навчання, хоча й з'явилися в освітньому просторі порівняно нещодавно.

Комп'ютеризація стрімко захопила різноманітні сфери нашої повсякденної діяльності, тому одним з важливих завдань є широке впровадження інформаційних технологій у процесі навчання.

Дослідження інформаційних технологій в освіті залишається актуальним і на сьогоднішній день. Велике значення в цьому напрямку мають дослідження О. М. Пехоти, зокрема, її праця «Освітні технології» [5], яка зачіпає всі аспекти впровадження технологій в навчальний простір. Також ціла низка робіт К. О. Баханова, М. Т. Студенікіна, О. В. Губської, П. І. Сікорського, М. В. Щегленко, О. В. Пищика, В. В. Громова та багато інших присвячена цій проблемі.

Суспільство зазнає швидких та фундаментальних змін в структурі й галузях діяльності. Корені багатьох цих змін криються в нових способах створення, збереження, передачі та використання інформації. Ми існуємо в стані переходу від індустріального століття до

інформаційного. Це означає, що все більша кількість людей і все частіше стикається з потребою опрацювання, постійно зростаючого, обсягу інформації. Комп'ютери та комунікаційні технології є цілком очевидними проявами інформаційної революції. Тому стає зрозумілою зацікавленість, що виявляють до комп'ютера педагоги, які займаються пошуками шляхів адаптації школи до сучасного світу [5, с. 163].

Чи варто використовувати комп'ютери в школі? Багато хто з педагогів відповідають на це запитання позитивно. У деякого є заперечення філософського або чисто практичного характеру. Однак, усі погоджуються з тим, що певна адаптація школи до комп'ютерного століття необхідна. Єдиної ж думки про те, якою вона повинна бути, на сьогоднішній день не існує.

Частина людей переконана в тому, що комп'ютер дає нові можливості для творчого розвитку дітей і вчителів, дозволяє звільнити від нудного традиційного навчання та розробити нові ідеї, дає можливість вирішувати цікавіші та складніші проблеми. Інші вважають, що і діти, і дорослі повинні навчитися здійснювати контроль над машинами, не чекаючи того моменту, коли ті почнуть управляти ними. Згідно з поглядами цієї групи людей, вміння користуватися комп'ютером – не що інше, як засіб самозахисту. Проте і прихильники, і противники комп'ютерів переконані у тому, що, здобувши знання про комп'ютери і відпрацювавши навички роботи на них, діти будуть краще підготовлені до життя і здобуття матеріальних благ у цьому мінливому світі.

Щодо можливостей самого персонального комп'ютера (далі – ПК) з його програмним забезпеченням (далі – ПЗ), то очевидно, що цей технічний пристрій з ПЗ може використовуватись як звичайний технічний засіб навчання (далі – ТЗН), що дозволяє демонструвати записані на відповідних носіях графічні зображення (статистичні й динамічні) і прослуховувати фонограми. Навряд чи можна заперечити, що в цьому відношенні можливості ПК значно перевищують можливості всіх відомих на даний час традиційних ТЗН, і він не є таким складним у користуванні як будь-який з кіноапаратів (варто пригадати процес управління кінострічки) [4, с. 12].

Статичні зображення – діафільми і тематичні набори слайдів залишились у пам'яті старшого покоління вчителів важливим дидактичним засобом. В останні роки вони були успішно замінені більш якісними, аналогічними за результатом дій засобами. Це стосується як інформаційної, так і апаратної сторін. Електронні графічні зображення (фотознімки і векторна графіка) без особливих труднощів можуть створюватись самим учителем або учнями. Вони легко тиражуються й демонструються на моніторі ПК або ж проєктуються на екран за допомогою мультимедійних проєкторів [4, с. 12].

Не можна водночас не згадати й про нинішнє захоплення комп'ютерними презентаціями. Вони досить легко створюються у редакторі Power Point і, набувши нових, позитивних якостей, успішно витіснили з навчального процесу славнозвісний учнівський реферат. З одного боку, у цьому немає нічого й негативного, адже комп'ютерна презентація має досить гарні навігаційні можливості, її демонстрування може супроводжуватись різноманітними ефектами. Вона може містити в собі не лише статичні, а й динамічні зображення (анімації, відеофрагменти), може мати звуковий супровід, демонструватись у заданому часовому режимі та ін. Практично кожен учитель, як і його учні, можуть створювати ці засоби самостійно [4, с. 12].

Комп'ютер має багато технічних можливостей – графіку, звук, анімацію, що робить його привабливим для дітей. Але головне, що відрізняє комп'ютер від інших засобів навчання, – це можливість діалогу – не фронтального діалогу, коли комп'ютер ставить запитання, а школяр повинен відповідати в жорстко заданих рамках, а інтерактивного діалогу, коли головною у діалозі стає дитина, коли вона нав'язує комп'ютеру свої правила або «навчає» його, примушуючи виконувати певні дії [5, с. 175].

Школа як соціальний інститут не може не відчувати на собі змін, що відбуваються в суспільстві. Процес інформатизації суспільства неминуче тягне за собою процес інформатизації освіти.

Таким чином, на чолі стає процес навчання зі своїми особливостями, а комп'ютер – це потужний інструмент, що дозволяє вирішувати нові, раніше не вирішені, дидактичні завдання.

Розробка комп'ютерних технологій навчання на теренах України почалася в середині 70-х років ХХ ст. і розвивалася переважно у вищій школі. Точкою відліку появи нових інформаційних технологій в школі вважається урядова постанова «Про заходи щодо забезпечення комп'ютерної грамотності учнів середніх навчальних закладів і широкого впровадження електронно-обчислювальної техніки в навчальний процес», прийнята в 1985 р. [5, с. 164].

Сам термін «технологія» стосовно навчального процесу було вжито у 1886 р. американцем Дж. Саллі [1, с. 23], але в повсякденний педагогічний лексикон він увійшов тільки на початку 1990-х рр.

Звертаючись до поняття «технологія», яке є грецького походження й означає «знання про майстерність» [5, с. 16], його можна визначити як усвідомлене практичне мистецтво, усвідомлену майстерність. Технологія вказує на конкретні способи і засоби здійснення професійної діяльності, з іншої сторони на результати.

За визначенням дослідника П. І. Сікорського, навчальна технологія – це цілісний алгоритм організації ефективного засвоєння знань, умінь і навичок, який характеризується оптимальною комбінацією основних навчальних складових (форма, засіб, прийом, метод, зміст) і з урахуванням вимог наукової організації праці, збереженням і зміцненням здоров'я суб'єктів навчання забезпечує досягнення запланованих навчально-виховних результатів [7, с. 30].

Отже, технологія – це форма реалізації людського інтелекту, сфокусованого на розв'язанні суттєвих проблем буття. У словниках іншомовних слів «технологія – сукупність знань про способи й засоби здійснення виробничих процесів» [3]. За допомогою технології інтелектуальна інформація перекладається на мову практичних рішень. Тобто технологія – це способи діяльності й те, як особистість задіяна в цій технології.

Інформаційними технологіями, як правило, називають усі технології, що використовують спеціальні технічні засоби (ЕОМ, аудіо, кіно, відео). Існує думка, що будь-яка педагогічна технологія – це інформаційна технологія, оскільки основу процесу навчання становить інформація [9, с. 6].

Стрижнем інноваційно-інформаційних технологій є інформація. Латинський термін «інформація» має декілька значень: роз'яснення, виклад, витлумачення фактів, подій, поняття, ознайомлення, просвіта [9, с. 7]. У філософії під поняттям «інформація» розуміють відображення реального світу. Інформація – це нові знання, які здобуває споживач (суб'єкт) у результаті сприйняття і переробки певних відомостей [9, с. 7].

Саме новітні розробки у навчанні із застосуванням комп'ютерних технологій і методів у сукупності називають мультимедіа. Арсенал мультимедіа-технологій складається з анімаційної графіки, відеофільмів, звуку, інтерактивних можливостей, використання віддаленого доступу й зовнішніх ресурсів, роботи з базами даних тощо [6, с. 3].

Метою використання відеоматеріалів та інших мультимедійних засобів є ліквідація прогалин у наочності викладання. Мультимедійні засоби навчання є універсальними, оскільки можуть бути використані на різних етапах уроку [6, с. 3]:

- під час мотивації як постановка проблеми перед вивченням нового матеріалу;
- під час пояснення нового матеріалу як ілюстрації;
- під час закріплення і узагальнення знань;
- для контролю знань.

Серед величезного різноманіття навчальних мультимедійних систем умовно можна виокремити засоби, які є найбільш ефективними на уроках:

- комп'ютерні тренажери;
- автоматизовані навчальні системи;
- навчальні фільми;
- мультимедіа-презентації;
- відеодемонстрації.

Застосування мультимедійних засобів навчання надає уроку специфічної новизни, яка за змістом і формою викладення має можливість відтворити за короткий час великий за обсягом

матеріал, а також подати його в незвичному аспекті, викликати в учнів нові образи, деталізувати нечітко сформовані уявлення, поглибити здобуті знання.

Використання на уроках комп'ютерів має свої плюси і мінуси.

Переваги використання комп'ютерних технологій [2, с. 21]:

- 1) розширення сфери можливостей для самостійної роботи учнів;
- 2) свобода інформаційного обміну, майже нічим не обмежений доступ до оцифрованих інформаційних ресурсів;
- 3) надання можливості стати членом віртуальної спільноти, спілкуватися з людьми усього світу в чатах, блогах, за допомогою електронної пошти тощо;
- 4) можливість набутти нових компетенцій у процесі виконання, наприклад, проектних робіт із застосуванням ІКТ;
- 5) ефективніше використання учасниками освітнього процесу часу (наприклад, вивільняється час, який раніше вчитель витрачав на перевірку зошитів).

Недоліки використання комп'ютерних технологій є [2, с. 21]:

- 1) зменшення частки «живого» спілкування учасників освітнього процесу;
- 2) відмирання традиційної культури читання, знецінення культури книги;
- 3) поява різноманітної комп'ютерної залежності – аж до психічних розладів;
- 4) розширення доступу до небажаної інформації;
- 5) загроза здоров'ю (посилення гіподинамії, втрата зору тощо);
- 6) небезпека порушення авторських прав, поширення плагіату, розголошення конфіденційної інформації.
- 7) Підготовка мультимедійного уроку потребує ретельнішої підготовки, ніж традиційний урок. Сценарій уроку, його режисура – важлива складова підготовки до такого заняття.
- 8) Розробка уроку з використанням інформаційних технологій можлива тільки за наявності певного електронного ресурсу, педагогічного програмного засобу, власної презентації або матеріалів із мережі Інтернет.
- 9) Отже, готуючи навчальний епізод (кадр) і розглядаючи його як дидактичну одиницю, розробник повинен чітко уявляти, що він має на меті, якої саме початкової мети хоче досягти.

Таким чином, підсумовуючи, можна сказати, що розвиток суспільства, зокрема, технічний прогрес, сьогодні диктує необхідність використовувати нові інформаційні технології в усіх сферах життя. В тому числі, технічні можливості стали доступними для освітнього процесу. Сучасна школа не повинна відставати від вимог часу, а значить, сучасний вчитель повинен використовувати комп'ютерні технології у своїй діяльності.

Джерела та література:

1. Баханов К. О. Що таке технологія навчання? / К. О. Баханов // Шлях освіти. – 1999. – № 3.
2. Громовий В. В. Як навчати дітей, які сидять спиною до вчителя? / В. В. Громовий // Завуч. – 2011. – № 25 (вересень).
3. Губська О. В. Поняття «технології» навчання: [Ел. ресурс] / О. В. Губська. – Режим доступу до ресурсу: http://olga.ucoz.ua/publ/innovacijni_tekhnologiji/ponjattja_tekhnologiji_navchannja/2-1-0-8. – Дата звернення: 02.10.2014.
4. Давиденко А. А. Роль інформаційно-комунікативних технологій у навчанні і розвитку підростаючого покоління / А. А. Давиденко // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2011. – № 1.
5. Пехота О. М. Освітні технології / О. М. Пехота. – К., 2003. – 225 с.
6. Пищик О. В. Інформаційно-комунікативні технології та сучасний урок / О. В. Пищик // Хімія. – 2011. – № 22 (листопад).
7. Сікорський П. І. Комп'ютерні технології навчання / П. І. Сікорський // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 4.
8. Студенікін М. Т. Сучасні технології викладання історії в школі / М. Т. Студенікін. – М., 2007. – 227 с.
9. Тарасенко О. Роздуми про нагальність застосування інноваційно-інформаційних технологій в освіті / О. Тарасенко // Історія України. – 2007. – № 39 (жовтень).

РОЗДІЛ 5. ПРАВОЗНАВСТВО

Олександр Єфіменко

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті окреслено основні процеси приведення нормативно-правових актів України у відповідність до законодавства ЄС. Висвітлюються мета адаптації законодавства, послідовність її здійснення, інституційний механізм.

Ключові слова: адаптація законодавства, Європейський Союз, інституційний механізм адаптації, законодавчі засади адаптації.

Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу (ЄС) є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до ЄС, що в свою чергу виступає пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Звідси дослідження питань адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС виступає як важливе наукове завдання, яке має безпосереднє практичне значення.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років свідчить, що питання адаптації законодавства України до законодавства ЄС перебувають у центрі уваги юридичної науки [2; 4; 5; 7; 8 та ін.]. Разом з тим окремі питання адаптації, зокрема уточнення її мети, послідовності здійснення, інституційного механізму, потребують додаткового аналізу.

Метою цієї статті є окреслення основних процесів приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС, висвітлення мети адаптації, послідовності її здійснення, інституційного механізму.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС передбачена ст. 51 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [9] і є однією з головних складових політики європейської інтеграції України, одним з найважливіших аспектів співробітництва України та ЄС.

Стаття 51 Угоди визначає 16 пріоритетних сфер адаптації: митне право; законодавство про компанії; банківське право; бухгалтерський облік компаній; податки, у тому числі непрямі; інтелектуальна власність; охорона праці; фінансові послуги; правила конкуренції; державні закупівлі; охорона здоров'я та життя людей, тварин, рослин; довкілля; захист прав споживачів; технічні правила і стандарти; транспорт; енергетика, у тому числі ядерна. Окрім того ст. 51 Угоди передбачає, що Україна докладатиме зусиль з метою забезпечення поступової сумісності свого законодавства із законодавством Співтовариства, проте не визначає, якого ступеню наближення слід досягти.

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [3] охоплює основні аспекти процесу адаптації, зокрема: етапи імплементації та цілі першого етапу реалізації програми (2004–2007 роки); послідовність процесу адаптації; інституційний механізм; повноваження Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України у цій сфері. Вказана програма має на меті підвищити рівень організації роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС та забезпечити неухильне дотримання:

- вимог тимчасового регламенту Кабінету міністрів України щодо розроблення проектів нормативно-правових актів у відповідності до законодавства ЄС і, зокрема, щодо підготовки та подання такого акту на експертизу до Міністерства юстиції України разом з довідкою про його відповідність до законодавства ЄС;

- порядку підготовки та реалізації плану заходів з виконання цієї Загальнодержавної програми адаптації.

Загальнодержавна програма поєднує в собі елементи стратегії, залишаючись при цьому робочим документом. Вона визначає стратегічну мету процесу адаптації законодавства України – відповідність вимогам 3-го Копенгагенського та Мадридського критеріїв, а також визначає загальний механізм процесу адаптації. За експертними даними, для входження у правове поле Європи Україні потрібно прийняти нові або внести відповідні зміни майже до 4 тис. законів та інших нормативно-правових актів [4].

У відповідності до положень Загальнодержавної програми процес адаптації законодавства складається з декількох етапів у такій послідовності: визначення актів, що регулюють правовідносини у відповідній сфері; переклад визначених актів європейського законодавства українською мовою; здійснення комплексного порівняльного аналізу; проведення політичного, економічного та соціального аналізу наслідків реалізації рекомендацій; визначення переліку законопроектних робіт; підготовка проектів законів та інших нормативно-правових актів, включених до переліку законопроектних робіт, та їх прийняття; моніторинг виконання.

Інституційна відповідальність за сферу адаптації законодавства розділена між Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та Міністерством юстиції України. Перевірка проектів законодавчих актів на відповідність до законодавства ЄС проводиться як на парламентському, так і на урядовому рівнях.

Верховна Рада України як центральний орган законодавчої влади в рамках питань адаптації законодавства відповідає за прийняття законів, внесення змін до названої Загальнодержавної програми, а також за здійснення юридичної експертизи проектів законів на відповідність до законодавства ЄС. Координацію парламентської роботи у сфері адаптації законодавства здійснює Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції (далі – Комітет ЄІ ВР).

Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Загальнодержавної програми адаптації, передбачає щороку в проектах Державного бюджету України витрати на фінансування заходів з виконання вказаної Програми.

Міністерство юстиції забезпечує реалізацію політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС, в установленому законодавством порядку щороку подає Міністерству фінансів пропозиції щодо фінансування заходів з виконання Програми для врахування їх у проекті Державного бюджету України, разом з Комітетом ЄІ ВР здійснює моніторинг виконання Загальнодержавної програми, а також науково-експертне, аналітичне, інформаційне та методологічне забезпечення її виконання, здійснює переклад актів українською мовою, підготовку глосарію термінів.

У 2004 році було створено Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства ЄС з метою забезпечення міжвідомчої координації діяльності, взаємодії органів державної влади та недержавних інституцій з адаптації [1]. Координаційну раду очолює Прем'єр-міністр України, який скликає її засідання не рідше ніж один раз на півріччя. Голова Координаційної ради має двох заступників, якими є Перший віце-прем'єр-міністр України – Міністр економічного розвитку і торгівлі та Міністр юстиції. До складу Координаційної ради входять керівники центральних органів виконавчої влади, а також за згодою Голова Національного банку, Голова Комітету ЄІ ВР та представник Спільного представницького органу сторони роботодавців на національному рівні.

Загальне забезпечення роботи Координаційної ради здійснює Департамент європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України (відділ стратегії розвитку асоційованих відносин та створення зони вільної торгівлі з ЄС). Безпосередньо діяльність Координаційної ради забезпечує її секретар, який формує проект порядку денного засідань Ради на основі пропозицій її членів, організовує підготовку матеріалів і проектів рішень, проводить моніторинг виконання рішень Ради, забезпечує ведення протоколів її засідань. Секретарем ради визначено директора Департаменту європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів. Координаційна рада надає пропозиції щодо співробітництва з ЄС у сфері адаптації законодавства, забезпечує єдиний підхід до виконання заходів з адаптації, визначає перелік відповідальних органів виконавчої влади, готує щорічну доповідь про стан виконання

Загальнодержавної програми адаптації для її подання до Верховної Ради України. Рішення Координаційної ради є обов'язковими для розгляду центральними та місцевими органами виконавчої влади.

Перелік центральних органів виконавчої влади, відповідальних за організацію роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС у конкретних сферах, визначено протокольними рішеннями координаційної ради.

З метою забезпечення систематизації, послідовності та плановості роботи у сфері адаптації починаючи з 2010 року Координаційна рада схвалює Прогресивний план адаптації законодавства України до законодавства ЄС, який враховує зобов'язання України у сфері адаптації (погоджені на сьогодні в ході переговорного процесу) та дозволяє вже зараз розпочати підготовку до виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Безумовно, процес адаптації законодавства України до законодавства ЄС вимагає посилення аналітичної складової. Цьому сприятиме максимальне використання потенціалу науково-дослідних інституцій та неурядових аналітичних центрів. Органи державної влади повинні співпрацювати з „мозковими центрами” для отримання допомоги при вирішенні суперечливих питань, розробки практичних рекомендацій з урахуванням інтересів та особливостей українського соціуму, при прийнятті серйозних політичних рішень.

Важлива проблема процесу адаптації – недостатній рівень якості законодавчого поля в Україні. Як наслідок, законодавча база, що існує, інколи виглядає суперечливою, нестабільною і недосконалою [6].

Адаптація чинного українського законодавства до законодавства ЄС – обов'язкова передумова успішної реалізації європейських прагнень України. Розуміння важливості та складності цього процесу, конструктивна співпраця всіх гілок влади, вдале застосування адекватних підходів та методів до усвідомлення багатогранності європейського правового поля, а також врахування досвіду асоційованих країн ЄС надає сподівання на позитивний результат.

Джерела та література:

1. Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовт. 2004 р. № 1365 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/338-2011-%D0%BF>.

2. Лаба О. В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991–2004 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 „Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / О. В. Лаба. – К., 2005. – 18 с.

3. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 береня 2004 р. № 1629-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.

4. Опришко В. Питання трансформації Європейського права в законодавство України / В. Опришко // Право України. – 2001. – № 2. – С. 28.

5. Опришко В. Право Європейського Союзу та його сутність / В. Опришко // Правове регулювання економіки : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2002. – Вип. 3. – С. 11–12.

6. Панченко О. Україна живе по закону на 4,6% / О. Панченко // День. – 7 жовтня 1999 р. – С. 2

7. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види / Н. М. Пархоменко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 338–342.

8. Ратушний С.М. Деякі теоретичні питання гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими нормами [Електронний ресурс] / С.М. Ратушний. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pre/2008/Ratushnyi.pdf

9. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. : Ратифікована Законом України від 10 листопада 1994 р. № 237/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 415.

УКРАЇНА: ФЕДЕРАТИВНІСТЬ ЧИ УНІТАРНІСТЬ?

У статті висвітлюється актуальне для сьогодення питання – якою ж насправді була та є Україна за формою державного устрою у зв'язку зі змінами на геополітичній карті Центрально-Східної Європи. Подається ґрунтовний аналіз, яка форма державного устрою є більш виправданою для подальшої розбудови країни.

Ключові слова: Україна, унітарна держава, федералізм.

У сучасних умовах, коли виникла реальна загроза територіальної цілісності та втрати суверенітету України, проблема визначення форми державного устрою нашої держави набуває особливої актуальності.

Категорія «форма держави» у наш час є одним з найважливіших і містких понять державознавства. Вона покликана констатувати сукупність певного кола загальних ознак і взаємозв'язків, що характеризують державу як суспільний феномен [5, с. 95].

Розглядаючи способи устрою державної влади, вживається термін «форма державного устрою». Він охоплює всю форму держави на даному етапі розвитку в конкретній країні. Форма державного устрою показує: з яких частин складається внутрішня структура держави; яке становище цих частин і які взаємозв'язки їх органів; як будуються відносини між центральними і місцевими державними органами; в якій державній формі виражаються інтереси кожної нації, яка проживає на території країни.

За формою державного устрою Україна до березня 2014 р. була визнана централізованою складною унітарною державою з адміністративно-територіальною автономією – Автономною Республікою Крим (АРК) [5, с. 104; 6; 8, с. 99].

Власне, унітарна держава – неподільна держава, частини (територіальні підрозділи) якої (департаменти, провінції, округи і т. ін.) є тільки адміністративно-територіальними утвореннями, що не мають якихось суверенних прав. У цих утворень не повинно бути свого законодавства і своєї судової системи, органи адміністративного управління повинні або підпорядковуватися безпосередньо центральним органам влади, або мати подвійне підпорядкування – «центру» і місцевим представницьким органам [8, с. 88].

Автономна Республіка Крим до березня 2014 р. згідно українського законодавства ніколи не була звичайною адміністративно-територіальною одиницею, але вона не була і політичною автономією.

У 1991 р. в Криму на основі всекримського референдуму відновлено адміністративно-територіальну автономію. АРК визнавалася територіальним автономним утворенням у складі України та невід'ємною складовою частиною України, яка в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішувала питання, віднесені до її відання [6, ст. 134]. АРК слід було розглядати як існуючу в Україні форму адміністративно-територіальної автономії.

Незважаючи на наявність окремих атрибутів державності (назва – Республіка, наявність символів – герб, прапор, наявність Конституції) АРК у складі України, згідно Конституції України, ніколи не характеризувалася найважливішими ознаками державної автономії – вона не мала парламенту, а її представницький орган (Верховна Рада АРК) не був наділений законодавчими повноваженнями, він приймав нормативно-правові акти у формі рішень і постанов [6, ст. 136].

Однак, зважаючи на події березня 2014 року, виникла суперечність. Конституція України все ще передбачає наявність у складі держави Автономної Республіки Крим. Отже, де-юре Україна залишається за формою державного правління централізованою складною унітарною державою. Але станом на листопад 2014 р. кордони України, визначені Конституцією України, порушені – АРК вийшла з-під впливу української влади, а відповідно й українського законодавства. Тобто, де-факто в межах територій, контрольованих українською владою, Україна є централізованою простою унітарною державою з тенденцією до зростаючої децентралізації.

Унітарна форма державного устрою для України є найбільш виправданою, оскільки вона відповідає її етнічному складу, історичному минулому, економічним і культурним реаліям. Однак існують також і думки про можливість федералізації України. Означена тема належить до тих, які активно фігурували у політичному, політологічному й історичному дискурсі України впродовж останніх двох з половиною десятиліть.

Принцип федералізму полягає у розмежуванні сфер компетенції федеральної, центральної влади та влади суб'єктів федерації. Цей принцип передбачає договірність у прийнятті спільних рішень, рівне представництво в органах федеральної влади. Територія в політико-адміністративному відношенні не є єдиним цілим, а складається із суб'єктів федерації. Суб'єкт федерації наділяється установчою владою, має право прийняти власну конституцію, мати судову, правову системи. Федеральні закони мають безумовний пріоритет над законами суб'єктів федерації. У конституціях федерацій розмежовується компетенція федеральних і місцевих органів влади. Федералізм є дієвим інструментом збалансування владних структур і може надійно протистояти надмірній концентрації влади в одному центрі [5, с. 104–105].

Актуалізація ідеї федералізму в пізньорадянській та пострадянській Україні, на думку фахівців та сучасників подій, обумовлювалася кількома обставинами. Я. Р. Дашкевич у 1991 р. писав про те, що гасло федералізації висувалося і підтримувалося «як політичне закликання: або просто бездумно, що є великою політичною провиною в такий важкий для України час; або задля демагогії, без політичного обґрунтування, що є, очевидно, не меншою політичною провиною; або з провокаційною метою, щоб збуджувати відцентрові тенденції, скеровані на розвал Української держави й чергове розчленування української нації» [2].

О. В. Андрушук доповнює перші два аргументи припущенням про те, що політики щойно проголошеної незалежної держави, перед якою постало багато проблем, інтуїтивно покладали на ідею федералізму великі, часто необґрунтовані, надії. Адже в посткомуністичних країнах унітаризм як антипод федералізму зазвичай ототожнювався із централізмом і ніс негативно-сміслові навантаження. З іншого боку, у прихильників демократії ідея федеративного устрою базувалася на небезпідставному (з огляду на брак демократичного досвіду) страхові перенесення свавілля колишнього союзного центру до центру республіканського, а також розумінні необхідності конструктивних протидій неминучим у перехідний період відцентровим тенденціям у вигляді крайового сепаратизму [1, с. 23–24].

Остання теза певною мірою пояснює той факт, що найраніше з підтримкою федеративної ідеї в Україні новітнього часу виступили політики національно-демократичного блоку, насамперед, В. М. Чорновіл. Він уявляв майбутню Україну саме федеративною державою – союзом земель, які склалися історично і несуть на собі природно-кліматичні, культурно-етнографічні, мовно-діалектні, побутово-господарчі та інші відмінності, що творять неповторне різнолике обличчя єдиного народу. В. М. Чорновіл зазначав: «Бачу в складі Української Федеративної Народної Республіки такі землі, як Київщина, Поділля, Волинь, Галичина, Буковина, Закарпаття, Гетьманщина, Слобожанщина, Запоріжжя, Донеччина, Таврія (Чорноморія), а Крим – як незалежного сусіду, або автономну республіку в союзі з Україною. Кожна із земель матиме свій парламент (Донецьку Раду, Галицьку Раду і т.д.) і свій земельний уряд, а двопалатна (з пропорційним представництвом від усього населення, і порівним – від земель) Центральна Рада України відатиме і берегтиме гарантії демократичних прав (на опозицію, на вільні вибори, на свободу слова і друку, на приватну чи колективну власність, на недоторканість і гідність особи)» [8]. Однак, політик згодом відмовився від багатьох своїх переконань і розглядав федералізацію лише як віддалену перспективу для України.

У наш час прихильники федерації обґрунтовують її доцільність географічними, історичними, мовними, культурними особливостями різних українських територій та зовнішньополітичними поглядами їхніх мешканців; нав'язаною радянським періодом унітарністю держави тощо. Позитивними наслідками федералізації на думку експертів може бути формування регіональних еліт, максимальні повноваження й ресурси на місцях, взаємоконтроль двох рівнів влади (суб'єктів федерації та федеральної), конкуренція між регіонами за інвестиції, зниження протиріч у суспільстві та ін.

Незважаючи на можливі переваги федералізації, Україна не зможе у найближчому майбутньому обрати для себе цей шлях розбудови державного устрою. Я. Р. Дашкевич ще у 1991 р. висловлював занепокоєння з приводу можливої федералізації України, адже це, на його думку, уможливило б стимулювання фінансового краху, тому що утримання додаткових і зайвих фіктивних автономно-федеративних структур лягало б додатковим тягарем на українського платника податків. Федералізація України сприяла б виникненню та зміцненню бюрократичної номенклатури федеративного рангу, яка всіма можливими засобами чинитиме опір можливій дефедералізації. Врешті-решт, за таких умов в Україні міг бути закріплений диктат економічно найсильнішого регіону над іншими, економічно слабшими, що спровокувало б відцентрові тенденції і посилювало сепаратистські настрої [2].

Допоки громадянське суспільство України не досягне єдності у питаннях державотворчого процесу, питання федералізації не повинно поставати перед загалом. Вирішення багатьох проблем української унітарної держави можливе завдяки зменшенню централізації влади та посиленню її децентралізації.

Можемо підсумувати, що реалії геополітичної ситуації, в якій опинилася Україна у 2014 р., змушують розглядати майбутнє нашої держави виключно як унітарної задля консолідації громадян і створення єдиної нації.

Джерела та література:

1. Андрощук О. В. В. Чорновіл та ідея федералізації України: еволюція поглядів / О. В. Андрощук // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 22–34.
2. Дашкевич Я. Майбутня Україна: федералізація? / Я. Дашкевич // Слово. – 1991. – Червень (Ч. 12).
3. Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.2014 № 1680-VII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : Офіційний веб-портал. – Режим доступу до Закону: zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1680-vii.
4. Захарченко П. П., Солових К. О. Спроба політико-правової оцінки анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією [Електронний ресурс] / П. П. Захарченко, К. О. Солових // Адміністративне право і процес. – Режим доступу до статті: applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/281-sproba-polityko-pravovoyi-otsinky-aneksiyi-avtonomnoyi-respubliki-krym-rosiyskoyu-federatsiyeyu-zakharchenko-p-p-solovykh-k-o.
5. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Львів: Новий Світ-2000, 2003. – 584 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
7. Теорія держави і права / В. М. Субботін, О. В. Філонов, Л. М. Князькова, І. Я. Тодоров. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
8. Чорновіл В. Моя виборча програма / В. Чорновіл // Політика. – 1989. – № 1 (жовтень). – С. 2–3.

Роман Халімон

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСНОВНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ СВІТУ

У статті розглянуто тенденції розвитку основних правових систем світу, визначено місце українського цивільного права серед цивільно-правових систем сучасності.

Ключові слова: цивільно-правова система, правова сім'я, англосаксонська система, романо-германська система.

У сучасному світі існує велика кількість правових систем, і в тому числі різноманітні й самобутні цивільно-правові системи. За визначенням Р. Ромашкова, система права – це обумовлена об'єктивними чинниками внутрішня будова права, що характеризується узгодженістю, взаємозумовленістю та взаємодією правових норм, об'єднаних у відокремлені групи [5, с. 94]. У вітчизняній юридичній літературі правові системи класифікуються як романо-германська (континентальна, її ще називають системою цивільного права), англо-американська, мусульманська, патріархальна (традиційна), далекосхідна, центральноевропейська, східноєвропейська. Тому не дивно, що час від часу виникають запеклі

суперечки про те, яка правова система краща, яка є найбільш універсальна. Прихильники кожної з систем призводять вагомі аргументи на користь своєї правової сім'ї.

Українська революція гідності, що відбулася наприкінці 2014 року загострює цю проблему з новою силою. В умовах оновлення українського суспільства дана проблема набуває особливої актуальності, адже пріоритетним завданням для українського народу сьогодні є пошуки шляхів реформування судової, а значить і правової системи.

Метою статті є визначення загальних тенденцій розвитку існуючих цивільно-правових систем, спрогнозувати якій з них належить майбутнє в оновленій Україні.

У теорії правової системи існують різні підходи до її класифікації. Так, американський вчений Дж. Вігмор у роботі «Панорама правових систем світу», всі існуючі в минулому та сучасні правові системи об'єднав у 16 основних: єгипетську, месопотамську, іудейську, китайську, індуську, грецьку, римську, японську, мусульманську, кельтську, слов'янську, германську, морську, церковну, романістську, англіканську [1].

Р. Давід виділив такі правові сім'ї, як: англосаксонську, романо-германську, соціалістичну, релігійну, традиційну [3, с. 20].

Німецький компаративіст К. Цвайгерт запропонував таку класифікацію правових сімей: 1) романська; 2) германська; 3) скандинавська; 4) загального права; 5) соціалістичного права; 6) права країн Далекого Сходу; 7) ісламського права; 8) індуського права [6].

Російський вчений І.А. Іванніков основні правові системи народів світу представляє таким чином: англосаксонське право, романо-германська правова сім'я, мусульманська правова сім'я, індуське право, правова система Китаю та Ізраїлю [4].

Українські правознавці С. Гавриш та В. Сутковий дають наступну класифікацію: романсько-германська правова сім'я (виникла в континентальній Європі, її утворюють правові системи країн, в яких право склалося на основі римського права; на першому плані – правові норми, котрі визначаються як норми поведінки, що відповідають вимогам моралі й справедливості), англо-американська правова сім'я (в її основі лежить англійське право, де не існує традиційного поділу на приватне й публічне право; основною формою права є судовий прецедент, а закони відіграють другорядну роль), сім'я релігійного права (мусульманське, індуське; ґрунтуються на обов'язках, покладених на віруючу людину), традиційне право (ґрунтується на звичаєвому праві; другою соціальною моделлю традиційного права можна вважати правові моделі Далекого Сходу) [2, с. 407].

Ураховуючи особливості правових систем, які формуються відповідно до названих правових сімей, у романо-германській системі виділяють підсистеми: романську (Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Бельгія, Люксембург, Голландія, Монако, Турція, Латинська Америка, Сенегал, Малі та ін.), германську (Німеччина, Швейцарія, Австрія, Греція та ін.).

В англо-американській правовій системі розрізняють також англійську (Англія, Ірландія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Індія, Нігерія, Гана, Пакистан, Сьєрра-Леоне, Бангладеш та ін.) та американську (США за винятком Луїзіани та Пуерто-Ріко).

Ряд країн відносять до змішаної правової системи (гібрид романо-германської та англо-американської), яка сформувалася на основі римського права під значним впливом загального права (штат Луїзіана США, провінція Квебек Канади, Пуерто-Ріко, Шотландія, ПАР, Лесото, Шрі-Ланка, Зімбабве, Філіппіни та ін.).

Для встановлення тенденцій розвитку цивільно-правових систем слід визначити місце українського цивільного права серед цивільно-правових систем сучасності. Як відомо, з 1917 р. в юридичній літературі завжди виділялися особливості СРСР і його республік, у тому числі й України, як права нового соціалістичного типу, покладаючи в основу не сутність самого права, а його економічний зміст та ідеологічні гасла. Проте аналіз цього права свідчить про те, що так зване «соціалістичне» право не могло бути самостійною цивільно-правовою системою, оскільки єдиною його відмінною рисою був надмірний вплив публічно-правових засад. Ця риса притаманна багатьом державам перехідного періоду.

В останні роки в Україні йде відродження справжніх цивільно-правових норм, яке уособлюється в новітньому законодавстві, зокрема в новому Цивільному Кодексі України,

аналіз якого виявляє генетичний зв'язок українського цивільного права з континентальним. Увесь розвиток сучасного українського цивільного законодавства свідчить про тенденцію посилення його зближення з романо-германським правом. Нині ж за всіма ознаками Україна належить до Східноєвропейської цивільно-правової системи.

Водночас, як і всі інші країни, Україна відчуває і вплив англо-американської системи права. Зокрема, це проявляється у визнанні ролі судової практики, зростанні правового значення керівних роз'яснень Пленуму Верховного Суду України та Вищого господарського суду, урізноманітненні джерел цивільно-правового регулювання суспільних відносин.

Для сучасного цивільного права найбільш виразною є тенденція до уніфікації національних правових систем при постійному збагаченні їхнього внутрішнього змісту. Уніфікація правової системи певної держави здійснюється через уніфікацію правових норм і практики їх тлумачення й застосування.

Важливу роль відіграє і наближення методів правового регулювання: застосовуються методи й засоби, які раніше не були притаманні даній цивільно-правовій системі. Так, у країнах континентальної Європи зростає роль судової практики, яка раніше взагалі не розглядалася як джерело права. Закони багатьох країн забороняли суддям виносити рішення у вигляді загального розпорядження, яке б мало нормотворчий характер. Закони ж, що діють у сфері цивільного та торгового права, часом містять невизначені терміни: так звані «каучукові» норми, тлумачення яких повністю віддане на розсуд судді. Наприклад, закон встановлює принципи добросовісності, розумності, моральності, не окреслюючи їх тлумачення чи розуміння. Разом з тим, суддя не вправі відмовити в розгляді справи, посилаючись на неточність закону чи відсутність у ньому відповідної правової норми. Це призвело до необхідності суддям давати розширені тлумачення закону, межі яких досить складно визначити. Унаслідок таких дій суддів фактично створюються нові норми й навіть цілі інститути, і виникає так зване «суддівське право», яке відіграє роль джерела права.

У країнах прецедентного права зростає роль закону, що пояснюється істотним ускладненням правовідносин сучасних суспільств. Норма права дедалі більш однаково розуміється в країнах англо-американської та романо-германської цивільно-правових систем. Отже, по суті в обох системах із певних питань приймаються однакові або схожі рішення, які ґрунтуються на ідеї справедливості. Суттєвий вплив на розвиток права, зокрема торгового, країн різних цивільно-правових систем, здійснює американське право (антитрестівське законодавство, інститут довірчої власності).

В останні десятиліття у зв'язку з розвитком міжнародної торгівлі відбувається поступове зближення англо-американської та континентальної цивільно-правових систем, які існують в країнах Західної Європи. Важливу роль у цьому питанні свого часу (у 1972 році) відіграв вступ Великобританії до СЕС. Нині цей процес стимулюється формуванням єдиної системи в рамках ЄС та усвідомленням близькості європейських країн, єдності системи цінностей західної цивілізації.

Ураховуючи все вищезазначене можна спрогнозувати загальні тенденції розвитку існуючих цивільно-правових систем світу, це по-перше, уніфікація національних цивільно-правових систем; по-друге, збагачення внутрішнього змісту національного цивільного права; по-третє, збереження національних традицій права (звичаїв і звичаєвостей); по-четверте, різний рівень уніфікації в різних країнах, регіонах і різний ступінь уніфікації різних цивільно-правових інститутів.

Сучасний хід розвитку людства, необхідність вирішення загальнолюдських (загальносвітових) проблем спричинили інтеграційні світові процеси, результатом яких стало формування якісно нової інфраструктури світопорядку, поява міждержавних (міжнародних) об'єднань як універсального так і регіонального характеру, що здійснюють структурування міжнародних суспільних відносин. Все це сприяло появі на сучасному етапі розвитку нового типу правової системи – міждержавно-правової. Його поява об'єктивно визначається рядом таких закономірностей як: розширення кола учасників міжнародних відносин, ускладнення та збільшення кількості міжнародних відносин; визнання багатьох людських проблем всесвітніми,

глобальними. У даний час міждержавно-правові системи є зразком майбутнього правового розвитку людства. Саме вони покликані розв'язувати невідомі раніше за обсягом та складністю завдання, які держави не в стані вирішити внутрішніми методами.

Джерела та література:

1. Wigmore J. A. Panorama of the World's Legal Systems / J. A. Wigmore. – Sant Paul, 1928. – Vol. 1. – P. XI.
2. Гавриш С.Б. Правознавство / С.Б. Гавриш, В.Л. Сутковий, Т.М. Філіпенко. – К. : Генеза, 2010. – 416 с.
3. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; Пер. с фр. В.А. Туманова. – М.:Междунар. отношения, 2009. – 456 с.
4. Иванников И. Теория государства и права: учебник для вузов. – М. : ДИОР, 2012. – 315 с.
5. Ромашков Р.А. Теорія держави і права. Навчальний посібник / За заг. ред.В.П. Сальникова. – М.: ІМЦ ГУК МВС Росії, 2002. – 234 с.
6. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2т. Т.1, Основы: Пер. с нем. / К. Цвайгерт, Х. Кётц. — М.: Международные отношения, 1998. – 479 с.

ПРО АВТОРІВ

Аніщенко Ю. – студентка 22 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., старший викладач кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Чугаєва І. К.

Багмет В. – студентка 22 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського.

Бриль А. – студентка 43 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри історії Центрально-Східної Європи Воронко О.Г.

Гоцацюк М. – студент 54 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Ващенко А.В.

Єфіменко О. – студент 21 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського, науковий керівник – д.ю.н., професор, завідувач кафедри правових дисциплін Віхров О.П.

Журавель В. – студентка 41 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри історії Центрально-Східної Європи Шара Л.М.

Кебенко І. – студентка 40 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Павленко Л.А.

Кухаренко Т. – студентка 40 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри історії Центрально-Східної Європи Шара Л.М.

Лантух А. – студентка 33 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., старший викладач кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Герасимчук О. М.

Міден Е. – студент 54 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., професор кафедри історії та археології України Коваленко О.Б.

Павленко С. – студент 13 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Павленко Л.А.

Пархоменко В. – студент 40 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.пед.н., доцент кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Максименко О. В.

Петренко В. – студентка 43 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.пед.н., доцент кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Кулик І. О.

Ромашко К. – аспірантка кафедри історії та археології України Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Павленко Л.А.

Севастьянова Т. – студентка 40 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри історії Центрально-Східної Європи Шара Л.М., к.і.н, доц. кафедри етнології та краєзнавчо-туристичної роботи Щербина С.В.

Сенченко В. – студентка 41 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.пед.н., доцент кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Завада Т. О.

Тимошенко А. – студентка 21 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського, науковий керівник – д.ю.н., професор, завідувач кафедри правових дисциплін Віхров О.П.

Федоренко Є. – студент 54 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри історії Центрально-Східної Європи Воронко О.Г.

Федяй О. – студентка 41 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Соломенна Т.В.

Фень І. – студентка 43 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.пед.н., доцент кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Максименко О. В.

Халімон Р. – студент 32 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.ю.н., доцент кафедри правових дисциплін Віхров С.О.

Юцевич П. – студент 54 групи Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського, науковий керівник – к.і.н., доцент кафедри історії та археології України Гаврилов В.М.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Багмет В.	
Боротьба Єгипту за незалежність у 1879–1923 рр.	3
Бриль А.	
Формування української діаспори в Німеччині (1940-ві рр. – початок XX ст.)	7
Гоцацук М.	
Англомовна історіографія причин Кримської війни (1853–1856 рр.) другої половини XIX ст. – першої половини XX ст.	10
Кебенко І.	
Олімпія де Гуж: жінка, дружина, політик	15
Павленко С.	
Традиційний фінський ніж пуукко у повсякденному житті	17
Федяй О.	
Імплементація угоди про асоціацію між Україною та ЄС: механізми виконання	20
Юцевич П.	
Плани гітлерівської Німеччини стосовно України та їх реалізація: історіографія питання	24

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Журавель В.	
Об'єкт «укриття» на ЧАЕС: минуле та сьогодення	32
Ромашко К.	
Повсякденне життя студентства Лівобережної України у 20-х рр. XX ст. на прикладі Ніжинського інституту народної освіти	34
Федоренко Є.	
Аналіз рівня зайнятості та соціально-економічного потенціалу української міграційної когорти у Чеській республіці	38

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Кухаренко Т.	
Щорс у роки німецької окупації	42
Міден Е.	
Життєпис Якова Кіндратовича Лизогуба	44
Севастьянова Т.	
Чернігівський єврейський народний театр «ШПІГЛ» – продовження традицій	49

РОЗДІЛ 4. ПЕДАГОГІКА

Аніщенко Ю.	
Гендерний аналіз шкільних підручників з історії (на прикладі підручників з історії України для 7 класу)	52
Лантух А.	
Взаємодія школи та сім'ї в подоланні проблеми неуспішності учнів у навчанні	55
Пархоменко В.	
Методичні основи підготовки вчителя до сучасного уроку історії	58
Петренко В.	
Ілюстративний матеріал як важливий фактор пізнавальної активності учнів	61
Сенченко В.	
Причини виникнення конфліктів діяльності в процесі вивчення курсу історії України у восьмому класі	64
Фень І.	
Інформаційні технології в освіті	66

РОЗДІЛ 5. ПРАВОЗНАВСТВО

Єфіменко О.

Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу 70

Тимошенко А.

Україна: федеративність чи унітарність? 72

Халімон Р.

Тенденції розвитку основних правових систем світу 75

ПРО АВТОРІВ

79

Наукове видання

JUVENIA STUDIA

Збірник студентських наукових праць

Випуск 5

Автори статей та їх наукові керівники несуть повну відповідальність за підбір і достовірність фактів, цитат, власних імен, економіко-статистичних даних та інших відомостей.

Друкується за рішенням Вченої ради Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського

Технічний редактор В.М. Лозовий
Обкладинка та комп'ютерна верстка В.М. Лозового

Підписано до друку 27.04.2015 р.
Формат 70х108/16. Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 10,0. Ум. фарбо-відб. 10,0. Обл.-вид. арк. 14,0.
Наклад 100 прим. Зам. № 00 .

Видавець Лозовий В.М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року
14005, м.Чернігів, вул.Мстиславська, 50/34
Тел. (0462)972-661
www.lozovoy-books.cn.ua

Віддруковано Видавництво «Десна Поліграф»
14027, м.Чернігів, вул. Станіславського, 40
Тел. (0462)972-664